

FIGYELŐ

ELKÉPZELT PARASZT-KLASSZICIZMUS¹

MINDEN nemzet izléstörténetének van egy formája, amely formában a nemzeti szellem szívesen ismer önmagára s készségesen azonosítja magával azt az alkotót, amely neki csupán egy megnyilvánulása. Így azonosul a magyarság világképe az Arany—Petőfi-féle klasszicizmussal s így jelentkezik Goethe-ben a német szellem a maga tökéletességében.

A Bartha Miklós-Társaság „Uj Magyar Föld“ című röpiratának (második szám) írói a magyar szellem történetének efféle betetőzését remélik és áldomják, azzal a fiatalos lelkesedéssel, amely a ráébredés első pillanatainak áhitatában az öregek nézeteit és előmunkálatait képes a maga számára teljességgel eltemetni. Már a röpirat első száma kijelentette, külsőleg Széchenyi-es határozottsággal, hogy „magyar kultúra nem volt, magyar kultúra csak lesz“ s ezt a magyar kultúrát fogja az egész világ uralni. A magyar kultúra hordozói között pedig a paraszté lesz a fő szerep, azé a paraszté, aki ősi lelkiségét a maga érintetlen mivoltában mindmáig megtartotta. A röpirat második számában fölmerülő több gondolatnak ugyanez a lényege s az alábbiakban e kérdés tisztázását fogjuk megkísérelni. Mindenek előtt álljon itt a röpirat néhány összefogott gondolata.

Dr. Csebi Pogány Béla cikke szerint „az a nép, amely kultúrát ad és terjeszt: él és hódít és az, amely kultúrát kap, az behódol, kifosztatik és

¹ Híven kitűzött programmunkhoz, mely szerint az ifjúság szellemi mozgalmait állandóan figyelemmel fogjuk kísérni, a folyóiratunkban többször említett Bartha Miklós-Társaság egy újabb publikációjával kapcsolatban, melyről alkalmunk lesz részletesebben írunk, most csak a publikáció egyik alap gondolatát s egyben a Társaság egyik alapvetően hibás elképzelését világítjuk meg a fenti cikkel, mely valóságban az egyetemi ifjúság köréből származik. Ez elképzelés szerint a magyar kultúra csak akkor lesz igazi kultúra, ha elveti eddigi, idegen eredetű alapjait s újonnan építi fel önmagát, egysesyedül a népköltészetben, népművészetben, a nép romlatlan, ősinek elképzelt erejére támaszkodva. A koncepció teljesen félreismeri a kultúra, költészet, művészet keletkezésének feltételeit s önmagában is sajnosán mutatja, mivé lehet a magyar szellemi élet egy-egy tagozata, ha tudatosan, makacsul elzárkózik a tőlünk már Kazinczy, Arany, Gyulai óta asszimilált nyugati kultúra és tudomány újabb eredményei elől. Tudás, kritika és önkritika nélkül nincs műveltség, ezt egyszer világosan ki kell jelentenünk, még ha tudjuk is, hogy e nyilatkozatunk azoknál, akik a jövő Magyarországot a betű kiirtásával akarják „e fundamentis“ (mert az eddigi alapok mind rosszak!) újraépíteni, ellenszenvet és gúnyt fog felkelteni. Tudás, kritika és önkritika nélkül kis népünk ki van szolgáltatva a fantázia és érzelem illuzionista játékaiknak, s prédájává válik nyugati tömegbetegségeknek, melyekből pedig a Nyugat már kezd kiépülni. Erre mi sem jellemzőbb, minthogy a Nyugattól elfordulók nem valami ukrainai, türk vagy mongol „ideológiába“ kerülnek, hanem igenis a tipikusan nyugateurópai szocializmusban vélik megtalálni lelki megnyugvásukat. Itt az említett társaság új szocialisztikus ízű nyilatkozatai mellett is különösen elrettentő a pozsonyi sarlósok egyik vezetőjének, Balogh Edgárnak a fentemlített publikációjában kiadott nyilatkozata, melyben egész ünnepélyesen kijelenti, hogy: a kispolgári természetű sarlós, cserkész mozgalomtól kiindulva a szocializmusnál állapotodik meg. Amennyire szívesen láttuk a sarlósok népművelő működését, mely hazai cserkészletünknek is új ideákat szolgáltatott, annyira sajnálatos eltévelyedésnek tartjuk a mozgalom ez új irányát (ha ugyan az ottani ifjúság követni fogja zavaros tudású vezérét). Manapság, mikor Nyugaton a „tudományos szocializmus“ rég neveltség tárgya, ifjainkat ehhez a beszakadt, zavaros vizű kúthoz közeledni látni: elég szomorú dolog és mindennél inkább illusztrálja, hogy elvész a nép, mely tudomány nélkül való.

elpusztul.“ Ezért kívánja Féja Géza, a füzet másik cikkírója, minden idegen hatástól megszabadítani a magyarságot, mert szerinte „szellemiségünk egyenértékét találtuk meg a néplélekben s a népkultúra mélyeiben.“ Szabó Bertalan szintén a magyar parasztságot tartja „valódi magyarságnak“ s Vass László szerint „a széthullott kultúra-darabokat egyedül a népi erő foghatja egybe.“ Fábrián Dániel: „Ne a nyugati, praktikus német kultúrának legyen a magyar kultúra szánalmas, ócska toldozó-foldozója, hanem saját adottságnak, a magyar kollektív népi léleknek kifejezője az intézményes kultúrában és a városi életben egyaránt. Hogy ez az öncsonkító, tranzító kultúrgondolat milyen szörnyű pusztításokat visz véghez, szinte felmérhetetlen. Ez a kultúrgondolat bélyegzi másodrendűvé, destruktív kultúrává a magyar génusz olyan örök emberi dokumentumait, mint: Ady, Móricz, Szabó Dezsó stb.“ „Az öncélú magyar kultúra csak a népi kultúrértékek legteljesebb érvényesülésével valósulhat meg.“

E tételek illusztrálására az Új Magyar Föld írói gyakran idézik Ady, Móricz és Szabó Dezsó nevét, ezeken kívül még természetesen Bartókét és Kodályt, mivel — szerintük — e két utóbbinak művészete jelenti a parasztság értékeinek maradéktalan kibontakozását.

Nem definiálják azonban a „paraszt“ fogalmát, még kevésbé árulják el azt, vajjon mit értenek népdal alatt és a paraszt-zenének a Bartók—Kodály-féle muzsikához való viszonyát egyáltalán nem tisztázzák s bizonyára nincs is meg a képességük hozzá, tekintve, hogy mindaz, amit kultúráról, irodalomról, dalról és népiességről állítanak, nem egyéb, mint, bocsánat, ha aző őszinte nyelvükön fejezem a *magamat*: üres szaválás.

Sajnáljuk őket, amiért szemükben a magyar kultúra „teremtés története titok“-nak tűnik fel (28. lap) és csodálkozunk azon a szellemtörténészen, aki „Adyt a népdallal méri“ (!) és egy teljességgel érthetetlen mondatban kijelenti, hogy „Petőfi népiessége legsikerültebb helyein descriptió, különben főleg etikai.“ (29. lap.)

Sajnos, a magyar népdal-kutatás még mindig az anyaggyűjtésnél tart s ez is csaknem teljességgel két nagy muzsikus pihenő óráira korlátozódik. A paraszt-dal eredetének tisztázása olyannyira nem talált még nálunk emberre, hogy ma több német kutatónak a német népdalra vonatkozó elméleteit és szempontjait majdnem szó szerint lehetne a magyar népdalra alkalmazni.

Köztudomású, hogy a romantika népköltészetből akarta a műköltészetet levezetni és magyarázni. Ezt a hibás értékelést, amely a másodrangút időre és értékre nézve az elsőrangú elé helyezi, cáfolta meg a modern tudomány, kimutatván, hogy minden téren a forma az első s ezt csak követi a formátlan anyag. A sok-istenbe vetett hitnél ősbibb a monotheizmus, a soknejűséget megelőzi a monogámia, a népköltészetet a műköltészet.

A szellemtörténetben minden kezdet arisztokratikus, mert a nép — mint Naumann írja — nem produkál, hanem csak reprodukál. A nép lelkiességét annak legapróbb mozzanataiban is a szellemi arisztokrácia alakítja, örökségül adván a parasztnak mindama ízlésbeli terméket, amely divatját múlta, amelyre már nincsen szüksége. A XVIII. századbeli német paraszt V. Károly szakállát viselte, a XIX. századi pedig már Nagy Frigyes mintájára borotválkozott, mint ahogy a Ferencz József és Kossuth szakállviselete ma is divatozik a magyar parasztság körében. A nemesség olvasmányai pedig azért lesznek népkönyvekké, mert a nép öröklő az uraság ízlését és fogékonyságát. Ezért van a népköltészet örökké virágzásban. Anyagáról ugyanis nem önmaga gondoskodik, hanem minden falatot az „urak“ asztaláról kap.

A nép ebben az átadási folyamatban igen alárendelt szerepet játszik. Miután átvette a felső rétegek kultúrjait, megkezdí azoknak átfórmálását a maga egyénietlen képére és hasonlatosságára. A népdalt széténekli, vagyis egyes sorait más dalok fordulataival, rímeivel és dallamaival énekli össze. A széténeklés, illetve összeéneklés lehetőségét az a mechanikus asszociáló folyamat biztosítja, amely a primitív ember tudatában végbemegy. Tehát éppen ezért másodrendű az emberi költészet és gondolat történetében

a népköltészet, mert a primitív lélek formáló, azaz átformáló ereje kizárólag az asszociációban rejtőzik s a reflexió, vagyis a rend és az anyag fölötti uralom letéteményese egyáltalán nem jut szerephez. Az asszociatív képesség pedig minden primitív emberben ugyanazokat a, rendszeren növényekhez és állatokhoz kötött, képviszonylatokat hozza létre és így keletkeznek a jól ismert obiigát képek, fordulatok és rímek, amelyek a népet bizonyos konvencionáliszmus hordozójává avatják.

Mindezekből az következik, hogy a népköltészet alig nevezhető lírának, mert éppen a líra legfőbb kellékét, az egyéniséget nélkülözi. A képzetkapcsolódás mechanikus lefolyásából ered az a sok értelmetlenség is, amely nyelvtani hibák képében igen gyakran jelentkezik. Pld.:

Hallottátok-e már hírül
Kaszai Sanyi legénységül

Nyilvánvaló, hogy itt a rím és a szótagszám miatt van a második sor értelmetlenné torzítva.

Természetesen a nép fiai között is akadnak poéták, akiknek működése azonban csak bizonyos kultúrával való rendelkezés alapján föltételezhető, de ténykedésük még így is inkább csak a kompiláció keretei között mozoghat, ami pedig az összeéneklésnek egy tudatosabb formája. Valamely népszellem kultúrától mentes, szabad kibontakozásáról — nézetem szerint — egyáltalán nem eshet szó, lévén az senki által nem ismert jelenség: romantikum. Meg kellene vizsgálni, hogy milyen irodalmiság az, amellyel a paraszt állandóan rendelkezik s amelynek darabjait a műdalba is átmentheti. Talán a paraszt által igen jól ismert és számára folytonosan hallható evangéliumok ritmikus prózája is kifejleszt a népben bizonyos készséget és képességet a felülről örökölt dalok átalakítására. Ez a szerény keretek között mozgó irodalmiság lehet a széténeklés főoka és nem a feltételezett, de senki által sem észlelt „néplélek“, amelynek racionális megnyilatkozásait egyetlen elemi lélektani élmény pótolja s amelyért fölösleges volna a néphez folyamodni, mikor az a gyermeknél is megtalálható.

S vajjon hova nyúlnak vissza a magyar népdal gyökerei? A Bartók és Kodály által összegyűjtött anyag törzsökös része minden valószínűség szerint a XIX. század előtti időkből való. Erre mutat a szöveg és a daliám szerves egysége, amely csak a romantikában bomlik fel végérvényesen. Erre a dallamok záró hangja, amely túlnyomóan hangsúlytalan ütemrésre esik s ez a szerkesztési mód idegen a romantikától. Közelebről a barokk hra felé mutat az a distancia, amely az egyes strófák és dallamszakaszok között fennáll. Mert a romantikus dalfelépítés princípiumai szerint az élmény teljességét csak a teljes költemény képes visszaadni s az így létrehozott forma nélkülözi a barokk líra elemeinek logikai elrendezettségét és a strófák retorikusa kiképzését. A magyar dallamsorok egymással szemben való distancia-tartása igen szépen szemlélhető Bartók Béla rendszerezésében (A magyar népdal 1924.), amely által a közös záróhangra redukált dallamok szakaszai kidomborodnak és egymástól élesen elkülönülnek. A barokk dalban, akár a magyar népdalban, a záradék igen fontos szerephez jut, ellentétben a romantikus dalformával, amelynek végső sora az élménynek megfelelően csaknem mindig nyitva marad.

A népköltészet e legrégebbi darabjai azért értékesebbek az új anyagnál, mert az őket létrehozó kultúr-rétegnek még közvetlen közelében vannak.

Ha tehát a magyar népköltészet eme kétségkívül legszebb és legértékesebb hajtása a barokk dalból veszi eredetét, akkor a parasztról mint egységes ős-szellem megtartójáról egyáltalán nem eshet szó. A XVII. és XVIII. század magyar költészetének mintáiról eddig vajmi keveset árult el a kutatás, de annyi kétségtelen, hogy bennük irodalmunknak két igen komplex századát ismerhetjük fel, amelynek irodalmát jóval több kötelék fűzi a németiséghez, mint irodalmunk bármely más korszakát s amilyen közel áll népköltészetünk a magyar barokk dalhoz, éppen olyan közel van a barokk dal magyar válto-

Tehát mindenképen a Naumann-féle „gesunkenes Kulturgut“-hoz jutunk, amelynek változatossága és elemekben való gazdagsága sohase fogja a primitív kultúrájában meghagyott parasztot arra képesíteni, hogy a „szét-hullott kultúra-darabokat egybefogja.“

A nép költészete magában többé nem kultúr-érték, mert csak feldolgozóján keresztül tud hatni. Amikor az Új Magyar Föld munkatársai a magyar népi kultúráról, mint az európai jövő legfőbb biztosítékáról ábrándoznak, megfélekednek arról, hogy Bartók és Kodály művészetében ami népi, az nem egyéb mint egy eltemetett muzsikára való rátalálás s ami ezen felül van: két egyéniség inspirációja. A dallam lejegyzése nem alkothat iskolát, stílust még kevésbé, hanem csak a feldolgozása, de még így sem a feldolgozáson, hanem a dallam feldolgozóján van a hangsúly. Bartók-ban csak Bartókot, Kodály-ban csak Kodályt hall a muzsikos és néha egy-egy ösztönzést, itt-ott néhány fordulatot, amelyet a parasztnak utánzó ösztöne elsajátított és józan maradisága hosszú időken át megőrzött.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a paraszt lelkét csak a mi fogékony-ságunk teszi esztétikailag széppé, a mi filológiai felkészültségünk avatja kultúrértékké a magyar barokk lírának széténekeltrófiáit.

De Fábán Dániel úgy látja, mintha a magyarság mindezeideig a német kultúra „szánalmas, ócska toldozó-foldozója“ lett volna s vele együtt az egész társaság elfelejti azt, hogy a magyar irodalom már régen eljutott ahhoz a népies klasszicizmushoz, amely azonban nem a paraszt-dal egyénieden anyagára épült, hanem a költő-egyénségek legtökéletesebb kifiragására, mert csak ez lehet egy kultúra delelő-pontja.

Az egyéniség eltávolodását, közösségből, stílusból és iskolából való kiemelkedését pedig egyedül a hozzáigazodás, a minták követése biztosítja. Az az alkalmazkodás, amelyet a Bartha Miklós-Társaság szívből gyűlölni látszik, minden időben a kultúra magasabb fokát jelentette. A magyar irodalom csak akkor tudott megindulni, amikor a latin nyelvvel versenyre mert kelni, azáltal, hogy hozzáigazodott. Az árpádkori magyar irodalom, amely a latinnak szabad tolmácsolója volt s amely csupán magyarázó textust, vendégszöveget tudott produkálni, kétségkívül alacsonyabb rendű a következő századok magyar irodalmával szemben, amely már önállósult szövegekkel rendelkezett, de csak úgy, hogy a latint szó szerint fordította. „Önálló könyvként lép elő a magyar szöveg, de a latintól való belső függés fokozódik.“ (Horváth János mondja, a magyar népköltészet modem kutatója.)

Idegen kultúrák presztízsétől nincs mit félni, mert az csak gazdagodást jelenthet. Ezt igazolja a mi irodalmunk, amelynek dinamikáját nagyobbára a németségől való függés tudata és tudatos elhárítása, részben megint idegen, francia hatások segítségével, tehát a magyar-német viszony folytonos jelenvalósága biztosítja. Akik kényszer helyett szabad kibontakozást óhajtanak, azok sohase fogják megtudni, hogy mit jelent a tanulás, a minták követése és számukra hadd idézzem Babits Mihály sorait: „Szoros formából születik az érem, formának zord acél kell, nem nyúlós zsák.“

Ez a „zord acél“ kell a magyarságnak, mert ha nem vesszük át Nyugat kincseit, akkor szegények leszünk és velünk együtt a paraszt is éhezni fog.

S vájjon a Bartha Miklós-Társaság ismeri-e, érti-e a parasztot? Említettük már, hogy a cikkírók a paraszt mibenlétéről nem világosítják fel az Új Magyar Föld olvasóját, hanem ennek fejében harmincöt-ször használják röpiratukban az „ideológia“ szót, ezt a legújabban bevezetett monstrositást, amely elé az egész társaság meghatottan járni s amikor programot vagy meghatározást akarnak adni, elegendőnek tartják az „ideológia“ szó leírását, mintha ebben a terminusban koncentrálnának mindazt, amit akarnak.

Hogy a paraszt számukra mit jelent, arról az utolsó cikk ad illusztrációt. Ebben László Gyula székelyföldi regősjárásáról ír:

„Székely templom, nagy tisztaságok s fények. Urvacsoravétel. A festett papi szék színei, mintha Rudnay, az úrasztalának végtelen finom csengésű ószirosacsokra pedig, mintha Csók kiindulásai lennének. Nagy csend, nehéz székely fejek, most mindegyik egyre gondol s a szemüvegeken keresztül

elcsendesedés néz kifelé. Egy pillanatnyi csendben többet megérez az ember, mint minden iskolák tanulásain. A fejfák, a ládák, a templom tornya s az emberek talán mind, mind egyfelé mutatnak, egyetlen nagy kevés összetevői“.

Jegyzetei utolsó mondatában pedig László Gyula kifejti, hogy csak arról szólott, vájjon „mit kaphatunk a falutól“. És ebben a végső mondatban rejlik a röpirat nagy önellentmondása. A társaság ugyanis a paraszttól igen sokat vár s mégis, midőn egyik tagjuk meg akar ismertetni a parasztság kincseivel, csak impressziókat tud felsorolni, olyan impressziókat, amelyek a szokásos „falusi élet dicséretét“ szokták előidézni s amelyek minden városi ember előtt ismeretesekek.

Végül még csak annyit, hogy mire a Bartha Miklós-Társaság lelkesen megvalósítaná szándékát és megalkotná a parasztkultúrának eddigi magyar kultúránktól mentes klasszicizmusát, addigra a paraszt, a társaság tagjainak legnagyobb csodálkozására, bizonyára megérkezik már, a termelési technika nyugati mechanizálódása és racionalizálása segítségével a dán és német paraszt műveltségének megfelelő európai fokra, ahonnan idegenkedve s lenézéssel fogja tudomásul venni ez „entellektüelek“-nek elmaradt próbálkozásait, kik „szellemiségük egyenértékét“ a „népkultúra mélyeiben“, a százados magyar műveltség elvetésével vélik megtalálhatni.

GYÖRY JÁNOS

KI OKOZTA A VILÁGHÁBORÚT?

A VILÁGHÁBORÚ eredetéről és a háborús felelősség kérdéséről fel-tűnést keltő könyvet írt Sidney Bradshaw Fay amerikai professzor. A zűrzavaros aktatömkelegek, az önigazolást rejtő emlékiratok s egyéb többé-kevésbé tendenciózus háborús írásmű után jól esik az embernek elolvasni ezt a könyvet, melynek szerzője történetírói objektivitásra törekszik és azt sikerüi is megközelítenie. Művét azzal kezdi, hogy a németek bűnrészségében sohasem hitt, akkor sem, amikor a küzdelem tetőpontján az amerikai propaganda a német császárt vádolta az emberiség katasztrófájának előidézésével, azóta pedig mindjobban meg kell győződnie a vád alaptalanságáról. Azzal a céllal írta a könyvét, hogy az igazságra fényt derítsen; és az igazság kutatásának tiszteletreméltó ösztönétől vezetette, teljesen beleélte magát a megvénhedt Európa közviszonyaiba, minden eddig megjelent adatot megrostált, szétszedett, megkritizált, s megállapított figyelemreméltó igazságokat.

A világháború irodalma kétségtelenül azért lendült fel olyan gyorsasággal, mert a versaillesi békeszerződés kimondotta a felelősség vitatható elvét, még hozzá egyoldalúan, a legyőzöttek megkérdése nélkül. A győzők a békekongresszus megnyitásakor a háborús felelősség kérdésének tisztázására külön bizottságot szerveztek, melynek az amerikai Lansing állott az élén. Ez a bizottság a következő megállapítást terjesztette annak idején a békekonferencia elé: „A háborút a központi hatalmak határozták el, szövetségeseikkel: Törökországgal és Bulgáriával együtt, s olyan előre megfontolt cselekményeknek volt eredménye, amelyek elkerülhetedenné tették. Németország Ausztria-Magyarországgal együtt tudatosan arra törekedett, hogy lehetővé tegye az antanthatalmak összes békítő előterjesztéseit.“ A Lansing-féle bizottságnak ez a megállapítása került bele a német békeszerződésbe, amelynek 231-ik paragrafusa kimondja a következőket: „A szövetséges és társult kormányok megállapítják és Németország elfogadja

¹ The Origins of the World War I—II. New-York, 1929.

Németországnak és szövetségeseinek felelősségét az összes veszteségek ékárók előidézésében, amelyet a szövetséges és társult kormányok és nemzetek elszenvedtek, mint következményét annak a háborúnak, melyet Németország és szövetségesei reájuk erőszakoltak.“ Ferrero, a nagynevű olasz történetíró azt mondja, hogy harminc esztendő is eltelhet, míg a világháború nyomán feltámadt rettentő gyűlölet hullámai lecsillapulnak. Ha ez a három évtized eltelik, a békeszerződések készítőinek utódai talán szegényleni is fogják, hogy kultúrnépek között ilyen fokot érhetett el a legkereszténytelenebb s legalantasabb emberi érzelem, a gyűlölet, amely a versaillesi szerződés 231-ik paragrafusát sugalta. A történelem, legalább az európai emberiség története, a gyűlölségnek ilyen mértékéről alig tud. 1815-ben, a napóleoni háborúk befejezésekor, a legyőzött Franciaországot is meghívták a kongresszus asztalához és vele együtt tárgyalták meg a békeszerződés feltételeit. Mi lehet az oka, hogy az Isten kegyelméből való uralkodók felelőtlen diplomatai sokkal emberségesebbek voltak, mint a demokratikus országok felelős képviselői? Ezen a kérdésen sokat töprenghetnének a morálfilozófusok. Egyik oka talán az lesz, hogy 1815-ben még hiányoztak a gyűlölet szításának modern szervei; nem volt meg a mai sajtó, s nyomuk sincs azoknak a propaganda szervezeteknek, amelyek a világháború folyamán végsőkig szították a gyűlöletet a hadviselő nemzetek között. Sidney Fay könyve, főleg, ha követői akadnak, bizonyára hozzá fog járulni a gyűlölet lecsillapításához.

Az amerikai professzor a világháború okainak nyomozásában Thukydides módszereit követi és megkülönböztet távolabb fekvő — közvetett — és közvetlen okokat. A távoli, a közvetett okok láncolatát 1871-ig, a frankfurti szerződésig vihetjük vissza. Itt kezdődik Európa fejlődésének új korszaka, melyet általában az imperializmus korának neveznek. Titkos szövetségeknek a rendszere alakul ki, amit természetesen a militarizmus, a minden eddigit felülmúló fegyverkezés követ. Az összes nagyhatalmak, sőt a kisebb országok is alkalmazzák a „si vis pacem, para bellum“ hamis elvét, amely előbb vagy utóbb szükségképpen háborúra vezetett. A napóleoni időkben felébredt nacionalizmus mindinkább erősödik s a nacionalizmust kiegészíti az úgynevezett gazdasági imperializmus, amely abban nyilvánul, hogy a nagyhatalmak igyekeznek megszerezni mennél nagyobb területeket, gazdasági kizsákmányolás céljából. A diplomácia titkos volt; az uralkodók, az udvarok, a népek, illetve képviselőik nélkül döntöttek a háború és a béke kérdéseiben, a vezérkarok munkáját pedig a legteljesebb titokzatosság fedte. A lelkeket állandóan inficiálta a XIX. század új nagyhatalmassága, a sajtó, amelynek hangját könnyű szerrel lehetett szabályozni, úgy amint ezek a rejtett hatalmasságok kívánták.

Mindjárt 1871 után (1879-ben) megalakul az osztrák-magyar-német szövetség, amely 1882-ben Olaszország csatlakozásával hármasszövetséggé bővül, majd a következő esztendőben kiegészül Románia csatlakozásával. Az orosz-német viszontbiztosító szövetség 1887-től 1890-ig tart, ettől fogva az Osztrák-magyar monarchia lesz a német birodalom külpolitikájának egyetlen sziklaalapzata. Ugyanebben az időben, 1887 és 91 között belső kapcsolat, majd szövetség létesül a francia köztársaság és a cári Oroszország között, hogy a központi hatalmak szövetség-rendszerét ellensúlyozza. 1904-től kezdve, amidőn az entente cordiale Franciaország és Anglia között létrejön, a francia-angol-orosz diplomácia arra törekszik, hogy a központi hatalmakat egy jóval erősebb szövetség-szisztémával körülzárja, úgy hogy közvetlen 1914. előtt két nagy ellenséges táborra szakadt Európa: a hármasszövetség és a hármasszövetség antantra.

A fegyveres összecsapást a két nagyhatalmi rendszer között a Balkánkérdés okozta, amely Sidney Fay összefoglalásában, mint a világháború legfőbb előidéző oka szerepel. A Balkánkérdés a török nagyhatalom bukásának szülötte. A török hatalom lassú elsorvadása után a Balkán-népek fel szabadultak, de ugyanakkor felidéztek két nagyhatalomnak, az őket állandóan protegáló Oroszországnak és a szintén dél felé aspiráló Habsburg-biroda-

lomnak féltékenységét. Közben a kis Balkán-népeknek, főleg Romániának és Szerbiának az étvágya is megnőtt. Alig szabadultak fel sok százados elnyomójuk uralma alól, már is igényt tartottak Magyarország egyes nemzeti-ségi területeire. A Balkán-kérdés különösen az 1912—13-iki balkán háborúk után, Európának rettenetesen akut, szörnyű nehéz és veszedelmes kérdésévé vált, amelyet aligha lehetett másképen megoldani, csupán fegyverrel. A közvetett okok között az okoknak egész csoportja szerepel. Melyik volt veszedelmesebb, a „nagyobb Szerbia“ vagy a „nagyobb Románia“ jelszó-e, vagy Izvolszky és Szaszonov szélső imperialista politikája, nehéz volna eldönteni, hiszen egyik belekapcsolódik a másikba; Belgrádban a szerb nacionalisták nem merték volna nyíltan kimondani a „nagyobb Szerbia“ jelszót, ha biztatást nem kapnak Szent-Pétervárról.

Ámbár a hatalmak 1871. óta kölcsönösen fegyverkeztek a legnagyobb erővel, s háborús szellemben neveltek fel közel két nemzedéket és elimerték a háborút, mint a politika folytatásának bizonyos esetekben igénybevehető eszközt, mégis visszaborzadt mindenki egy európai háború gondolatától. Már Moltke tábornok megmondotta, hogy a jövődöbéli nagy fegyveres összejáratkozás sokáig fog tartani, a modern fegyverek tökéletessége mellett is, s nem volt olyan lelkiismeretlen politikus, sem hadvezér, aki meg ne kísérelt volna mindent a fegyveres összejáratkozás elkerülésére. Igaz, voltak egyes államoknak ambíciói: Ausztria-Magyarország el akarta hárítani a nagyszerb veszedelmet, helyre akarta állítani megcsorbult presztízsét; a német imperialisták nagy német érdekszféráról álmodtak, amely a birodalom határain túl messze délre, egészen a Perzsa-öbölhöz terjed; Oroszország meg akarta szerezni Konstantinápolyt; Franciaország vissza akarta kapni 1871-ben elvesztett tartományait; Anglia világbirodalmát szerette volna kiszélesíteni; Szerbia és Románia el akarták ragadni Magyarország egyes részeit, de viszont számolt mindenki az esetleges veszteség borzalmas következményeivel. A háború mégis kitört. Miért? Mert egyes országokban — mondja Sidney Fay — a katonai és politikai vezetők elkövettek bizonyos dolgokat, amelyek mozgósításhoz és hadüzenethez vezettek, ugyanakkor elmulasztottak bizonyos dolgokat, amelyek azokat elkerülhetővé tették. Ilyen értelemben az összes hadviseltek felelősek kisebb-nagyobb mértékben.

Sidney Fay elfogadja a felelősséget, ami népekre, államokra elméletileg gún nehezen alkalmazható. Csak azt tagadja, hogy Németország gyújtotta fel a vüágot, mint az antant propagandája még ma is hirdeti. A felelősségmegosztott felelősség; mindegyik többé-kevésbé bűnös, épen ezért a sorrendet igen nehéz, csaknem lehetetlenség megállapítani. Sidney Fay igen alaposan elemzi az utolsó napok eseményeit s analízise alapján elsősorban Ausztriát és Szerbiát marasztalja el, utánuk a sorrendben rögtön Oroszország következik. Minthogy felelősek nemcsak azok, akik közvetlen előidézték a háborút, hanem azok is, akik olyan helyzetet teremtettek, amely annak elkerülését lehetetlenné tette, igen súlyos felelősség terheli Szerbiát és Oroszországot. Megállapítja, hogy Pasics kétségkívül nem igazolta Szerbia büntelenségét a szarajevói gyilkosságban és az akkori szerb kormány nem követett el mindent a gyilkosság megakadályozására. Pasics úgy gondolta, hogy legjobb lesz, ha az osztrák ultimátumra nem ad kielégítő választ, mert akkor nyilvánvalónak fog látszani, hogy rákényszerítették Szerbiára a háborút. Egy nagyhatalom, mint Ausztria-Magyarország, nem nézhetette tétlenül, ölhetett kezekkel, hogy egy kis izgága ország hogyan agitál folyvást ellene; tennie kellett valamit. De azért Ausztria bűnös Sidney Fay szerint a háború felidézésében. Bűnös azért, mert Berchtold az ultimátumot elhamarkodta, s nem véve figyelembe a közvetítő ajánlatokat, rátört Szerbiára teljes erővel. Meg kellett volna elégednie azzal, hogy elfoglalják Belgrádot, mint zálogot, és Szerbiát ígéretének teljesítésére rákényszerítsék.

Németország felelőssége Sidney Fay szerint nagyon csekély, jóformán semmi. A német birodalom szerinte Ausztria áldozata, amely egyetlen szövetségese volt, hiszen Románia és Olaszország nem számítottak. De azért Németország sem mentes teljesen a felelősség súlyától. Amidőn Berlin-

ben látták, hogy a világháború réme fenyeget, nem kísérelték meg Ausztriát az engedékenységre rábírní; amikor erélyesebben felléptek, akkor már késő volt. De Bethmann-Hollweg sohasem adta fel a reményt, hogy a világvészedelemet sikerül elhárítania. A felelősség sorrendjét nagyjából a mozgósítás sorrendje is mutatja, ez pedig a következő: Szerbia, amely jóval az ultimátum lejártá előtt mozgósított; Oroszország, Ausztria-Magyarország, Franciaország, Németország. A július 30-án elrendelt általános orosz mozgósítást úgy tekinthetjük, mint a világháború közvetlen okát, mert ez kényszerítette rá Németországot az általános mozgósításra. De Oroszország nemcsak ezért felelős; felelős azért is, hogy szította a szerb-osztrák konfliktust. Az orosz militaristák biztosak voltak abban, hogy a győzelem az övék francia és angol támogatás esetén. Poincaré nagy művének ötödik kötetében¹ olvassít meg akarja győzni Franciaország ártatlanságáról, ez azonban nem sikerül nein. Paléologue is megpróbálja szépíteni a szentpétervári utat; bizonyos azonban, hogy az elnök látogatása alkalmával megígérte a cárnak Oroszország támogatását az esetben, ha a Habsburg-monarchia megtámadná Szerbiát. És mit tett Franciaország a háború elhárítására? Semmit. Meg sem kísérelte az orosz mozgósítás megakadályozását. Az ultimátum napjától kezdve Poincarének egyetlen gondja volt: megnyerni Angliát. Anglia talán a legkisebb mértékben felelős, de nem teljesen felelősségtelen. Mert ha Angolország kinyilvánította volna érthető módon azt a szándékát, hogy Franciaország és Oroszország mellett beavatkozik, kijózanította volna a német hadvezetőséget, amely viszont Bécsben tudott volna hatni Berchtoldra és Conrádra.

Helyes-e vájjon a felelősségnek ez a sorrendje? Mindenesetre feltűnő s nem kerülheti el a legerősebb kritikát az, hogy a szerző mennyire elkülöníti Németországot Ausztriától; nyilvánvalóan nagy jóakarat ez Németországgal szemben. Sidney Fay nem tudja, milyen viszony volt a Habsburg-birodalom és Németország között a háborút megelőző évtizedekben. Az Osztrák-magyar monarchia és a Német birodalom között belső kapcsolat állott fenn, melyet a külvilág nem látott s ez a kapcsolat olyan szoros volt, hogy szinte túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a kettős monarchia a nagy német érdekeknek alá volt rendelve. A német-birodalom felelősségének kérdése nem intézhető el ebben a formában: Németországot az a szerencsétlenség érte, hogy Ausztria volt a szövetségese. Helyesen mutat rá viszont Sidney Fay arra, hogy a Habsburg-monarchia belső szerkezeténél fogva igen alkalmas volt összeütközések provokálására, de vájjon megmenthette volna-e a roska-dozó birodalmat Ferenc Ferdinánd politikai koncepciója? Mert Sidney Fay szerint a meggyilkolt trónörökös politikája lett volna az egyetlen mentesség. Ez pedig a legképtelenebb állítás. Ferenc Ferdinánd Ausztriát akart csinálni még Magyarországból is, részekre akart bontani egy országot, amelynek az ezerezstendős tradíciók révén volt bizonyos belső kohéziója és elavult 48 előtti elvek szerint akarta a kettős monarchiát névlegesen önálló tartományok szövetségévé átalakítani. Ez a doktrinér elgondolás a Habsburg-birodalmat az összeomlástól nem mentette volna meg.

Tiszát Sidnay Fay menti a felelősségtől. Részletesen előadja az ismert igazságot, hogy Tisza két memorandumban figyelmeztette Ferenc Józsefet a háború provokálásának veszedelmeire, de amelyeket Ferenc József megjegyzés nélkül félretett. De Tisza Berchtold rábeszélésének végre is engedett. Miért? Erre a kérdésre Sidney Fay nem tud felelni; ezt mondja: Ezt nem tudjuk biztosan.¹

Tisza valószínűleg bízott a német szövetségi hűségben és Berchtold előadásai alapján úgy látta, hogy a monarchia elleni nagyszerb propaganda Magyarország területi épségét is veszélyezteti. Tisza magatartása Magyarország felelőssége szempontjából kétségkívül nagyon fontos, de Magyarország felelőssége vagy felelőtlensége nem tisztán azon múlik, hogy Tisza

¹ Poincaré: Au service de la France, V. Invasion. 1914. Paris. 1928.

² II. kötet, 241. lap.

hogyan viselkedett ezekben a válságos napokban. Nekünk, ha Magyarország büntelenségét igazolni akarjuk, ki kell mutatnunk azt is, hogy nekünk nem voltak Ausztriával azonos hatalmi céljaink és ami még ennél is fontosabb: Magyarország nem rendelkezett szabadon önmagával; legfontosabb nemzeti jogunkat, a hadüzenet és békekötés jogát, a hadsereg felett való rendelkezés jogával együtt a közös, de a valóságban osztrák külügyi hatalmasságok gyakorolták.

Kétségtelen, hogy Sidney Fay a háborús felelősség kérdésének megítélésében sokkal elfogulatlanabb, mélyebben látó, mint egyes szocialista osztrák és német írók, mint Heinrich Kanner vagy Kautsky, akik mindent elkövetnek, hogy Ausztriát és Németországot befeketítsék. A felelősség kérdésének ezek a részletei és szempontjai késő évtizedek múlva, ha majd a lehiggadt objektív történetírás veszi szemügyre a világháború okait, teljesen elhomályosodnak. Világrendről volt itt szó, amely fegyverekre volt építve. Európa két ellenséges táborra szakadt s nem volt túlságosan fontos, ki kezdte az ellenségeskedést, mert egy vagy két esztendő múlva provokálta volna a másik fél. Biztosra vehetjük, hogy Oroszország néhány esztendő múlva jobban felkészülve talált volna ürügyet arra, hogy a Balkán-dolgokba beavatkozzék. A jövő történetírója csodálkozni fog azon, hogyan tettek felelőssé népeket, országokat háborúért, amely bizonyos technikával mesterségesen bármikor felidézhető; és nem fogja megérteni a jövődöbéli objektív történetíró azt sem, miért büntettek ártatlan tömegeket, amidőn a háború és béke kérdéseit 1914 előtt a dinasztiki felelőtlen ügynökei intézték.

BÁLLÁ ANTAL

A TARTUI EGYETEM JUBILEUMA

EMLÉKEZETES ünnepe volt észak Heidelbergájának, vagy az Embach parti Athénnek, mint ahogy a magyarsággal nyelvrokon legújabb és legkisebb finn-ugor állam egyetemi városát már ősidők óta nevezgetik. December elsején ünnepelte az egyetem tízéves évfordulóját annak, hogy mint az Észk Köztársaság nemzeti egyeteme működik. Az Alma Mater Dorpatensis, vagy ahogy észk neve után újabban itt mondják Tartuensis, háromszáz év előtti alapítás. 1632 június 30-án írta alá Gusztáv Adolf svéd király a dorpatui egyetem alapító oklevelét a harmincéves háborúban, Nürnberg mellett, a táborban s rá néhány hónapra, november 6-án, elesett Lützennél a csatában. Az Academia Gustaviana azonban csak huszonnégy évig működhetett zavartalanul. Az orosz szomszéd egyre háborgatta Svédország livoniai birtokát. XI. Károly király azonban 1690-ben restaurálta az egyetemet, mely tíz év múlva már Pärnu (Pemau) nyugoti kikötővárosba volt kénytelen menekülni, míg végre 1710-ben az Academia Gustaviana-Carolina is megszűnt.

A svéd dicsőséget ma már úgyszólván csak Gusztáv Adolf ércszobra hirdeti az egyetem főépülete mögötti parkban, hol 1928 júniusában leplezték le Söderblom uppsalai érsek és vagy kétszáz tagú svéd küldöttség jelenlétében. A svéd egyetem anyakönyveiben azonban érdekes magyar művelődéstörténelmi adatok is helyt foglalnak. Így kitűnik, hogy a dorpatui egyetemnek már fennállásának harmadik esztendejében két erdélyi szász hallgatója volt, 1643-ban pedig egy magyar tanult az Academia Gustavianán, melynek előadási nyelve latin volt. Végre 1690 és 1710 között nyolc erdélyi és egy magyarországi hallgatója volt az egyetemnek. Ezek mind a kiváló theológiai kar előadásait hallgatták, hogy aztán az evangélikus lelkészeknek kiképzését hazájukban előmozdítsák.

¹ E magyarországi és erdélyi hallgatók névsora közölve Csekey István, Észak írások, Budapest, 1928, 42. 1.

Egy század múlva, az orosz hódoltság idején, a balti lovagság kezdeményezésére, mely egy német protestáns egyetemet akart Dorpatban felállítani, I. Sándor cár alapításaként 1802 április 21-én történt a dorpati császári egyetem fölvatása. Jóllehet annak protestáns jellege volt és előadási nyelve német volt, a császár birodalmi intézménynek szánta annyival is inkább, mert abban az időben Oroszországban a Báthory Istvántól 1578-ban alapított vilnai egyetemen kívül mindössze egy egyetemműködött, az 1755-ben alapított moszkvai. Csak 1804-ben következtek a charkovi és a kazáni, 1819-ben pedig a szentpétervári. Az sem érdektelen magyar művelődéstörténelmi adat, hogy a szentpétervári császári egyetem első rektora éveken át a cártól kinevezett Balugyánszky Mihály — magyar ember volt. Előzően a nagyváradi kir. jogakadémiának volt a tanára, majd 1803 óta a később egyetemmé alakult szentpétervári pedagógiai főintézetben a közgazdaságtan és pénzügytan professzora. Nemcsak mint a későbbi I. Miklós cár nevelője, de mint az orosz törvénytárnak, a Szvod Zakonovnak, kodifikátora jelentős nevet biztosított magának. Neki tulajdonítható, hogy az orosz törvénygyűjtemény szerkezetre nézve sokban hasonlít a magyar Corpus Jurishoz.

Hogy miként került Balugyánszky és kivüle még oly sok jeles külföldi tudós Oroszországba, annak magyarázatául szolgálhat az 1798 január 18-án kelt császári ukáz, mely eltiltotta a külföldi egyetemek látogatását. Így aztán főleg az I. Sándor alatt lábrakapott liberális irányzat kiváló külföldi tudósoknak Oroszországba való csalogatását tűzi ki céljául. A megélhetési viszonyok olcsósága, magas fizetés, nemesség, címek és kitüntetések voltak az eszközök. A buzgalom odáig megy, hogy nem kisebbet, mint egy Martenst akarnak Göttingából Dorpatba hívni, továbbá Puchtát szeretnék romanistának megnyerni és csak véletlenül múlt, hogy Ranke száz esztendővel ezelőtt nem lett a dorpati egyetemen a világtörténelem professzora. De külföldiek, főleg németek, működnek eleinte az orosz egyetemeken is és mindössze az a különbség, hogy Dorpatban legalább megértették a hallgatók professzoraik előadásait.

A hatalmas germán szellem Dorpatban mindig a legkeletebbre előretolt kultúrbástyáját tekintette. Így aztán európai híri nagyságok ültek egyetemének tanszékein. Hogy minden fakultásról csak néhányat említsünk, álljanak itt a következő nevek. Az orvosi karról: Burdach, Räuber, Schmiedeberg, Dragendorff, Bergmann, Pirogov; a természettudósok közül: Baer, Ledebour, Middendorff, Carl Schmidt és a csillagászdinasztia, a Struvé; a teológusok közül: Oettingen és Hamack; a jogi fakultásról: Bunge, Engelmann, Löning, Bergbohm; a bölcsészeti karról: Morgenstern, Paucker, Strümpell, Teichmüller, Winckelmann, Brückner, Hausmann, Adolf Wagner, Lexis, Bücher, Stida. A legragyogóbb világnevek minden esetre a Baeré, továbbá Ostwaldé, aki Dorpatban végezte középiskolai és egyetemi tanulmányait és 1878—82-ig mint a kémia magántanára működött az egyetemen. Végül 1851-ben Dorpatban született Adolf v. Harnack, a nagy berlini egyháztörténész s általában a modern szellemtörténet mestere, a Kaiser Wilhelm-Gesellschaft elnöke, kinek atyja itt teológiai professzor volt, ő pedig 1869—72-ig Dorpatban volt az egyetem teológiai karának hallgatója, hat hónapig pedig az egyháztörténelem docense.

Csoda-e, hogy ennyi ragyogó név után Dorpat nemes patinájúifogalomná vált a tudományos világban?

A derűre azonban megjött a ború. A II. Miklós alatt bekövetkezett reakciós korszak felvé tekintett a külföldi tudósokra és célul tűzte ki a dorpati német egyetem russzifikálását. A fordulópontot az 1890. év jelentette, amikor az alma mater Dorpatensis Universitas Jurjevencisszé alakult át. Az orthodoxiának a tudomány berkeibe való bevonulását jelentette, amikor mintegy az egyetemi templom ellensúlyozására orosz kápolnát rendeztek be az egyetem főépületének második emeletén. (Cifra mennyezete ma is érintetlen.) A russzifikáció rohamléptekben haladt, csak éppen az orvosi és az evangélikus teológiai fakultással nem bírtak. Az előbbivel, mert

a német orvosprofesszorokra szükségük volt, az utóbbival meg, mert abban erős nacionalista szellem uralkodott, háta mögött a lutheránus németek, sőt észtek és lettek tömegeivel. Az orosz kormányzat ekkor egy mesterfogáshoz nyúlt, mely történetesen Magyarorszáig ért. Mivel az evangélikus teológiai tanszékekre nem tudott oroszokat ültetni, nálunk akadt egy vállalkozóra, aki mind vallás, mind képzettség szempontjából megfelelt és emellett tót volt és pánszláv érzelmű. 1893 szeptemberében bevonult Kvacala János pozsonyi evangélikus liceumi tanár az egyházjog nyilvános rendes professzorául Dorpatba. (Jelenleg a pozsonyi tót evangélikus teológiai akadémia tanára.)

Az egyetem változatos történetéhez még csak annyit, hogy a világháború végén a német birodalmi csapatoktól való megszállás alatt azt 1918 szeptember 15-én mint német egyetemet nyitották meg, de már december i-én (azóta ezt az évfordulót ünnepük) az Észtköztársaság tulajdonába ment át s ünnepélyes megnyitása egy esztendő múlva történt, miután az észtköztársasági előadások 1919 őszén megkezdődtek. Mai széleskörű autonómiájának alapja az 1925 június 18-i törvény az Észtköztársaság tartui egyeteméről.

Ami most már az észteknek a dorpatui egyetemhez való viszonyát illeti, az érdekes folyamatra tekinthet vissza. A múlt század dereka óta mintegy félszáz észtképzett el Dorpatban egyetemi tanulmányait. A jó finn-ugor fajtához tartozó, eszes, hétszázados elnyomatásuk alatt megedződött észtképzett diákok hamarosan legyűrték német kollégáikat és amikor ütött a történelem nagy órája, minden nehézség nélkül foglalhatta el pozícióit az észtköztársaság jól vértézett vezérkara. Az Észtköztársaságot úgyszólván a dorpatui egyetem teremtette meg a köréje csoportosult hallgatók szívós és céltudatos munkájával. Még 1870-ben alapították Hurt író és társai az „Észtköztársasági Hallgatók Egyesületét” (Eesti Üllõpilaste Selts), mely eleinte csak titokban működhetett és csak 1883-ban nyert elismerést. Érdekes, hogy az egyesületnek 1881-ben titokban megállapított kék-fekete-fehér színei lettek az észtköztársasági színekké, amelyeket a köztársaság is megtartott. Egy diákegyesület, mely államot alapít! Igaz, hogy a történelem is segítségére sietett, de az orosz romok káoszában a jólvértézett észtköztársasági intelligencia s a hősiességgel küzdő észtképzett diákok mentették meg a bolsevizmustól és rázták le a szlávok jármait.

Mint ahogy az észtköztársaság államot nem imperialista és expanziós törekvések hozták létre, a dorpatui orosz egyetemet sem konfiskálta az észtköztársaság, hanem visszaadta az észtköztársasági népnek, amelyik hazáját felszabadította. S a maroknyi észtköztársasági nép mégis mennyire kulturáltabban és toleránssal járt el, mint a mi utódállamaink! Nem zavarta el az orosz professzorokat s ültetett helyükbe felcsereket és néptanítókat, mint a mi szomszédaink, hanem a még megmaradt kevés orosz helyét jólképzett belföldi, ilyenek hiányában pedig külföldi erővel töltötték be. Érdekes, hogy 1919 október 6-án az előadásoknak csak 41.4%-a volt észtköztársasági nyelvű, 5.4% német és 53.2% orosz nyelvű, míg tíz év múlva ma az előadások nyelve 75%-ban észtköztársasági. Az a remény, hogy tíz év alatt valamennyi előadás észtköztársasági nyelven fog tartatni, nem vált be. Az egyetem tanácsának javaslatára a közművelődési miniszter záros határidőre kivételt tehet.

A dorpatui egyetem az elmúlt tíz esztendő alatt páratlan izmosodást tüntet föl. Jelenleg van 174 tanerője, köztük 59 rendes professzor. 1929 december elsején 3686 hallgatója volt, akik a hét karon a következőképpen oszlanak meg: a teológián 118, a jogon 773 (közgazdaságtudományi osztályon 735), az orvoson 280 (gyógyszerészeti osztályon 70, testnevelési osztályon 44), a bölcsészeten 706, a mennyiségtan-természettudományon 402, az állatorvoson 118 és a mezőgazdaságin 329 (erdészeti osztályon in). A hallgatók egyharmada (1197) nő volt. Jellemző, hogy a bölcsészeti karon a hallgatók aránya: 173 férfival szemben 533 nő. 7 nő teológiát hallgatott. 142 volt a külföldiek száma.

A most lefolyt ünnepélyt szűkebb keretek közt tartották meg, mert 1932-ben amúgy is nagy ünnepségek lesznek a külföld bevonásával a három-

száz éves jubileum alkalmából. Meghívót ezúttal csak a két szomszéd állam, Finnország és Lettország, egyetemei kaptak, míg a rokon és barátságos államok, főleg az úgynevezett „szegélyállamok“ egyetemei részére csak értesítést küldöttek. Az ünnepély azonban így is túlnőtt egyszerűnek tervezett keretein. A helsinki (helsingforsi) és turkui (aboi) finn egyetemek, a rektoraikon kívül még egy-egy delegátust küldöttek, a rigai lett egyetem pedig rektorát. A vilnai egyetem nevében egykori rektora, Szymanski professzor jelent meg, aki jelenleg a lengyel szenátus marsalljának magas állását tölti be. A varsói egyetem szintén egykori rektorát, Bryniewicki professzort küldte ki, aki az orosz időben a dorpatyi egyetem magántanára volt. A lund svéd egyetemnek delegátusa Kjellin, jelenleg rigai professzor volt, aki néhány évvel ezelőtt még a dorpatyi egyetem művészettörténeti tanszékét látta el.

A magyar egyetemek közül, melyek csak értesítést kaptak, a pécsi és szegedi latin nyelvű üdvözlő iratokat küldöttek, hangsúlyozva a rokoni érzelmeket. A budapesti egyetem tanácsa pedig jelen sorok íróját bízta meg képviselével, aki a délre szakadt testvérnép fiaként hozta a budapesti Pázmány Péter-egyetemnek testvéri üdvözlését, amelyet a nagy kardinális, Pázmány Péter, három évvel később alapított, mint a dorpatyi Academia Gustaviana alapítása történt.

Miután a külföldiek részéről elhangzott üdvözlések közül ez volt az egyetlen, mely észti nyelven történt, viharos tetszésnyilvánítást váltott ki és Magyarország éltetését vonta maga után.

A tiszta fehér fafaragványos, klasszikus stílusban épült és délszaki növényekkel gazdagon díszített aulában fényes közönség gyűlt egybe. Köztük foglaltak helyet az államvén, a parlament és a legfelsőbb bíróság elnökei, a közművelődési és szociális, valamint a külügyminiszter és még számosan. A magas lengyel vendégre való tekintettel megjelent a lengyel követ és meghatalmazott miniszter is Tallinn-ból (Reval) feleségével és a követség személyzetével. Az ünnepélyes aktus alatt kilenc személyt avattak tiszteletbeli doktorrá: köztük Wilde író, az észtek Jókaiját, aki jól ismeri Magyarországot és aki nemcsak fordított Jókaitól, de erősen a hatása alatt is állott.

Az egyetem tíz évi működéséről és átszervezésének történetéről egy 450 lapnyi vastag, képekkel gazdagon illusztrált ünnepi mű jelent meg észti nyelven. Német és francia nyelvű összefoglalások nemsokára követni fogják.

CSEKEY ISTVÁN

AZ IDEI FRANCIA ÉS MAGYAR IDEGENFORGALOM

HOSSZÚ külföldi tartózkodásom alatt különösen Párizsban lépten-nyomon tanúja voltam annak a céltudatos, nagyszerűen előkészített és megszervezett propagandának, mellyel a hatalmas és gazdag Franciaország magához édesgeti az idegenek sokaságát. Nem is olyan régen mégcsak Párizs és környéke, a francia Riviera, Calvados luxusfürdői, Biarritz és még néhány elegáns tengerparti fürdő volt a centruma ennek a tömeges idegenvándorlásnak. Az utolsó években azután pompás propagandával szinte az egész ország színhelyévé vált a bevándorlásnak. A tulajdonképeni főszezon végén, június utolján vándormadarak vándorlásához hasonlatos tömegekben lepik el Párizst az amerikaiak, ausztrálieiak, angolok és a különféle idegen turisták százezrei. Igen sokan, főleg a tehetősebbek, jóformán évről-évre idelátogatnak. Vannak csak mulatni, szórakozni vágyók, de vannak olyanok is, akik tanulni, tapasztalni, művészeteket, tudományos intézeteket, múzeumokat tanulmányozni, esetleg éppen pihenni jönnek ide a

várietas delectat elve alapján. Néha (például a frank zuhanása idején) valósággal megrohanták Párizst az idegenek. Δ világ minden még olyan távoli zugából, Délafrikából vagy Japánból egyaránt.

Hogy miért térek ki a francia és a párizsi példára és miért foglalkozom részletesebben vele, annak számos oka van. Először: itt mutatkozott egy egész ország idegenforgalmi megszervezésének a kihatása a legszembeszökőbben. Másodsor: itt tanulmányozhatók a propagandaeszközök legszélesebb skálájú, legművészeibb, legeredetibb fajtái. Harmadszor: még ma is Párizs a világ idegenforgalmának elosztó középpontja. Ide érkeznek be és innen indulnak ki a távoli világrészek világjáró utazói, turistái. Itt, meg a nagy tengerjáró hajók irodáiban és fedélzetén döntenek el, hogy hova és merre vezet további útjuk. Itt kell tehát felhívni figyelmüket, megnyerni érdeklődésüket.

E három fő okon kívül még számos motívum teszi szükségessé, hogy a francia idegenforgalmi propaganda módozataira kitérjünk.

Ha a francia példát szemléljük, szembeszökő az az élénk tevékenység, amellyel maga az állam, a főváros és a különféle hatóságok és hivatalok is kiveszik a részüket a szervezés munkájából.

Előttem fekszik a Közmunkaminisztérium kiadványában a „L'Office National Du Tourisme“-nek évi jelentése. Kimerítő ismertetése túlhaladná cikkem kereteit; talán elég, ha felsorolom érdekesebb fejezeteit. A füzet elején az egyes fürdő-, klimatikus-, üdülő-, nyaraló- és gyógyítóhelyek jegyzéke található. Következő fejezet a turizmus, termalizmus és klimatizmus szervezete a szállók és idegenforgalmi ügynökségek szervezetével. Gazdasági és pénzügyi mérleg a külföldi utasokról és turistákról, az Office jelentése, a különféle utazási és turistaságot propagáló és előmozdító egyesületek működése, költségvetése, szubvenciója, kiadmányai, szállóipar, sportok, plakátok, hirdetések, brosúrák, propagandairatok, naptárak, propagandafilmmek, rádiópropaganda, kiállítások, vásárok, az ezután következő fejezetek. Végén: a külföldi kirendeltségek működése, az idegenek Carte d'identitájére, személyazonossági fényképes igazolványára és a fürdőtaxokra vonatkozó tudnivalók foglaltatnak, meg a különféle táblázatok.

Egyetlen ilyen jelentésbe való betekintés is meggyőzhet arról, hogy milyen fontosságot tulajdonítanak a hivatalos körök is ennek a kérdésnek.

A külföld érdeklődését a világ minden tájára elküldött propaganda-füzet, nagy képeslapok és magazinok gazdagon illusztrált cikkeivel és rengeteg, fantasztikus összeget igénylő reklámmal keltik fel. Az Amerikából és más tengerentúli világreszekből érkezőt már az óceánjárókon öntik el propagandairatokkal, amelyek között nagy számmal szerepelnek Franciaországnak eddig még kevéssé ismert departement-jai és területei. A legutóbbi időkig csak Svájc és Olaszország kipróbált idegenforgalmi szervei rendelkeztek az ízlésesen kiállított röpiratoknak ekkora gazdagságával. Párizs kirakataiban bőven látunk díszes köntösű, irodalmi becsű munkákat is, melyek a geográfiával, etnografiával, kultúrtörténettel behatóbban foglalkozó érdeklődőt is kielégítik. A színházak, revük, kabarék egyes tablói, a T. S. F. (Telefons sans Fii) rádiós előadásai mellett a Gaumont, Pathé, Auber és más nagy cégek filmhíradói gondoskodnak a kíváncsiság fokozásáról. Mindig mutatnak valami szépet, adnak valami érdekeset a sok fürdőhely, érdekes vidéki városka vagy természeti szépség egyik-másikáról. A lapok, revük, újságok pedig a sok fizetett reklámon kívül szinte kötelességüknek tartják bemutatni az ország valamelyik szép vagy aktualitása miatt érdekes részét. Még a naponta háromszor-négyszer megjelenő bulvárlapok is szinte büszkélkedve közölnek részleteket: „Menjünk az Azúr-tengerpartra!“, „Párizs egyik gyönyörű pontja“, vagy „Normandiában csodálatosan szép az ősz!“ címmel. A nagy fürdőhelyek: Trouville, Biarritz, Nizza, Vichy és a többiek annyi és oly változatos programot nyújtanak kivált a főszezon idején, akár egy kisebb világváros. Virágcsatától löversenyig, operaelőadástól a legfényűzőbben berendezett játékkaszinóig minden van programjukban. És ami talán a legfontosabb, hogy nemcsak a gazdagok-

hoz szólnak, vagyis a szegényebb igényektől kezdve a legelkényeztetettebb milliomosokig mindenki számára van választék.

Egész különös, mert nálunk még szokatlan módja a reklámnak a transzparenszek és fényreklámok útján való figyelemkeltés. Párizsban a legforgalmasabb helyeken óriási betűkkel láthatjuk felírva, hogy Trouville vagy Párizs-Plage ennyi és ennyi kilométer innen. Az irányt pedig vakító nyíl mutatja. A gyalogút alatt is van ilyen világító reklám mintegy színes üvegparkettet képezve. Van persze túlzásba eső iparkodás is.

A legintenzívebb reklámnak természetesen a szállók és menetjegyirodák és a Touring Club de France szervei az eszközei. A nagy Boulevardon a Madeleine-templomtól a Boulevard Haussmann sarkáig, de főleg az Operáig található a menetjegyirodák fészke. Mint Magyarországot meg nézni óhajtó idegen néztem be egyikbe-másikba, hogy lássam, vajjon milyen felvilágosítással tudják ellátni az országunk iránt érdeklődő idegent. Mert a figyelmet Magyarországra felhívó külső reklámmal vagy már a kirakatban szembeötlő ábrával vagy cikkel ezekben az irodákban — sajnos — nem találkoztam. Először a Vagons Lits-nek a Boulevard des Italiens sarkán lévő kirakatait néztem végig. Talán 25 üveglap van ennek a hatalmas helyiségnek. Párizsban idegenek által leglátogatottabb sarkán. Volt az egyes üvegtáblák között német, olasz, svéd, hollandi, indiai, kanadai és Isten tudja még miféle. De magyar nem. Bent a felvilágosítási osztályon Hongrie után érdeklődtem. Még mindig a régi sablonos viszonzást kapom: Ah, l'Autriche!

Innen a világhírű Thomas Cook-céghez megyek a Place de la Madeleine-ra. Itt sincs semmi rólunk a kirakatban. De itt már azonnal megkapom a kért prokpektust és felvilágosítást. Így járok még vagy két helyen. Mindenütt van Magyarországról és Budapestről szóló irat bőven. Kiállításuk is szép, fototechnikai részük pedig valóságban elsőrendű. Megkapom a Három nap Budapesten és a Három nap a Balatonon címűt is. Rendben van; de miért nincs sehol semmi a kirakatokban, a szállók halijaiban, szem előtt, kéz alatt, érdeklődést keltve, figyelmet felhívón? Hiszen itt Párizsban a világ idegenforgalmának egyik középpontjában a többi ország állandó és lármás propagandájában így néma gyermekek maradunk. Plakát kell ide, több és szem előtt fekvő prospektus, brosúra, propagandairat! Már a nagy hajók irodáiban kell megnyerni a világjáró gazdag amerikai vagy angol érdeklődését. A hotelek, szállók, éttermek asztalain heverjen mindenütt, ha kell, tömegével! Módot kell találni, hogy az ilyen idegenforgalmi és menetjegyirodák személyzetének anyagi érdeke fűződjék országunk propagálásához. Igen sokan hiszik még ma is, hogy Bécsnél vége van a világnak. Percentuális kedvezéssel, részesedéssel és mindenféle ravaszszággal kell előmozdítani és felszínen tartani az Európát megismerni kívánó idegennel közvetlenül érintkezésben lévő hotelszemélyzet néhány ajánló szavát: „Látogassa meg Budapestet és Magyarországot.“

Még a „Centraleuropéen Express“ kirakatában — amely cég közvetlen kapcsolatban áll a pesti Menetjegyirodával — sem láttam hosszú hónapokon keresztül magyar vonatkozású hirdetést, plakátot.

Pedig nemcsak az utcai, menetjegyirodai, szállói figyelemkeltésre fordítanak nagy gondot. Vasúti kocsikban, hajókon, villamosokon, várótermekben is találkoztam sikerültebbnél-sikerültebb ábrákkal és tájképekkel. És nemcsak az egyes országok festői pontjait mutatják be, hanem különféle ünnepeket, népies szokásokat, kiállításokat is. Van például egy nagy plakát, mely az angol királyi lovasgárda színdús felvonulását ábrázolja, már messziről felhívja a figyelmet. Mellette pedig az eidami és volendami festői népviseletet mutatja be egy hollandi plakát. És így tovább . . .

És az egyes államok ügyesen bekapcsolódnak az elterjedt bulvárlapok hirdetésszerű rovataiba. Ausztria például festői vidékeivel és városaival díszített művészies levelezőlapokat — mintegy állami képeslapokat — hozott 1928 őszen galériába.

A különleges kiállítások, ünnepek és idegenek látogatását célzó

különféle események az árúmintavásártól kezdve egészen valamilyen nagy sporteseményig pedig mindig kellő időben szervezandők és plakátozandók. A barcelonai 1929-es évi kiállítás képeivel már 1928 nyarán Európaszerte találkoztam. És voltaképpen a párizsi „Palace“ revűszínház nagy spanyol revűje sem volt más, mint a spanyolok nagy költséggel készített propagandája. Nálunk rendszeren későn jönnek az ilyesmivel, amikor az esetleg ide is ellátogató külföldi már régen megállapította programját, útitervét. A tavalyi Los-Angeles-ben tartott protestáns világtalálkozáson például a magyar idegenforgalmi prospektusok és ismeretterjesztő iratok csak a kongresszus legutolsó napján érkeztek meg (és abból is csak kétfajta volt kéznél).

A Szent István-nap, egy szép pusztai jelenet és a királyi palota művészies és ügyesen megkonstruált képei kellő időben elhelyezve Párizs forgalmas pontjain, az Európát járó utasok sokaságát vonzanák Budapestre és Magyarországra.

Tavaly nyáron Amerika egyik legnépszerűbb sportférfia és egyik leghíresebb filmszínésze vette tervbe magyarországi útját. Személyük közvetített propagandaszerepet képviselt, mert a művelt világ összes filmhíradói és képes magazinjai harsonáltak volna mindenfelé, hogy például Dolores del Rio ennyi és ennyi időt töltött Budapesten. Az út meghiúsult, mert — mint megtudtam — a szép Dolorest lebeszélték Budapestről, illetve más útirányba „csalták“. Egy másik autón utazó gazdag külföldivel beszélgettem. Panaszkodott, hogy Bécsből a magyar határig lehetetlenül rossz az országút. Önkéntelenül eszembe jutott néhány ilyen eset összehasonlításából, hogy nincs-e szándékosság a dologban? Ausztria különben is jeleket kapna idegenforgalmi szervezéséből. Mindenütt ott vannak ízléses füzetei, plakátjai. Az utódállamok között Csehország a legveszélyesebb versenytársa, amely szintén már egész országát bevonta ebbe a propagandába — akárcsak Franciaország.

Ha Párizsban járunk-kelünk a forgalom bábeli zűrzavarában, mindenütt roppant autóbuszok és autócarok vonják fel figyelmünket. A város közepének csaknem minden sarkáról indulnak hosszabb-rövidebb útjukra. Vannak, amelyek csak a löversenyekre, futballmérkőzésekre vagy a közvetlen és a távolabbi környékre: Versailles-ba, Malmaison-ba, Fontainebleau-ba vagy Chantillyba mennek. De vannak, amelyek az északi vagy nyugati tengerpartot, a Loire melletti kastélyövezetet, a Szajna völgyét, az 1914—18-as harcterekét járják be, vagy 8—10 napos útitalommal egész körutazást tevé, jóformán az egész országot behálózzák. Ezeknek a körutazásoknak és az általuk nyújtott tökéletes kényelemnek ismertetése külön tanulmány lenne.

Ezeknek a kiragadott külföldi példának az utánzása természetesen roppant anyagi eszközöket feltételez. De a szerényebb keretek között mozgó „hazai“ propaganda — különösen az utolsó esztendőben — szintén mérőföldes lépésekkel haladt előre. Semmi sem bizonyítja ezt markánsabban, minthogy éppen a legutóbb a franciák tanulmányozták (Violet és Marcereau vezetésével) a magyar idegenforgalomnak külföldön is híressé vált módosításait.

Kétszeres aktualitással bír ez a kérdés napjainkban, mert soha olyan erős nem volt az idegenforgalmi propagandánk, mint ezen a nyáron. Soha annyi idegen szó nem hangzott Budapest utcáin, mint most és ezt megértéssel kommentálják az itt járt idegenek is, elismerve, hogy fővárosunk természetes elválasztója, de egyben összekapcsolója északnak és délnek keletnek és nyugatnak.

Tetemesen növelték az idegenáramlást a különféle szép sikerrel zárult kongresszusok. Szinte egymásután zajlottak le az Eszperantó, Diák, Külföldi magyarok, Hidrológus orvosok, Német rendőrség stb. kongresszusai. Különösen az eszperantó mutatott fel nagyszámú résztvevőt. Kedvező hatásuk már Európaszerte mutatkozik gazdasági, külpolitikai és kulturális irányban egyaránt. Még egyes irreredenta propagandára is fel-

használták őket. A „Ceskoszlovo“ és más lapok fájdalmasan konstatálják is, hogy a magyar idegenforgalmi tényezők a trianoni határ tarthatatlanságát az átutazók és vendégek előtt gyakran a helyszínén demonstrálják.

Néha egyetlen, sajtóban otthonos utazó propagandája is sokat lendíthet ügyünkön. A sok hasonló tónusú és elismerő újságcikk vagy ismertetés között is feltűnően kedvező kritikát gyakorol például Emmanuel Beau de Loménie előttem fekvő füzete. A szerző többhetes körutazást tett Közép-Európában és rólunk a legmelegebb elismerés hangján ír revújében. Szó van cikkében ezeréves múltunk dicsőséges napjairól, a nyugati kultúra védelmében kifejtett érdemeinkről és szörnyű megcsonkításunk tragikumáról. Azzal fejezi be rólunk írt cikkét, hogy megérti, hogy „győztes“ szomszédaink szép országunk és pompás fővárosunk láttán még mindig irigykednek és acsarkodnak ellenünk. Íme, egy francia író pámapos utazásának tanulása! Ehhez igazán nem kell kommentár.

Hosszasabban foglalkozott hazánkkal a francia napisajtó hasábjain Emile Henriét. Részletesen elmondja, hogy miért érzi magát jól az idegen és különösen a francia városunkban. Külön kiemeli a múzeumainkat, fejlett fürdőkulturánkat, a Duna látképét és a szép környezetet. (Városliget, Margitsziget.) A „Nyugat utolsó állomásának“ nevezi el Budapestet. És megjegyzi, hogy a Dunaparton valósággal Velencében álmódja magát az ember.

A Petit Journal hasábjain Georges Julin írt rólunk hosszú, fényképes cikksorozatot, melyben már a távolibb környékre (Budai hegyek, Észtergom, Visegrád stb.) is kiterjeszkedik.

Legutóbb a párizsi „Bureau des Renseignements“ vezetője: Alfonz Loyeau tartózkodott Emile Faure kíséretében többedmagával nálunk, őket is meglepte a város szépsége és modern berendezkedése. „Budapest tündérváros“ — mondták.

De nemcsak a napisajtó és a hivatalos jelentések elismerő sorai foglalkoznak velünk, hanem igen gyakran irodalmi vagy művészi impulzust is nyernek az itt járt vendégeink. Legutóbb például Alexis Nerville foglalkozott regényében a magyar integritás ügyével.

Ezek természetesen csak kiragadott példák a rendelkezésre álló hatalmas anyagból, de talán elég jellemzőek.

A külföldiek mellettünk való eredményes propagandája mellett nagy mérvben tökéletesedett hazai sajtónk céltudatos megszervezése is. (Week-end kirándulások rendezése, állandó idegenforgalmi szakcikk, hirdetések.) Ehhez járulnak a különféle utazási kedvezmények, a legmodernebbül felszerelt felvilágosító irodák, ötletes prospektusok, izléses új plakátok (Mátra, Bükk, Bakony, Mecsek, Balaton, Sopron stb.), körutazási jegyek, autókirándulások, fokozott repülőforgalom, a lillafüredi fürdőprogram, az Idegenforgalmi Tanács tanulmányi kirándulásai, az épülő bécs—budapesti autóstráda és még számos más tényező.

Néha egy-egy ügyes ötlet többet ér kötetekre menő tanulmánynál és tengernyi pénzáldozatnál. Ezek közé a szembeszökő újítások közé tartozik például a Halászbástyának, újabban pedig a Citadellának és a Gellérszobornak a kivilágítása, amelyek révén valóban mindenkorra felejthetetlen látvány tárul a még oly rövid ideig itt időző idegen szemek elé. Ilyen ügyes ötlet volt például az Eszperantó- és más kongresszusok kedvezményes villamosbérlete is.

Jelenleg és előreláthatóan még hosszú ideig Budapest áll idegenforgalmunk középpontjában. Az erre vonatkozó törekvésekben már a történelem adatai is támogatnak. Tausz Bélának, az Idegenforgalmi Tanács illusztris alelnökének egyik figyelemreméltó tanulmánya (Buda régi idegenforgalma) foglalkozik ezzel a történelmileg is rendkívül érdekes kérdéssel. Aquincum környéke már 1700—1800 évvel ezelőtt nagymúltú, forgalmas vidék volt. Idegenforgalmának legfontosabb tényezői — már akkor — szép fekvése és a termális források és fürdők voltak.

A „Császár“- és „Lukács“-fürdő, valamint a Gellérthegy melletti források pedig főleg a középkorban játszottak igen fontos szerepet.

Ha megszervezzük Budapestet, a fürdővárost, feltárjuk rendkívüli természeti kincseinket, akkor ismét — de sokkal nagyobb arányban — meg fog indulni Budapest felé az a szüntelen idegenforgalom, amely valamikor Aquincumot oly nagyra tette.

A legfontosabb feladatunk Budapest természeti kincseinek értékesítése. Főleg azokat az értékeket kell kihasználnunk, amelyek a melegvízforrásokban rejlenek. Budapestet igazi fürdővárossá kell kiképezni és e célból egy olyan középpontot kell teremteni, amilyent az európai élet ilyen helyeken megkíván. Fővárosunknak négy egymástól elkülönülő fürdőövezete van. Ezeknek kiképzése és összhangzásba hozása a legfontosabb feladat. Ezek a tervek (új luxusszállók, szerényebb penziók, szállódepandanzok, forrás-pavillonok, fürdőkolonnádok, népstrandfürdők, de főleg új fürdőszállodák és fürdőkórház) most már a Közmunkatanács és a főpolgármesteri hivatal programjának is fontos pontját képezik. A terveknek már a jövő esztendei költségvetésben is szerepelniük kell.

Természetesen a végleges cél még messze van és csak az összes erők egyesítésével és hatalmas pénzügyi áldozatokkal érhető el. Szükség lenne később a „Budai fürdőcentrum“ kialakítása esetén az új Boráros-téri híd felépítésére, a villamosoknak az alsó Dunaparton való vezetésére is. (Ezek a tervek már összefüggnek a Közmunkatanács későbbi városfejlesztési terveivel is. De a forráskihasználás igazán eredményesen csak így volna a maximumig fokozható.)

Hogy kicsiny tényezőkről is megemlékezzünk, megemlítendő, hogy a külföldiek sok esetben rossz szemmel nézték a különben kitűnő pincéreinknél még fennálló borralalórendszer is. (Csaknem mindenütt már százalékos revierrendszer van elterjedve.)

Helytelen az amúgy is túlszűfolt belterületünk fokozott beépítése és kevés régi épületünk, történelmi becsű emlékünkhöz legutolsó napokig tartó pusztítása is. Nem szabadna — eltekintve a kegyeleti szempontoktól — esztétikai okokból sem megszüntetni a kiürítésre ítélt tabáni, németvölgyi, vízivárosi és főleg a régi katonai temetőket. Ilyeneket mindenütt a legnagyobb gonddal iparkodnak megtartani eredeti állapotukban. (New-York legértékesebb telkei között ma is érintetlenül áll a régi Trinity-temető.) Helytelen a parkszerűleg kiképezhető lágymányosi tó feltöltésére vonatkozó terv. De az idegenek számára legzavaróbb körülmény utcáinknak és tereinknek egyre tartó névváltoztatása. (Berlinben, Párizsban minden utcának patinája és története van.)

Budapest mellett főleg a Mecsek, Bükk és Mátra lehet majdani idegenforgalmunk központja. Az erre irányuló kirándulások kiindulópontjául pedig Eger városa kínálkozik. Itt mutatkozik ugyanis legélénkebben a vidéki népszerűsítés hatása. A város tele van nevezetességekkel és szállodája ma (Budapest kivételével) az ország legszebb és legmodernebb szállodája. Ásatások is folynak most itt, melyek a Rákóczi-korszak kincseit fogják napfényre hozni. Eger egyike a legszebb barokk városoknak és vidéke is gyönyörű. Egyenesen predesztinálja arra, hogy a külföld előtt a magyar kultúrát képviselje.

Mégis a legfőbb oka Eger nagy fejlődést ígérő jövőjének, hogy itt mutatkozott eddig Budapest után a legpregnansabban az idegenforgalom fontosságának tökéletes felismerése. Társadalmi egyesületek, helyi bizottságok, városi propagandahivatal vetélkednek itt is, mint számos más városban egymással. Innen könnyen elérhető Párád és Lillafüred is.

Itt a közelben van Mezőkövesd, amely érdekes, színes viseletével, háziiparával mindig különös vonzóerőt gyakorolt a külföldiekre.

Ugyancsak Eger mellett (Recsken) a közel jövőben (oberammergaui mintára) népies ünnepi játékokat is tervbe vettek.

Miskolcnak, Sopronnak, Pécsnek, valamint Debrecennek (Hortobágy) szintén megvan történelmi, tudományos és kulturális jelentőségén kívül a maga speciális természeti vonzóereje, vidékformációja, környéke, népszokása stb.

A Balatont szándékosan mellőztem mostani fejtegetésemből, mert ezzel csak a legutóbb is többször foglalkozott folyóiratunk.

Az idegenforgalmat pszichológiai alapon kell irányítani. Nem elég az új államok, új emberek érdeklődésének megnyerése, hanem éppoly fontos meglévő, már itt járt, vendégeinkkel és barátainkkal való kapcsolatok fenn-tartása, fejlesztése és érdeklődésüknek fokozása is. Tisztában kell lennünk, mi az igényük, mi érdekli őket, mit kell nekik megmutatnunk, kiemelnünk.

Az utazás ma már nemcsak divat, hanem valósággal hozzátartozik a kultúremler életstandardjához. Föl kell fedeztetni, divatba kell hozni Magyarországot, de főképen elsősorban Budapestet.

Nagyon fontos lenne, hogy szép hazánkról minél több ismertető film menjen ki és hogy a külföldi híradók reciprocitás formájában állandóan közöljenek szép, festői magyar tájakat és érdekes eseményeket, amint például Szent István-napkor történt, ha nem is kielégítő mértékben. Meg kell szerezni francia és egyéb film vállalatok érdeklődését, hogy szabadtéri felvételeik készítésénél gondoljanak festői vidékeinkre. Az angol, amerikai, német utast rendkívül érdeklik a különféle sportesemények. Ezek ma már szinte több idegent vonzanának ide, mint egy kiállítás vagy áru-mintavásár.

Különösen a vízisportok, az úzás, a vívás, lovasjátékok azok, ahol vezető és irányító szerepet vihetnénk Európában. Jelenleg két új golfpálya is épül az országban. (Egyik a Hűvösvölgyben, a másik Lillafüreden.)

Lássuk el iparunkat — mint már javasolják is — ötletes speciális magyar souvenir-ekkel. Nem utolsó sorban pedig szüntessük meg a pusztán formalisztikus vízumkényszert (természetesen Oroszország stb. ... kivételével). Amit itt elvesztünk a vámon, behoznánk a réven.

A szállókultúra emelésére egy, az amerikaiak részére épülő luxusszállóra és egy, főleg németek számára készülő turistaszállóra is szükség lesz a közel jövőben a fővárosban. De ezenkívül a vidék sok és sürgős orvoslásra szorul.

A kongresszusok kitűnő sikerrel zárultak ebben az esztendőben. Meg kell minden országban, minden foglalkozási ágban találni és szervezni azokat, akik a további propagandát szakmatársaik és társadalmi körük keretében kiépitik. Az eszperantó nemzetközi jelentősége is fokozottabban lesz később kihasználható.

Nagy eredményeket fog maga után vonni idei nagyszabású propagandánk, mely főleg a barcelonai kiállításra koncentrálódott. (Sajtó, Magyar pavilion stb.)

Összegezve az eredményeket, megállapítható, hogy állandóan fokozatosan erősödik idegenforgalmunk. 1929-ről természetesen nem áll még statisztikai adat rendelkezésemre; de valószínűleg ebben az évben is állandósul az emelkedő tendencia. A múlt (1928) évről már tiszta képünk van. Ez az év valamennyi békeév statisztikáját túlszárnyalja. 1928-ban összesen 260 ezer idegen (szállodai vendég) volt Budapesten. Ebből 120 ezer a tényleges külföldi. De míg a külföldiek valamint az elszakított országrészekből származók száma egyre emelkedik, addig a szorosan vett Csonka-Magyarországról származó vendégek száma évről-évre csökken.

Az 1929-es év végeredményben feltétlenül túl fogja haladni még a 1928-as rekord év eredményét is, de az emelkedés nem lesz olyan erős, mint az 1928-as évé az előző 1927-essel szemben. Elsősorban az idei január—áprilisi abnormális hideg időjárás okozott némi visszaesést, később pedig főleg a nehéz gazdasági viszonyok járultak hozzá némi stagnációhoz. De a július—augusztus hónapok pótolni fogják ezt a látszólagos visszaesést.

Nemzetek szerinti sorrend a következő:

1. osztrákok, 2. németek, 3. amerikaiak, 4. kisantant államai, 5. angolok és olaszok. Azután szép számmal szerepelnek a skandinávok és a hollandok is. Legújabbban az Eszperantó-kongresszus óta a japánok is egyre erősebben érdeklődnek irántunk.

Franciaország ezúttal is elég hátul szerepel a külföldiek statisztikájában, holott a 70-es, 80-as években élénk kontaktus volt közöttünk. A francia

ma sem turistanemzet, de mégis nagy fontossággal bírna érdeklődésük megnyerése. A tavalyihoz képest így is sokkal emelkedett a számuk.

E rövid áttekintéssel nem az volt a célom, hogy száraz adatokat soroljak fel vagy kimerítő statisztikai számsorokkal szolgáljak. Csak egy-két szembe-
szökő irányelvre akartam felhívni az érdeklődést.

A magyarországi idegenforgalmat meg lehet szervezni, a meglévőt ki lehet építeni. Semilyen pénz, munka, anyagi és szellemi erő meg áldozat nem sok erre. Mert a befektetett fáradságot itt bőven megfizeti az elért eredmény. Még akkor is, ha csupán pénzügyi és közgazdasági faktorokkal számolunk. Pedig nekünk magyaroknak még mást is jelent: hazánk, népünk és országunk megismerésének felkínálkozó legalkalmasabb eszközét. Kétszeresen fontosabb bármely más ország idegenforgalmi propagandájánál.

GESZTESI-BALOGH GÁBOR

A MAGYAR RÁDIÓ

MAGYARORSZÁGON már közel öt éve működik a budapesti rádió, szereplését azonban még aligha tették komoly kritika tárgyává. Sem a napilapok, sem a folyóiratok. Van ugyan egy rádióújságunk, de ez csak a szereplők bemutatása, a műsor állandó dicsérete s főleg műszaki ismeretek közlése körül szerzett érdemeket. Újabban, igaz, iránya átszerveződött, független, helyesebben ellenzéki lap lett, mióta a Stúdió saját hetilapot alapított Rádióélet címen. Egyesek régen sürgetik a napilapok állandó rádiókritikai rovatát. Ám ez mindmáig még megoldatlan maradt, ha csak két napilap kritikára való törekvéseit nem vesszük számításba: az egyik délutáni lap, az Új Nemzedék „Hogy volt tegnap, mi lesz ma?” című rovata hoz pársoros megemlékezőt, de inkább csak a zenedarabok bírálatára szorítkozik, éppúgy, mint a Magyarság, mely kifejezetten nem muzsikát kritizál Rádiózene c. kis rovatában. Hatásra és ösztönzésre, új irányba való térítésre így ezek a kritikák se visznek, még a zenei előadásoknál sem. Hiányzik tehát a komoly, hangsúlyos és mindent magában foglaló kritika s az olyan mérvű, mint amilyen színi életünkben van s amely elég súllyal bír ahhoz, hogy a rádió akceptálja.

A hiány oka több motívumban leli magyarázatát: egyfelől napisajtónk függő viszonyában is kereshető. A rádió ugyanis mindennap leadja a maga kommunikéit, amelyek néha, nevezetesebb műsorszámoknál, hosszabbak a rendeseknél. Lapjainknak a hirdetések hoznak nagyobb bevételt, érzékeny veszteséget jelentene nekik, ha ezektől elesnének. A sajtó, bár nagyhatalom, de gazdasági vállalkozás is, anyagi alapokon nyugvó dolog, így nemcsak minél nagyobb előfizetői táborra szorul, hanem a vállalatok hirdetéseire, ön-reklámjaira is. Ezt az üzleti hasznot nem szabad veszélyeztetni, még kritikákkal sem. Másfelől nagyobb okul szolgál az, hogy a rádiókritikus-cím nem nyert még olyan fényjelzést, mint a színikritikus. Kritikusaink a rádióval való foglalkozást meglehetősen alacsonyrendűnek érzik s kevésbé patinásnak, mint a színházzal valót. A Tart pour Tárt-kritikus nem akar leszállni a rádióhoz, neki a színház lesz és marad örök, egyetlen szerelme. Az viszont, aki nem mentes bizonyos egyéni érdekek érvényesítésétől, a színházzal való foglalkozásnál jobban kijön számításával, mint a rádiónál, amely mint hatalmas és nagyranőtt vállalkozás, nem függhet egy-egy kritikus támadásától. A színházak sokszor vannak alávetve a közönség és a kritika hatásának. A rádiónál ez másként áll. Már a kezdet kezdetén meghódította az embereket. Egyre több és több előfizetőt gyűjt maga köré. Hallgatását, műsorának vételét külön törvény szabályozza, maga az állam vette monopóliumai közé. Ma már ott tartunk, hogy a kétszázévezres előfizetői kvantum

túlhaladott szám. Ilyen helyzetben a rádió nem kell függjön a közönségtől, a panaszkodóktól, nincs kiszolgáltatva az egyéni kénynek-kedvnek, művészi nívóját kor, divat szeszélyei, gazdasági labilitás, stb. miatt nem kénytelen leszállítani. Hiába „vágja le“ a kritikus, hiába csépelik le a minduntalan fel-felbukkanó ismeretlen levélírók vagy pl. a 473i-es előfizető. A rádiónak nincs szüksége kapitulálásra egyéni vagy anyagi érdekek előtt. De éppen ezért volna szükség mielőbb komoly és kellő súllyal szereplő kritikára. A rádió egyfelől nem veheti figyelembe minduntalan az individuáliter elhangzó panaszokat; másfelől azonban önmaga sem ítélni meg kellő mértékkel, hogy ki és mi való a mikrofon elé. Addig is, míg ez az annyira óhajtott bíráló-éra megkezdődne, néhány, objektívnek akart sorban összegezzük a magyar rádió eddigi működéséről, érdemeiről és hibáiról kialakult véleményünket.

Kétségbevonhatatlan: a rádió tömegeknek szól, tömegeket irányít, hatása nagy, jelentősége beláthatatlan. Nem egyes társadalmi osztályoknak szól, nem is egyes foglalkozási ágakat szórakoztat: közönsége mindenki lehet. Műsorából a gyermek és a felnőtt, a próza és a zenekedvelő, alsóbb és magasabb rétegben élő egyként részesül. Az opera és a színmű éppúgy kijut az ilyenre vágyónak, mint a hírszolgálat, a hangverseny, a cigány és a jazz-muzsika. Éppen ebben van népszerűsége, jelentősége. Nem csökkenteni ezt, legalább is nagy mértékben, még az sem, hogy csak a fülnek szól s hogy nem ad vizuális képzeteket. Ez hiánya és vesztesége, de nem pótolhatatlan. Vele többet érne, nélküle azonban megél és nem gátolja működésének és szórakoztatásának kifejtésében.

A budapesti stúdió megmutatta eddigi működésével, hogy ismeri nagy és nehéz szerepét s méltóan is akarja játszani. Tudatában volt mindig tömegnevelő-hatásának, hatalmának, művészi hivatásának s fontos missziójával nem élt vissza. Élettörténete nem ölel még ötstendős múltat sem, nem úgy, mint a külföldiek. Előzménye azonban volt már: néhai Puskás Tivadar zseniális találmánya, a telefonhírmondó, mely Magyarországon már évekkel azelőtt működött s közvetítette — telefonrendszerű leadással — a híreket, tőzsde-újságokat s legvégül az operát. 1924-ben azután Magyarországra is eljutott a rádióláz. Előtte még alig féltucat embernek volt rádiókészüléke. Az újdonság iránti érdeklődés nőttön nőtt. A bécsi Radio-Welt írta ez évbéli folyamában, hogy „a rádió ügye Magyarországon még nagyon is elmaradott állapotban van. Körülbelül egy éve ismerik itt, de csak szűkebb körben s használata még nagyon korlátozott.“ Az érdeklődés kielégítésére megrendezik az első szabad ég alatti rádióhangversenyt az állatkertben, de a légköri zavarok miatt alig valami kis sikerrel. A napilapok a legcspangóbb fantáziával írják az újfajta találmányról, a nevelésnél nevelésesebb kuriózumokat találják fel közönségüknek, így azután nem csoda, ha a legvadabb híresztelések látnak napvilágot s mindenki rádiózni akar. A magyar leadó azonban még hiányzott. Azaz volt leadás, ám nem más, mint a Magyar Távirati Iroda hírei, tőzsdejelentései a csepeli szikratáviró által szétküldve a négy világtáj felé. A mindjobban fellépő kíváncsiaknak tesz elegendő a postakísérleti állomás, mikor a gyáli-úti telepről adat le rövidke műsort. A műsoron csak zenedarabok szerepeltek. A próbaelőadások 1925. júniusáig folynak, majd hirtelen véget szakítják. Hozzákezdnek a csepeli adóberendezés felszereléséhez. A kormány utolsó simításait végzi a rádiórendeleten. Nagy harc indul meg a koncesszióért, amelyet végre is a Telefon-Hírmondó kap meg. Gyors iramban készül el a stúdió, ahonnan szeptemberben a postakísérleti állomás már próbahangversenyt ad. A kísérlet várakozáson felül sikerült, csupán néhány rendezésszerű hiba volt észlelhető: így az egyes hangszerek elhelyezése a mikrofon előtt, azonkívül pedig a karének összefolyt. Próbaelőadás volt az operaházból is, a Tosca került színre parádés szereposztásban, ám a sugó elé tett mikrofon ennek a hangját méretezte túlzottá s rontotta a leadás szépségét. November közepén már rendszeres műsort ad a társaság, bár csak esti kezdettel. Ilyenkor így variálódik a Program: opera, zeneátvitel, kísérleti hangverseny. Végre december elsején

ünnepélyesen is felavatják s átadják a „forgalomnak.“ Még ezután sincs délelőtti program, ezt csak jóval később valósítják meg. A műsor variálás most sem nagy: három óraker megkezdődik a hírek közvetítése, következik felolvasás, majd zene s végül hangverseny vagy opera. A próza ekkor még alig szerepel, legfeljebb a hírmondás alakjában.

Megalakulásától a mai napig a rádió élete folytonos fejlődés volt: kezdetben alig közvetít mást, mint zenei előadásokat. Később átvisszi a mikrofont a prózai színházakba is, ám ezek a közvetítések nem a legjobban sikerülnek. Ezért magában a stúdióban rendezik meg a színielőadásokat, aminek eredménye hamarosan mutatkozik: jobb, érdekesebb és precízebb az előadás, egységes játéktílus alakul ki rádió-staggione-val. Tudvalevő, hogy a rádió-rendezők eleinte — hódolva a közönség kíváncsalmának is — a már nevet szerzett színészeket léptetik fel. Ám hamarosan nyilvánvaló lesz, hogy más a mikrofon előtti szereplés és más a színpadi. Volt eset, hogy a neves színészt, a közönség kedvencét nem lehetett a rádióban használni. Hovatovább kialakul egy stúdió-társulat, amelynek tagjai között új és új nevek bukkannak fel s lesznek a hallgatók ismerőseivé, kedvenceivé, így jut sok állástalan és a színpadi nagyok árnyékában elvesző színész a rádió révén hírnévhez, kenyérhez, állandó alkalmaztatáshoz. Több színészből a rádió csinált országos nevet s szerzett nekik közvetve még tán külföldi szerződést is. Ugyanez áll az énekesekre és a muzsikusokra is: nem egy közülök a rádiónak köszönheti mai karrierjét.

A színművekkel kapcsolatban nem lehet elhallgatnunk valamit: dicséretes gondolat volt a rendezőktől régi darabjaink, sok sikert látott operettjeink felújítása. A jövőben azonban fokozottabb gondosságot ajánlunk a kiválasztásban, szigorúbb szelekciót. Régebbre nem megyünk vissza, de meg kell említeni a szeptemberben közvetített Narcisse-t, melynek felújítása a Stúdióban teljesen felesleges volt márcsak a darab értékét és érdekességét illetőleg is. Felelevenítette a rádió a nemrég adott „Költő“ című darabot, mely dicséretreméltóan megbukott a színpadon s nem sok értelme volt a rádióban való leadásnak sem. Unalmasabb, bántóbb darabot, lélektanilag megmagyarázhatatlanabbat régen hallottunk. A rendezőségnek fel kell emelkednie a művészethez s csak az abszolúte jó, érdekes és irodalmi dolgot vigye a mikrofon elé. Másik dolog: a kabarék. A stúdió jól teszi, hogy időnként vidám estéket rendez, jóleső ez a sok komoly program-szám között. Itt is áll az, amit már fentebb a szelekcióról mondtunk. Igaz, nehéz a vidék és a főváros érdeklődési nivóját kellő összhangra és nevezőre hozni. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy Budapestnek sületlen kabarétréfákat szolgáljanak fel, a vidéknek pedig olyan paraszt-vígjátékokat, amikben nincs egy cseppnyi eredeti íz, zamat sem, meghamisítják a városiak előtt a parasztot, a vidékiekből pedig, akik mégis csak többet láttak ebből az osztályból, a bosszankodás érzését váltják ki. Eddig egy-kettő kivételével csupa olyat láttunk, amit a rendező bátran a lomtárba utalhatott volna. Azután, ez is fontos, a színészek között Hosszú Zoltánt s egynéhány társát nem számítva, alig van, aki ismerné, hogyan beszél a paraszt s így megelégszik azzal, ha fonetikailag beleszó pár tájszólást a beszédbe. Ha nincs megfelelő kabarédarab, adják akkor a pesti helyzet-tréfákat, de utasítsanak vissza minden gyatrább, pesti kabaréíró-agyban fogant paraszt-darabot.

A színművek után nagyobb szerep jut a felolvasásoknak, népszerű és ismeretterjesztő előadásoknak is. Nagy szolgálatot jelent ez a közművelődésnek, az irodalmi társaságok bevonásával pedig a kulturális nivót emelik. Az úgynevezett szabad-egyetem is új szint jelent: sajnálatos, hogy ennek az összeállításánál bizonyos diszharmónia érvényesül. Nóták és zenedarabok közé komoly és tudományos témák kerülnek, de nem ritkán kissé száraz és érdektelen meditációk. Ezzel a rádió bizonyára azt kívánja elérni, hogy a kellemet összekösse a hasznossal; kár, hogy ez az elv azután nem képes érvényesülni a kellő összeválogatás hiányában. A rádió megünnepel irodalmi és történelmi évfordulókat is, ezért csak dicséret illeti meg. Azon-

ban itt is hiányzik a mérték: egyik nagy költőnkről múltkoriban tizenöt-perces felolvasás volt s szeptember végén viszont Szendrey Júliáról egy óra hosszát adott elő valaki. Azonkívül a dramaturg naptára nem pontos és nem is ölel fel minden évfordulót: hogy csak egy példát említsek, Ambrus Zoltánnak, ma élő legkiválóbb regényíróink egyikének, a kitűnő kritikusként ebben az évben volt irodalmi működésének félvszázados fordulója. Tudóinkkal eddig még sem a műsorba nem került, sem az évfordulólistára. Szigorú mérték szükséges, de viszont nem szabad megfedkezünk ilyen fontos dátumról. Nagyobb íróink megismertetésének is nagyobb gondossággal kellene megtörténnie: nem elegendő, ha az illető felolvassa valamelyik novelláját vagy visszaemlékezést közöl múltjából. Azt, aki már ismeri az író műveit, talán kielégíti ez, ám olyanoknak, akik hírét sem hallották avagy nem ismerik egy művét sem, az író működését is ismertetni kellene s bemutatni szemelvényeket eddigi műveiből. Csak dicséret illeti a Stúdiót, hogy novellistáinknak is több teret enged s hetente legalább két-három alkalmat biztosít. Mostoha sors az íróé s érdem, hogy a rendezőség egyhíten igyekszik ezt a sorsot. Kár, hogy a szigorúnak ígért rostáláson azonban olyanok is átsúsznak, amelyek még nem érdemlik meg a nyilvánosságot: alkotásnak túl gyengék, invenció és kellő érdek tekintetében pedig erőtlenekek és vérszegények.

A felolvasásokkal kapcsolatban még rá kell mutatnunk a mezőgazdasági előadásokra is. Itt határozottan érzik a rendező kéz hiánya. Mikrofon elé kerülnek olyan szakfetegetések, amiket hiába szánnak a gazdaközönségnek, mert vagy nem hallgatja meg vagy pedig még jobban kiábrándul belőlük. Tudunkkal a Stúdió műsorösszeállítására nem folyik be az enémű előadások vizsgálatába: mégis jó lenne felvilágosítania a földművelésügyi minisztérium rádióelőadásorozatának rendezőit, hogy csak praktikus, felhasználható s igazán csak serkentésre, újításra alkalmas kellekkel bíró témákat közvetítsenek a gazdaközönségnek. A magyar gazda nem kísérleti anyag és nem minden szakfetegetést felvevő antenna; ha segítségére sietnek, többtermelésre és több újításra akarják rávinni, akkor csakis ilyen tárgyú és ennek megfelelő dologgal csábítsák a hallgató felvételére, illetve a rádió felszerelésére. Tanyai körútjaimon, melyek során cikkeimhez és tanyai könyvemhez gyűjtöttem adatokat, sokszor proponáltam a tanyai gazdának a rádió beszerzését; legtöbbször ilyen vagy ehhez hasonló volt a felelet: „a zene és egyéb dolgok engem nem érdekeinek, viszont az engem érdeklő előadásokért pedig nem érdekes, mert hallottam, hogy azokkal úgysem tudunk boldogulni és sok újat tanulni.“ Kerülni kell a szakkifejezések özönét, a túlzottan akadémikus, tudálékos és oktató hangot s az olyan szaktémát, mely abszolúte idegen a magyar gazdának s nem is tudja érdeklődését felkelteni, minők pl. a mezőgazdaság a számok tükrében, a hernyótenyésztés válsága, a nyúltenyésztés hatása a mezőgazdaságra, etc. etc. Ezzel korántsem akarjuk azt mondani, hogy ne közvetítsenek továbbfejlesztő és serkentő, újat sugalmazó előadásokat, ám olyanképpen, hogy azok a gazda ambícióját, érdeklődését, munkakedvét felkeltsék és ösztönözzék.

Ne nézzük azonban csak a hibákat a rádió működésében, hiszen ezeknek elkerülésére minden jóakarát, kedv és képesség megvan a budapesti Stúdió vezetőségében. Nem lehet tökéletes az az intézmény, melynek annyiféle réteget, osztályt s geográfiai eltéréseken alapuló hallgatókat kell kielégítenie, azonkívül pedig annyi művelészet ágat, prózát és zenét, tudományt és szórakoztatást kell összekapcsolnia és közvetítenie. Leszámítva apróbb hiányait és hibáit, melyeknek kiküszöbölésére s eliminálására minduntalan történnek kísérletek, a magyar rádió megérdemel minden dicséretet és pártolást. Aránylag rövid idő alatt diadalmas karriert futott meg s beférkőzött nemcsak a Csonkaország, nemcsak a megszállt területi magyarság, hanem még a külföld szeretetébe és megbecsülésébe is. Sok tennivalója akad még, de a garancia megvan a fejlődésre.

MAGYAROK A KULTÚRÁÉRT

HATALMAS, díszes kötet, — új magyar könyv: album. Zavartan, s némiképpen bizalmatlanul forgatjuk; az elmúlt évtizedek mind bizalmatlanabbá tettek bennünket a hasonló albumokkal szemben. „Album“ ritkán jelentett ép és egészséges, igazi „könyvet“, rendszerint spekuláció, vagy parádé, vagy propaganda rejlett mögötte. Ez a kötet, úgy látszik, jó szándékkal és ártatlanul egyszerre mind a három célt szolgálja. Propaganda, mert francia közönség számára íródott azzal a céllal, hogy a rólunk tájékozatlan franciáknak képet adjon a magyar múltról és művelődésről. Parádé, mert jeles nevek ékesítik, és szokatlanul s aránytalanul díszes köntöst szabtak rá. Spekuláció, mivel mással nem magyarázhatjuk, hogy e Párizsnak szánt könyv, íme, Pesten magyarul is megjelent. De megjelent, költöttünk rá, s bizonyára nem keveset, helyesebben költött rá az eddig — tudunkkal — ismeretlen Francia-Magyar Kultúrliga. Itt van, nekünk írták, okuljunk belőle.¹

A könyv céljának kérdését kell elsősorban is felvetnünk. Kít s miről akar kioktatni ez az album? Bizonyára a legtehetősebb és legműveltebb magyar közönséget „a magyar munka eredményeiről; az emberi művelődés terén“. E végből a magyarság anyagi és szellemi életének területe jól ismert sémák szerint felparcellázott. Történet, föld, nyelv és irodalom, társadalom, gazdálkodás stb. főrészeket, ezek mindegyike alfejezeteket jsaptak, minden fejezet egy igen tiszteletreméltó férfiút, vagy szakembert feldolgozó gyanánt. Minden szerző tilyként! szépen elhelyezkedett; a maga elég szűk körkörösében, azon túlnéznie, vagy a megszabott oldalszámot túllépnie nem igen lehetett illő jólnevelt szerzőkhöz. Hetven szerző munkáját kellett összhangba illeszteni, hetven cikkből kellett egységes képnek kialakulni. Olyan kezdemény ez, mely kevés reménnyel kecsegtet. Minden szerzőtől természetesen más és más hangot és műfajt kapunk. Az egyik formás esszét ír, a másik formátlan szakszerű aktát, vagy éppenséggel lajstromot, szöveges bibliográfiát. Vájjon mivel magyarázható meg, hogy például Cholnoky Jenőnek „A magyar földről“ nincs egy sorral sem több mondanivalója, mint Pakots Józsefnek a csupán boldog emlékezetben élő „magyar filmművészetéről?“ A műfaji ingadozást példázza egy Paul de Montfort nevű úrnak kis hírlapi cikke arról, miként éltek és bUUárdoztak a francia internáltak a háború alatt az aszódi kávéházakban; a következő oldalon ellenben már Búd János tanulmánya következik az állam pénzgazdálkodásáról. Szóval terjedelmes tanulmányok, rövid cikkek, vagy irodalmi tósztok állnak itt egymás mellett.

Ez aránytalanságon és sokféleségen kívül egy alapvető szellemi kétlakiságnak bűnében is szenved a könyv. A magyar publikumhoz szól, de nem neki írták. Kell-e arra utalni, hogy merőben más szöveget írnak e hetvenek, ha a francia publikumot kell kioktatni a magyarság eleddig ott ismeretlen kulturmunkájáról, s mást, ha a magyarság elé kell tükröt tárti önmagáról? Feltehető-e, hogy kitűnő etnográfusunk! Gyórfy István, a magyar cigányt és a magyar táncot így mutatná be a magyar olvasónak is:

„A cigány hegedűn játszik, a zenekarból azonban ritkán hiányzik a cimbalom és klarinét. A magyar a táncot is szereti, közismert tánca a csárdás. Lényegében egyszerű tánc, azonban igen tág tere van benne a rögtönzésnek és az egyéni stílusnak stb.“

Ez azonban csak példa; e könyv minden oldaláról lehetne olyan részteket idézni, miket a középiskolákat megjárt magyar alapvető ismeretként szerez meg, s miknek ismétlését nem kiváló közéleti férfiak díszes albumától,

¹ Magyarok a kultúráért. A magyar munka eredményei az emberi művelődés terén. Francia és magyar írók közreműködésével szerkesztette Lukács György. Budapest, 1929. Magyar-Francia Kultúrliga kiadása. 677 oldal. Ára 48 P. A munkát kiváló gondnal és hozzáértéssel a Globus-műintézet nyomta.

hanem legfeljebb a kis kézi lexikontól várja. Jó leírásokra — az ország és a társadalom tudományos arcképe — önmagunknak is szükségük van, s a jó arckép az elemi részleteket is fel fogja Ölelni. De az ilyen ábrázolásnak mélyebben kell szántania, s magasabbra kell törekednie, mint e reprezentatív cikkek íróinak a mű célja és terve módot adott.

Ez az egész egyenlőtlen és kevésbé vonzó matéria hozzá semmiképp sem illő, bár nem ízléstelen művészi keretbe illeszkedik belé. Reiter László fametszetű díszeknek és kezdőbetűinek elemi fogyatékoságuk, hogy tétován ingadoznak a tiszta ornemens, az ornamentális szimbólum és az illusztráció között. A fametszetek primitívsége és a szöveget kísérő könyvdísz mesterkelt raffinement-ja sem tudnak egymással megbékélni. Az unalomig dominálnak a varottas motívumok. Nagyon kevésbé szerencsések a biedermeier iniciálisok, a virágos tálakon imbolygó A-betűk, a csokros turbánú M-ek. A magyar gazdálkodás díszes előlapja még mindig ökrös fogattal és szélmalommal hivalkodik. A sportfejezet végén elszabadult vadlovak rémítik a békés nyugati olvasót. Eckhardt Tibornak „Magyarország és az utódállamok“ című cikke felett egy elemezhetetlen építmény talányos rajza ad fejtörést. Gratz Gusztáv „Magyarország és a bolsevizmus“ című cikkét a szent korona körül vitustáncot járó hangjegyek előzik meg. „A magyar-német relációk“ című fejezetet gyári és hajóromok illusztrálják, míg „Magyarország politikai kapcsolatai Angliával“ egy repülőgép propellerével illusztráltatnak. Mindezért csak az kárpótol, hogy Jérôme és Jean Tharaudnak zárószavát egy magyaros díszű tulipános kosár kürtöli ki világgá, mert a trombitáló tulipán olyan természetrajzi újdonság, melyért érdemes volt az egész albumot áttanulmányozni, sőt pénzt is adni érte.

E könyvből tehát vajmi kevés pozitív okulás származik, legfeljebb ha némi negatív tanulság. Helyes volna, ha a magyar közönség, a maga, s a kultúra érdekében kritikával fogadna ilyen nemzeti színek alatt hajózó dreadnought-okat. Mert sajnálatraméltóak azok a jeles írók, akik jószándékkal és áldozatkészen állnak tudásukkal és idejükkel rendelkezésére az ilyen vállalkozásnak. Sajnálatraméltó a vállalkozás maga, mely aligha teremhet szellemi, vagy akár csak anyagi sikereket is. De a legsajnálatraméltóbb a magyar művelődés ügye, melyet a tudás teljességéből és erkölcsi komolyságából fakadó szellemi alkotások helyett ilyen, költséges, végig nem gondolt tervfű, tisztán reprezentatív díszművekkel terhelünk, aminő a „Magyarok a kultúráért“.

SINISTER

„MAGYAR TEREM“ A PITTSBURGI „TUDOMÁNY SZÉKESEGYHÁZÁBAN“

AMERIKAI egyetemeken a háború óta divatosakká váltak az európai stúdiók. Az egyetemek között ezen a téren is versengés, vagy hogy amerikai nyelven szóljunk, konkurrenda fejlődött ki, mert mindegyik arra pályázik, hogy minél több hallgatója legyen és minél többfelét lehessen falai között tanúim. És ez a tudomány szomj-járvány magyar ügyünknek idővel nagy hasznára lesz. Amerikai egyetemeken — itt kizáróan az Egyesült Államokat értem ezen az összefoglaló megjelölésen — épp olyan szívesen fogadják a magyar tárgyú előadásokat, mint akármelyik más európai kultúr-nemzetről szóló kollégiumokat. Ha Amerikában ezentúl is olyan keveset tudnak művelt, egyetemet végzett emberek rólunk és hazánk műveltségéről, nem róható fel többé Amerika bűnéül, csak a magyar közönnel magyarázható. Amíg itthon kormányzati és ellenzéki részről egyaránt unos-untig hangoztatják, hogy a szellemi túlprodukciónak veszélye fenyeget bennünket, Amerikában még egy-két egyetemre sem akad magyar előadó-tanár. Pedig nem valami

speciális, tudományos képzettségű professzort keresnek ezek az egyetemek, csak olyan általános műveltségű előadókat, akik angol nyelven folyékonyan tudnak beszélni. . . .

A U. S. A. 642 egyeteme között, mint ismeretes, a new-yorki Columbia-egyetem a legnagyobb: 36.688 hallgatója és 1627 tanára volt az elmúlt tanítási évben. Az 1627 tanár sorában egyetlenegy magyar akadt, aki azonban nem tanári végzettségű, hanem lelkész. Takaró Géza, new-yorki magyar református lelkész tartott előadásokat, de legközelebb már végleg visszatér Magyarországra és a legnagyobb amerikai egyetemen nem lesz többé magyar tárgyú előadás. Hasonló veszély fenyegette a magyar kultúrát a pittsburgi egyetemen, amidőn Bobula Ida dr. hazajött, de Alexy Lajos clelandi magyar királyi konzul, akinek konzuli hatásköre kiterjed Pennsylvania államra is, ügyes intervenciójával megmentette a magyar katedra ügyét. Pittsburgban most hasonló intervencióra volna szükség és pedig minél sürgősebben — egy más, nem kevésbé fontos ügyben.

Az University of Pittsburg, amelyet már 1787-ben, tehát az Unió alakulásának esztendejében alapítottak és amely lassanként az Egyesült Államok egyik legnagyobb és legjelentékenyebb egyetemévé fejlődött, 642 társa között a tizedik helyet foglalja el 10.636 hallgatójával és 835 tanárával. Néhány évvel ezelőtt az egyetem vezetősége részéről, amelyben A. W. Mellon, a washingtoni kormánynek immár a harmadik elnök uralma alatt pénzügyminisztere, mint gondnok foglal helyet, mozgalom indult meg, hogy az egyetemnek angol mintára különböző épületekben és épületsorokban elhelyezett részeit hatalmas felhőkarcolóban egyesítik. Az európai egyetemek — mondották Pittsburgban — a középkori egyetemek utáncói, ezek pedig annak a kornak a szellemét tükrözik vissza, amelyben épültek. A pittsburgiak, mint az amerikaiak általában, elsősorban praktikusak és amidőn elhatározták, hogy az egyetem összes helyiségeit egy modern felhőkarcolóban helyezik el, több helyet akartak nyerni, de arra is törekedtek, hogy ez a felhőkarcoló egyetem külsőségeiben is a mai korszaknak levegőjét lehelje és illusztrálja egyúttal azt az erőt, nemes egyszerűséget, kemény munkát és világos felfogást, amely a skót és ír telepések kis kereskedelmi gócpontjából a 120 milliós common wealth egyik leggazdagabb metropolisát teremtette. Az Egyesült Államok negyedik városában így született meg a Tudomány Székesegyháza, a Cathedral of Learning. A 40 emelet magJBképület terve, amely a modern felhőkarcoló-gotika csodálatos alkotása lesz, két évvel ezelőtt méltán kelthetett feltűnést a rio-de-janeiroi építőművészeti világkongresszuson. Acélváza azóta már az égnek mered Pittsburg egyik hatalmas terén, szemben a Camegie Institute-tal. 11.000 tonna súlyú acéltömeg egy 680 láb magasságú felhőkarcoló alakjában. (A Wool-worth Building, Newyork legmagasabb épülete 792 láb, a Chrysler-torony, amely szintén most épül 808 láb magas lesz.) Az Encyclopaedia Britannica legutóbbi kiadásában már megemlíti az új pittsburgi egyetemet, amelyet az egyetem és felhőkarcoló legmodernebb kombinációjának nevez. Az egyetem aulája a chartres-i Nőtre Dame székesegyház gótikus oszlopait utánozza és gigászi íveivel az egyetemi ifjúság lelkében az „ad maiorem natus sum“ akkordját pendíti meg.

A felhőkarcolóban együtt lesz minden, kezdve az úgynevezett undergraduate school-on, a college, a mérnöki, bányászati, kereskedelmi, nevelési, orvosi, jogi, gyógyszerészeti és fogászati karok (ez a hivatalos sorrendje a különböző school-oknak), ezeknek összes előadó-termei, a laboratóriumok, könyvtárak, rajzolótermek, hivatalos helyiségek, társalgók, vallásos összejövetelek termei stb. És a legkülönbözőbb karok hallgatói találkoznak az aulában, amelynek falai és pillérei szürke mészkőből, padlózata pedig zöld gránitból készül.

Az egyetem építési alapjának növelésére támadt valakinek az az ötlete, hogy a pittsburgi és környéki idegen származású lakosokat adakozásra kell felszólítani és amennyiben az építési költségekhez 25—25.000 dollárral hozzájárulnak, az új egyetemen egy-egy termet nemzetükről nevezhetnek el,

saját stílusuk szerint rendezhetik be, speciális könyvtárat állíthatnak fel és kultúrájuknak otthont teremthetnek a Tudomány Székesegyházában, így született meg az új egyetemen a „magyar terem“ gondolata is, mert John G. Boman, az egyetem kancellárja felszólította a pittsburgi magyarokat, vegyenek részt a nemes versenyben. A pittsburgi magyarok kész örömet vállalták a magyar kultúrterem felállításával kapcsolatos költségeket és ezzel kettős adóságot akarnak leróni: adósai Pittsburgnak, amely 1852-ben olyan pompával és lelkesedéssel fogadta Kossuth Lajost, mint annak idején Lafayette-et és megalapította Magyarország barátainak lelkes egyesületét, de adósai a pittsburgi magyarok saját szülőházájuknak is és most azt akarják, hogy a magyar kultúrát hirdesse a magyar terem, amelynek szomszédai az olasz, svéd, lengyel, görög, román, német, csehszlovák és jugoszláv terem lesznek. (A hivatalos sorrendben a magyar a lengyel után következik.) A pittsburgi magyarok a 25 ezer dolláros költség első részét, kétezer dollárt egy csekkben már átnyújtották az egyetem kancellárjának és azóta újabb kétezer dollár gyűlt össze, 21.000 dollár azonban még hiányzik. Ki tudja, mikor törlesztheti le az ottani magyarság megtakarított centjeiből ezt a hatalmas összeget? És már küldik a kultúra S. O. S. jeleit: Mussolini magára vállalta az olasz terem összes költségeit, a többi érdekelt nemzetek kormányai legkitűnőbb iparművészeit bízta meg a szükséges tervek elkészítésével és a terem berendezésével, miért ne vállalhatná a magyar kormány is ezt? A pápa ösztöne ezer kötetes díszes könyvtárat kap jubileumi ajándékkul, a Tudomány Székesegyházának magyar terme részére az angol nyelven Magyarországról írt könyvek gyűjteményét lehetne felajánlani. Magyar festők és szobrászok felajánlhatják szellemi világnagyságainkról készített műveiket vagy elhunyt mesterek műveiről készült másolatokat.

A pittsburgi magyarság kulturális S. O. S. hulláma itthon bizonyára illetékes helyen fogják fel és a Tudomány Székesegyházában a magyar előadó-tanár bizonyára méltó otthonát rendezheti be a magyar teremben a magyar kultúrának.

BERECZ SÁNDOR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

— A kínai-orosz konfliktus és a Kellogg-paktum — Az orosz belső helyzet — Az angol munkáskormány helyzete — A tengeri leszerelés — A francia és belga belső helyzet — A német belpolitika eseményei — A keleti reparációk, Magyarországi Bulgáriai olasz-osztrák közeledés — Az új cseh kormány —

AMÚLT ÉV NYARÁN olyan nagy ünnepélyességgel aláírt és ez év júniusában az aláíró hatalmak legnagyobb része által ratifikált Kellogg-paktum, vagy másképp párizsi szerződés az utóbbi hetek folyamán igen komoly, sőt végzetessé válható krízist élt meg, amely fölött csak nagyfokú hipokrizissal lehetett napirendre térni. Szovjet-Oroszország tudvalevőleg lármásan követelte annakidején, hogy a paktum eredeti aláírója legyen, és mindenestre elérte azt, hogy elsők közt legyen, akik hozzájárulnak, sőt Lengyelországgal és balti szomszédjaival — türelmetlenségét türtőztetni nem tudván — sietett az általános életbeléptetést megelőzően egy külön regionális érvényű Kellogg-paktumot létrehozni. Litvinov ezenkívül kijelentette, hogy Oroszország a saját részére nem is veszi igénybe a fenntartásokat, amellyel más hatalmak éltek. Az orosz szovjet-gondolkodásnak megfelelően a legelső alkalommal, amikor a Kellogg-szerződés elvont és felhőtjáró elveinek gyakorlati érvényesítéséről szó lehetett volna, a moszkvai diktátorok voltak az elsők, akik ebbeli kötelezettségeiket cinikus nyugalommal megszegték. Kétségtelen, hogy a kínai kormány, vagy helyesebben a kínai kormányok — a nankingi központi és a Mukdenben székelő mandzsuri kormány —

szerezésszegést követték el, amikor megszállták a kelet-kínai vasutat, letartóztatták annak orosz tisztviselői karát. Bármilyen nemzetközi fórum előtt Oroszország teljes elégtételt kapott volna, de Moszkva, a Kellogg-paktum buzgó aláírója, jobbnak látta megszakítani a diplomáciai összeköttetést, ultimátumot intézni és csapatokat koncentrálni Kína ellen. Háborút nem üzent, de hat hónapon át effektíve háborút folytatott és a mandzsuriai terület jelentékeny részét megszállta hadseregével az igen gyenge kínai határvédelemmel folytatott véres összeütközések után.

Ez a de facto, de nem de jure háború olyan méreteket öltött, hogy a Kellogg-szerződést kezdeményező nagyhatalmak kénytelenek voltak struccpolitikájukat abbahagyni s a két harcban álló félt vállalt szerződéses kötelezettségeikre emlékeztetni, amelyek szerint nemzeti célokból nem indítanak háborút. Moszkvában a jegyzéket a francia nagykövet adta át az Egyesült Államok, Franciaország és Nagybritannia nevében. Olaszország külön jegyzékben csatlakozott hozzájuk. Míg közben az igen veszélyes helyzetbe került kínai kormány nemcsak ezt a lépést üdvözölte örömmel, hanem a Népszövetség közbelépését is igyekezett provokálni, — az Egyezségokmány 16. és 17. cikkelyei alapján — addig a külügyi népbiztosság a képzelhető legarcátlanabb választ adta, különösen és elsősorban Washington címére, amely a lépést kezdeményezte. Nemcsak visszautasította a beavatkozást, amely abban a percben, amikor szerinte a két viszályban álló kormány már épen a meg egyezés küszöbén áll, jogosulatlan presszió volt Kína javára, hanem az Egyesült Államok jogát is kétségbevonja, hogy tanácsokat osztogasson egy olyan kormánynak, amellyel nem tart fenn diplomáciai összeköttetést.

A kínai-orosz konfliktus ügylátszik tényleg megoldást nyert azáltal, hogy Nanking-Mukden kénytelen volt elfogadni az orosz ultimátum minden pontját, elismerni a kelet-kínai vasútra a kondomíniumot és visszahelyezni az orosz tisztviselőket. A lecke, amelyet a kínai kormány a szerződésszegésről kapott, igen helyes és üdvös lenne, ha a szovjet nem követett volna el egyidejűleg maga is flagráns szerződésszegést és nem kompromittálta volna ezzel az egész világ előtt a Kellogg-paktumot és nem rendítette volna meg a jöhiszeműeknek belé vetett hitét. Mmt ezt Apponyi Albert gróf a nyár folyamán, az Interparlamentáris Unióban tartott nagy horderejű és nagy súlyú felolvasásában jelezte, mindaddig, amíg minden államnak szuverén joga meghatározni, vajjon önvédelemből ragadott-e fegyvert és amíg ennek objektív ismérvei nincsenek vagy megállapítása nem bízható semleges fórumra, a Kellogg-szerződés hatóereje több, mint kétséges. A szovjet-eljárás a veszélyt még nagyobbak mutatja, mert megrendíti a nemzetközi erkölcsi normákba vetett bizalmat s körülbelül azzal az eredménnyel járhat a Kellogg-paktum életbeléptetése és illuzórius voltának bebizonyítása, mint amilyen erkölcsi hátrányokat vetett felszínre az Egyesült Államokban a prohibíciós törvényhozás: olyan norma, melyet nemcsak megszegni könnyű, de melynek betartása túl nagy áldozatot kíván, veszélyesebb, mint a szabályozás teljes hiánya. Egy könnyen megszeghető és kijátszott törvény megrendíti a törvények érvényességébe vetett hitet. Nincs veszedelmesebb dolog, mint az elérhetőnél magasabb cél felé törekedni elégtelen eszközökkel. Tényként marad tehát, hogy a Kellogg-paktum nem érvényesíthető olyan nagy és erős hatalmakkal szemben, amelyek a diplomáciai figyelmeztetések velük szemben érvényesülni nem tudó következményeitől nem félnek.

Szovjet-Oroszország rendkívül súlyos belső politikai és gazdasági válságát sem ez a katonai és külpolitikai siker, sem az a tény, hogy Anglia ismét felvette a diplomáciai összeköttetést, sem a jobboldali oppozidó teljes letörése nem enyhítheti. Rykov és Tomszkij a Sztálin elleni ellenzék vezérei, akik különösen a paraszt iránti kíméletre akarták rábírni a diktátort, kénytelenek voltak teljesen meghódolni annak a szervezett erőnek, mely a titkos rendőrség s a párt révén a főtitkár rendelkezésére áll. A gazdasági bomlás egyik ijesztő jele az a paraszt-mozgalom, amely a házától s javaitól megfosztott földműves emigráló tendenciájában nyilatkozik meg. Elsősorban a volgamenti német parasztok indultak meg, akiknek a be nem szorgáltatott

adógabona hátralékaik miatt a hatóságok házukat és minden jószágukat elárverezték. A Németországba vissza vagy Kanadába készülő kifosztott németek Moszkva előtt álltak meg és ott egy nyomortáborban várták egyrészt, hogy a szovjet-kormány kiengedje őket, másrészt, hogy a német, illetve kanadai kormányok át-, illetve beengedjék siralmas csapatukat. Hozzájuk csatlakozott az Ural mentéről és Nyugat-Szibériából körülbelül hatnyolcezer orosz paraszt is. A németek egy része rettenetes nélkülözések után elérkezett Németországba, másik részét visszaküldték, vagy Szibériába transzportálták; az oroszok sorsa pedig még ismeretlen. A kíméletlen, kegyeden s a fegyveres erővel rendelkező szovjet ezzel a mozgalommal meg tudott birkózni, de vajjon a földjét mindenekfelett szerető orosz muzsik megmozdulása lokalizálva marad-e s nem válik-e földrengésszerű erővé, azt csak a jövő tavasszal fogjuk megtudni. Addig valószínűleg a hó alatt alszik az élet, vagy izzik a prairie-tűz parázsa.

Nagybritannia és Oroszország felvették a kölcsönös diplomáciai viszonyt. Sir Esmond Ovey elfoglalta a moszkvai nagykövet örömtelen, felelősségteljes, előőrsi posztját, Szokolnikov úr, a szovjet egyik pénzügyi és gazdasági kapacitása pedig, szintén megérkezett londoni állomáshelyére. Az angol-orosz megegyezés szerint a diplomáciai viszony felvételéhez a parlament hozzájárulása volt szükséges. A brit munkás-kormány megelégedett az alsó-ház hozzájárulásával és nem vette tekintetbe a Lordok megróvó határozatát. A közeli fejlemények meg fogják mutatni, vajjon a diplomáciai viszony felvétele, melyet a Labour-kormány gazdaság-politikai érvekkel támasztott meg, nem fog-e többet ártani Nagybritanniának, mint amennyi megrendelést hozhat, olyan megrendelési többletet, amelynél a fizetés is biztosítva van.

A MUNKÁSKORMÁNY parlamenti helyzetét általában mindinkább várakozás, bizonytalanság és kissé terjedő elégedetlenség jellemzi. Továbbra is csak a konzervatívok óvatosságán múlik, hogy nyílt szavazással nem buktatják meg őket. A szociális és gazdasági törvényhozás mellett a főhangsúly a külpolitikán van: a január 21-én összeülő tengeri leszerelési konferencia, melynek tartamát nyolc-tíz hétre becsülik, Nagybritannia mai kormányát különben is súlyos erőpróba elé fogja állítani. A konferencia dátuma következtében úgy látszott, hogy a népszövetségi Tanács, melynek ülészakát január 20-ára hívták össze, ezzel a konferenciával egyidejűleg venné igénybe az államférfiakat. Ramsay MacDonald, a Népszövetség barátja és támogatója, úgylátszik, teljesen megfélekedezett arról, hogy a Tanács rendszeres decemberi ülészakát, épen Nagybritannia külügyminiszterének indítványára, január harmadik hétfőjére helyezte át s nyilván nem akadt senki, aki őt Washingtonban erre figyelmeztette volna. A Népszövetség ebben a ránézve kellemetlen helyzetben — hiszen nem közömbös a genfi intézmény számára, hogy a világpolitika legfontosabb kérdéseit rajta kívül intézik el — olyan oldalról kapott támogatást, honnan legkevésbé várta. Az új olasz külügyminiszter, Grandi, aki úgylátszik ezentúl személyesen óhajt résztvenni a Tanács tárgyalásain, hol Olaszországot eddig Scialoja, a kiváló jogtudós képviselte, bejelentvén, hogy nem akar elmaradni a Tanács üléséről, azt javasolta, kezdjék ezt az ülészakot kivételesen nyolc nappal előbb, január 13-án. Annak ellenére, hogy a Hágai konferencia, hol a külügyminiszterek egy része — Briand, Curtius és Grandi mindenesetre — személyesen fog megjelenni, január 3-án veszi kezdetét s nem valószínű, hogy tíz nap alatt már elintézte feladatait, a tanácstagok elfogadták az olasz javaslatot és így a genfi intézmény vezérlőbizottsága hétfőn, január 13-án ül össze, igen érdektelen napirendjének letárgyalására.

A TENGERI leszerelési konferencia előkészítésében Olaszország és Franciaország vesznek most élénk részt, bár nem lehet azt mondani, hogy közvetlen tárgyalásaik a két hatalmat közelebb hozták volna egymáshoz. A francia válasz, melyet Mussolini javaslatára Briand nyújtott át Manzoni gróf olasz

nagykövetnek, az ellentétek nagyságát tárta fel. Franciaország eleinte hajlandónak látszott, az Olaszország által követelt elvi paritást koncedálni, de Franciaország maximális igényei alapján kiveszi a paritás alól tengeri haderejének ama részét, melyet nem a Földközi Tengeren tart: tehát atlanti flottáját és azt, amely a tengerentúli gyarmataival való összeköttetésnek biztosítására szolgál. Tudva azt, hogy pénzügyi ereje nagyobb Olaszország számára nem jelent semmi garanciát, hacsak nem fog hozzá tengeri haderejének olyan fokú kiépítéséhez, amilyenre ez a francia álláspont rákényszerítene és amit valóban nem lehetne leszerelésnek vagy akárcsak korlátozásnak is nevezni. Viszont francia tengerészeti köröknek végül még ez az elvi koncesszió is aggodalmasnak látszott, mert szerintök prémiumot ad Itáliának a szabad építkezésre, Franciaországét pedig megakasztja!

Igen ügyes és bölcs sakkhúzása volt az olasz kormánynak, hogy mint ennek lehetőségét már a múlt hónapban jeleztük, bejelentette az angol és az amerikai kormányoknak a tengeralattjárókról való lemondási készségét. Ezzel persze megszüntette a franciákkal összefűző egyetlen szolidáris kapcsolatot, de viszont megszerezte a két angol-szász hatalom rokonszenvét, amely számára határozottan nagy erőttöbbletet fog jelenteni a közelgő konferencián. Mindent Összevetve, a nagy londoni összejevetel kilátásai ma még egyáltalán nem rózsásak.

FRANCIAORSZÁG minden szempontból fel akar fegyverkezni azokra a külpolitikai küzdelmekre, melyek a jövő évben reá várnak. Tardieu személyesen akar Hágába menni és közben erélyes iniciatívákkal igyekszik kormányának azt a belpolitikai tekintélyt biztosítani, amely nélkül minden külpolitikai siker kétségessé válhat. Látva, hogy a költségvetést, melynek benyújtásával a hosszú kormányválság miatt elkéstek, a kamara pepecselő tárgyalási módjával nem tudják december 31-éig tető alá hozni, hirtelen azzal a javaslattal lépett a törvényhozás elé, hogy a pénzügyi év befejezését rögtöni hatállyal március 31-ére tolják el, az ekkép fennmaradó három hónap alatt pedig még a folyó pénzügyi év költségvetése alapján kormányoznának. Csak a bejelentett adóleszállításokat, melyeket a nagy költségvetési feleslegek elkerülhetlenné tettek, óhajtja addig megszavaztatni. A kamara legutóbbi szavazásai ugyan mindig gyengébbnek tüntették fel a kormány többségét és csak a miniszterelnök erélyes fellépésére sikerült legutóbb egy alkalommal száz főnyi többséget összehoznia, mégis valószínűnek látszik, hogy a komoly munka, melyet Tardieu és kormánya teljesít s a nagy kormányzási készség, melyet a miniszterelnök mutat, a renitens Palais Bourbonban is megteszi a hatását és egyelőre biztosítja a kormányj avaslatok elfogadását s a külpolitikai nagy kérdésekben a törvényhozás szükséges bizalmát.

A jóvátételt konferenciát ismét Jaspár belga miniszterelnök hívta össze, akit rövid válság után Albert király újból megbízott kabinetalakítással. A belga válságot a genti egyetem flamosítására vonatkozó törvényjavaslat okozta, melyet a fiám katolikusok követeltek és amelyet a kormánykoalíció másik pártja, a liberálisok, elveikkel összeegyeztethetetlennek tartottak. A két-hetes kormányválság bebizonyította, hogy más lehetséges államférfiú, mint Jaspár, nincs és hogy megint a katolikus-liberális kormánykoalíciónak kell létrejönnie. A liberálisok belenyugodtak ebbe, csak a kisebbségek jogainak biztosítását kívánták, és azt a garanciát követelték, hogy az apák joga legyen gyermekeik számára francianyelvű oktatást kívánni. A kabinetnek ismét hét katolikus és öt liberális tagja van és a nagy nemzetközi tekintélyű Jaspár mellett Hymans külügyminiszter maradt a külügyek élén.

A HÁGAI konferencia megtartása elé a német belpolitika fejlődése gördített komoly akadályokat. A veszélyt, amelyet a kormány számára a német nacionalisták referendum törvényjavaslata jelentett, a kormánykoalíció természetesen teljes sikerrel úszta meg a Reichstagban. A Young-tervet

elítelő törvényjavaslatot óriási többséggel vetette el a Reichstag. A Hugenberg párt veresége olyan tökéletes volt, hogy tagjai egy része már a javaslat ellen szavazott, sőt a legtekintélyesebb német nemzeti politikusokkal együtt a szavazás után a pártnak körülbelül egy negyede elhagyta Hugenberget, az elvakult diktátort. A kormány ellen és a Young-terv ellen a legélesebb támadás ezután következett azonban, és pedig olyan oldalról, amelyről a közvélemény ezt legkevésbé várta. A Young-terv egyik megalkotója, Schacht, a német Birodalmi Bank elnöke, igen élehangú memorandumot tett közzé, melyben azzal vádolta meg a birodalmi kormányt, hogy a Young-terven túlmenő fizetési kötelezettségeket vállalt, annak ellenére, hogy a Young-terv értelmében Németországra rótt terhekkel a birodalom elérte teljesítőképességének határát. A birodalmi kormánynak — mondja Schacht — nem lett volna szabad lemondania a szövetségesek javára a Dawes és Young-tervek között az átmeneti időre mutatkozó többletfizetésről, mely szerinte Németországot illette meg; nem lett volna szabad a Lengyelországgal kötött megegyezésben német állampolgárok elkobzott javainak megtérítése címén újabb megterheléseket vállalnia. A német kormányt ez a támadás kevéssel a december 22-i népszavazás előtt rendkívül kellemetlen helyzetbe hozta, hiszen a Young-terv egyik megalkotója foglalt állást ez ellen a tervezet ellen. A kormány nem kevésbé élesen válaszolt Schachtnak, de kénytelen volt pénzügyi programját sürgősen beterjeszteni a Reichstagnak, s így a Birodalmi Bank elnökének a program késedelmeskedése miatt intézett támadása kétségtelenül sikeres volt.

A pénzügyi program benyújtása azonban újabb nehézségek szülőanyja lett: célja ennek a új tervnek, hogy egyrészt a kisebb jótételt fizetések következtében beállott tehermentesítésben az adózókat is részesítse, azaz adószállításokat vigyen keresztül, másrészt azonban az is, hogy rendezesebb adminisztrációval az állam zavaros pénzügyeit állandóbb és nyugodtabb alapokra fektesse, hiszen az volt a helyzet, hogy a birodalmi pénztár december közepén nem tudta, vajjon január i-i esedékességeinek eleget fog-e tehetni! A pénzügyi terv bemutatása és Schacht támadása súlyos dilemma elé állította a kormányt és a koalíció pártjait. Szinte lehetetlennek látszott elérni azt, hogy többséget hozzanak össze, amely bizalmat szavaz a kormánynak és szabad kezet ad neki a hágai konferenciára, egyben azonban elfogadja a pénzügyi terv adómérsékléseit és az ezekkel parallel tervezett újabb adóterheket is, mint pl. a dohányadó emelését, vagy a munkásbiztosítási járulékok emelését, mely utóbbit a birodalmi néppárt kénytelen elvi okokból elvetni. A végnélküli pártközi konferenciák eredményeként — a háború utáni demokrata Németország egyik legjellegzetesebb jelensége a kicsinyes pártközi torzalkodás, mely ha nem is tesz lehetetlenné, de megnehezít minden alkotó munkát — az utolsó óra utolsó percében a pártok megegyeztek s a kormány megkapta bizalmi szavazatát, így a hágai konferencia útjából végleg elhárult minden akadály, mint-hogy, mint előrelátható volt, a december 22.-i népszavazás teljes balsikerrel járt.

SOKKAL kedvezőtlenebbek a kilátások az úgynevezett keleti reparációk kérdésében. Magyarország határozott állásfoglalása, mellyel a román-cesh manővert kivédte, úgy látszik, érezte a nagyhatalmakkal, ha talán nem is győzte meg őket, hogy tíz évvel a háború után még sem lehet szerződésszegéseket erőszakos eszközökkel szentesíteni, csak azért, mert az erősebb, az úgynevezett volt győző követte el azokat. A román intrika célja tudvalevőleg az, hogy Magyarország mondjon le a békeszerződés 250. cikkelyéről, mely a magyar állampolgárok vagyonát védi a Magyarországtól elszakított területeken. A kis-antant államok ezáltal akartak maguknak amnesztiát kierőszakolni a trianoni béke megsértésével elkövetett vagyonlikvidációkért. Természetesen rendkívül nagy érték számunkra az a baráti támogatás, amelyről Olaszország biztosított bennünket, dacára annak, hogy a kis-antant államokkal, első-

sorban Csehországgal szemben, a felszabadító adósságok címén ő is követelőként lép fel s így az általános sima rendezésben eminensen érdekelve van.

Bátor küzdelmet folytat Bolgárország is az ő reá kimérendő jóvátételt terhek csökkentéséért. A szövetségesek 37 éven át évi 12,500.000 aranyfrankot követelnek Bulgáriától, melynek fizetésére a gazdaságilag és pénzügyileg nehezen boldoguló ország nem képes. Burov külügyminiszter, kinek egyoldalúan frankofil politikája ébenséggel nem érte el azt az eredményt, melyet remélt tőle, viszont bizalmatlanságot idézett fel Rómában, kénytelen volt Canossát járni és személyesen kérni ki Mussolini támogatását Bulgária számára. Bulgárbarát tradícióihoz képest a Duce meg is ígérte az olasz nagyhatalom jóakarató támogatását.

Olaszország Ausztria irányában is nagy horderejű és politikáját jellemző jóakarató megértésről tanúskodó lépésre határozta el magát: mint a népszövetségi kölcsön egyik garáns hatalma, hozzájárult ahhoz, hogy Ausztria újabb kölcsönt vehessen fel s ezzel elhatározóan segítségére volt az új jobboldali osztrák kormány gazdasági és pénzügyi rekonstrukciós politikájának, mely nyomon követi az alkotmányreform tető alá hozatalát. Schober kancellárnak és kormányának jelentős sikere Ausztria új alkotmánya, mely az úgynevezett elnöki alkotmányok irányában fejleszti a köztársaság kissé meg gondolatlan hirtelenséggel összeállított, eredeti alkotmányát. Az elnök jogköre lényegesen kiszélesül: feloszthatja a nemzeti tanácsot, a kormányt ő nevezi ki, szükségrendeletet bocsáthat ki s a hadsereg felett rendelkezhetik. Ezekben a kérdésekben a szocialistáknak, akiknek szavazatára az alkotmány által megkövetelt kvalifikált kétharmad többséghez szükség volt, a Heimwehr mozgalom nyomása alatt engedniük kellett. Viszont majdnem semmit sem engedtek Bécs városa rendkívüli közjogi helyzetének kérdésében, pedig a szocialista párturalom megtörésének egyetlen módja a bécsi hatalmi pozíció letérése lenne.

RENDKÍVÜL hosszú — hat hetes — vajúdas után létrejött az új cseh kormány is. Egészen más alapokon, mint amelyeken Udrzal a válság megoldását eleinte kereste, mégis sikerült neki egy tíz (nyolc) pártból álló koalíciót összehoznia, melyben érdekes kísérletképen egyesítette a tüzet a vízzel. A kapitalista-polgári pártokat a marxista cseh és német szocialistákkal ültette össze. A kabinetben résztvesznek a cseh (közülük való Udrzal miniszterelnök is), a német és a tót agráriusok, a cseh, német és tót szociáldemokraták, a cseh nemzeti szocialisták (Benes pártja), cseh nemzeti demokraták, a cseh néppárt, a cseh kiskereskedők. Ebben a mixtum compositumban, melynek az alsóházban tekintélyes kétharmad többsége van, a tárcafelosztás már elég nehéz volt, de ez még valahogyan sikerült. Hogyan lesz azonban lehetséges közös programot találni s ennek alapján tartósan kormányozni, azt senki sem tudja. Hiszen a gazdasági és pénzügyi nehézségek: csökkenő export, fogyó piacok, az ipari termelés hanyatlása, növekvő munkanélküliség és szaporodó kényszeregyezségek s csődök jellemzik a cseh köztársaság életét. Miként lehet a szocialista és agrárelemek között e problémák kezelésére a megfelelő egyetértést megtalálni: ez a feladat fogja Udrzal államférfim képességeit a közeljövőben teljesen igénybe venni.

OTTLIK GYÖRGY

SZIBÉRIA KÖNYVEKBEN ÉS SZÍNműVEKBEN

ALIG néhány évvel ezelőtt még irtózva, unottan és fáradtan menekültünk mindentől, ami a nagy világegést idézte emlékezetünkbe, és ma egy háborús könyv, színdarab, vagy film már kész sikert jelent.

A világháború óriási élményhalmazának irodalmi feldolgozására előbb-utóbb számítani kellett. Az, hogy e téren figyelemreméltóbb megmozdulás csak a háború után egy évtizeddel történik s hogy a lezajlott éposz csak most kezd beágyazódni az irodalomba: jórészt annak a szörnyű letargiának a következménye, mely olyan erővel feküdt meg az emberiséget, hogy hatása alól úgyszólván napjainkig nem tudott szabadulni. Ezzel a közös és általános érdektelenséggel szemben céltalan és eredménytelen próbálkozás maradt minden írói kísérlet. Később azonban — csak most egészen a legutóbbi években — hirtelen megváltozott ez az attitude. Egyszerre lázas érdeklődés jelentkezett a közönség részéről a háborús események iránt; az évekkel előbb visszafojtott érdeklődés, melyre annak idején kielégítő feleletet és magyarázatot nem kaptunk, most fokozott mértékben újult ki. Nem kaptunk pedig feleletet ugyanazon lelki okoknál fogva, melyek Remarque Paul Báumerjétől az összes háborús könyvek hőseiig mindenkit, jóidőre hallgatásba bénítottak, s lassanként beláttuk, hiába is kérdezősködünk: a háború véres gépezetéből megtépetten, összetörtén hazatérő katonáknak „nem lehet az ilyesmit elbeszélni..”^{cc} Egyforma érzékenységgel takarták valamennyien lelkük sajtó, nyílt sebeit.

De most, hogy az idő némileg enyhítette és behegesztette ezeket a sebeket, hogy az elviharzott események io év távlatából mégis bizonyos perspektívát nyertek: annál hevesebben árad neki, csak úgy buzog a visszafojtott emlékezés patakja írókból és dilettánsokból, akiket rendkívüli élmények — hacsak egyetlen könyv kitermelésig is — írásra késztek.

Az élmények önkénytelen felfakadása mellett azonban bizonyos keserű ízű, tudatos, dacos akarat is közrejátszott e könyvek megírásánál. Azok, akik a világháború poklát megjárták és akik a fogság nyomorúságaiból kiszabadulva végre hazakerültek, az ítéletes évek sebesültjei, roncsoltjai, meghurcolt foglyai, fájdalmasan látták itthon, hogy míg ők odakint egy örült gépezet véres zakatolásának voltak olcsó játékszerei, addig idehaza a pénz, a láz, a spekuláció zavartalanul folytatta tovább a maga határtalanul aljas üzemeit. Ugyanekkor a közönségben is — a felújult kíváncsisággal együtt — bizonyos restelkedés, szégyenkezés támadt, megszólalt a lelkiismeretünk, hálátlanságunk és bűnös szenvtelenségünk miatt, melyet az utóbbi időkben minden háborús mementoval szemben tanúsítottunk.

A tények hibás megítélése lenne tehát a mostanában oly bőségesen nekiáradó háborús irodalmat egyszerűen napjaink könyv-divatának nevezni, melynek életét csupán a kiadók üzleti érdeke és sikerei biztosítják. Ellenkezőleg, a kiadók nem tesznek egyebet, mint a háború utáni zsibbadtságból éledő közönség olvasmány-igényének megfelelően éppen a legkeresettebb cikkeket: a háborús könyveket adják ki elsősorban.

Kétségtelen, hogy az irodalom fogalmát író és közönség együttes, kölcsönös viszonya határozza meg. A kölcsönös egymásrahatás következtében

aztán már igazán nehezen állapítható meg, hogy vajjon az írók manapság csupán a mostanáig kényszerűségből fiókban heverő háborús feljegyzéseiket bocsátják-e nyomdafesték alá, vagy pedig a konjunktúra, a hirtelen feltámadt háborús érdeklődés inspirálja utólag élményeik megörökítésére.

A mi szempontunkból a dolog teljesen közömbös. Mi mindenesetre érdeklődéssel és örömmel fogadjuk ezt az új folyamatot, mert benne az irodalomnak az élethez való hatalmas és törvényszerű visszakapcsolódását látjuk, szemben az elmúlt évek irodalmi jelenségeivel, amikor az Idő és a Tér rejtelmes távolába menekült író és olvasó egyaránt, — élet és irodalom oly messzire távolodott egymástól, hogy már-már attól kellett tartanunk: úgy tűnik majd el ez a nemzedék, mintha csak egy szürke és eseménytelen korszakot, nem pedig a világtörténelem egyik hatalmas fordulóját élte volna át...

Az utóbbi évtized egy-egy úgynevezett irodalmi vagy színpadi alkotásának „élvezete“ közben nem egyszer valósággal megállt az ember esze, hogy a ma írója (és közönsége) mennyire nem vállal semmiféle közösséget a mával, melyben él. És a háború befejezését követő évek irodalmi viszonyait nagyon is jellemzően világítja meg az az anekdota, mely szerint a háború borzalmaival átszenvedett, Szibériában fogságot viselt, Kínán és Amerikán keresztül hazavergődött — tehát a legváltozatosabb odüsszeiát átélte — fiatal író idehaza azon kesereg, hogy nem talál regénytémát s végül is boldogan állapodik meg ennél: a vadász szerelmes lesz az eprészlányba, feleségül veszi és boldogan élnek, míg meg nem halnak... Kétségtelenül a háború halálos réme elől való menekülés és rettegés nyilvánult meg az életnek az irodalom részéről történt elárultatásában. A lidércnyomás azonban felengedett s ma meg kell állapítani: író és közönség közös frontja régen teremtett ennyire egységes „könyvdivatot.“

A háborús téma úgy az irodalom, mint a színpad és film területén már évekkel ezelőtt jelentkezett. (A háborús évek termését ezúttal teljesen kikapcsoljuk.) Állandóbb talajra azonban csak akkor talált, mikor az akkori közhangulatnak megfelelően pacifista-propaganda jelleget öltött. A háború viharából kivergődött és újra emberiségére eszmélő ember típusa került az érdeklődés homlokterébe. A nagy háborúellenes filmek, A nagy szüret, a Gyűlölet földje, Verdun és a többi mind ennek a háborúellenes hangulatnak kivetítődése.

A dolog természetéből következik, hogy napjaink háborús irodalma teljesen kiforrt, egységes, átfogó erejű nem lehet. Ezek még az irodalmi feldolgozásnak első lépései alapján véve nem többek, mint előmunkálatok a jövő művészete és történetírása számára. Most még jelentések, okmányok kiadásáról, visszaemlékezések, naplók, memoárok közléséről lehet csak szó s nem szintetikus feldolgozásról, miért is a nem tisztán szépirodalmi feldolgozásból igazán jóknak csupán azokat a háborús könyveket tarthatjuk, melyek a történeteknek minél hivebb regisztrálását s az élményeknek minél őszintébb és közvetlenebb megnyilatkoztatását tartották legelső feladatuknak. Nem száraz naplófeljegyzésekre gondolunk, de keressük a könyv őszinte, hű lélektükrötztetését, amelyhez minél kevesebb tapadjon a visszaemlékezés átformáló (megszépítő vagy ferdén torzító) mesterkedéséből, — röviden: minél egyszerűbb és közvetlenebb emberi dokumentumokat várunk és minél kevesebb romantikát.

Említettük, hogy az egész világon oly gazdagon felsarjadt háborús irodalom részint a ma előreható, részint pedig a múlt gátló körülményeinek közös eredője, amely tehát korántsem magyarázható meg pusztán a divat és aktuális érdeklődés felszínes ítéletével. Divaton és általános érdeklődésen túl — melyet utóvégre csak a háborútól megkímélt olvasóközönség gyakorolhat — a háborút végigélt generáció kigyógyulása, fellélekzése is nagyban hozzá kellett hogy járuljon e változáshoz s az érintett „j'accuse!“ motívum is mindenesetre egyik komponense a háborús könyvek kiváltotta hatalmas sikereknek.

A legismertebb legyen a példánk.

Erich Mária Remarque, könyvének — Nyugaton a helyzet változatlan — első lapján az ellen emel eleve tiltakozást, hogy írása nem vád és nem vallomás, — csupán egyszerű beszámolás. Soha még könyv mottójának élesebb cáfolata nem volt, mint Remarque könyve e tételszerű tiltakozásnak. Mert voltaképpen minden háborús könyv az: vád és vallomás. S lehetne-e egyéb? De mindenik más akar lenni; objectiv beszámolás, kívülről szemlélt kép, fotográfia. Valamennyi között pedig Remarque könyve törekszik erre a legtudatosabban. Kapcsolódjunk ki abból a misztikus ködből, melybe szerzőt és könyvét a rosszindulatú fáma és a jólfelfogott üzleti érdek burkolta. Minek firtatni, vájjon a francia Remarque név a német szerző nevének nemcsak anagrammja-e, vájjon szerző volt-e kint egyáltalán a fronton, vagy nem, s ha volt, megszökött-e onnan, vagy végig kitarott? Ezek lehetnek hálás témái a napi sajtó szenzációéhes közönségének, a kritikus előtt teljesen közömbösek. A világháború leghősebb és leggyávább katonája — irodalmi szempontból teljesen egyértékű.

Tény az: a könyv úgy van megírva, hogy arról a közvetlen s a közvetett élményfeldolgozás egyként elfogadható; tény az: szerző hihetetlenül rövid idő alatt világhírré emelkedett, könyve évtizedek óta elő nem fordult példányszámot ért el, páratlanul álló hatást teremtett, mely máris elkeseredett pro és contra háborúságot váltott ki maga körül, ő a primadonna és kétségtelen, hogy könyve minden eddigi háborús irodalmi kísérlet egyik legfigyelemreméltóbb terméke. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a Nyugaton a helyzet változatlan remekmű és értéke vitán felül álló.

Nem jelent ez többet, minthogy szerző a kitűzött céljait szolgáló epizódokat, a háború arcának néhány felvillanását erőteljes realizmussal örökítette meg s ha nem is végig az egész könyvet, mindenesetre annak néhány fejezetét a hivatásos író művészi készségével írta meg. És itt elsősorban azokra a fejezetekre gondolunk, melyek e regénnyé fűzött epizód-sorozat vezérgondolatát vannak hivatva alátámasztani, mely szerint a háborúban résztvevő legfiatalabb korosztályt, a 18—20 évesek nemzedékét a háború teljesen elpusztította, „elpusztította még akkor is, ha a gránátok megkímélték.“ A mai harmincévesekről szól ez a regény, arról a „halálraitélt nemzedékről“ (amint e megdöbbenően tragikus igazságra tavaly a Magyar Szemle is rámutatott), mely gyökértelenül áll az életben, mert közvetlenül az iskola padjaiból került ki a frontra.

Az alapgondolatnak e refrénszerűen visszatérő lírai sorai fűzik csak valamelyes egységbe a kötet fejezeteit. Nagyobb baj azonban, hogy e fejezetek egy része nem szükségképpen követeli a háborús keretet, más része pedig egyoldalú beállításban igyekszik a háború teljes képét megmutatni. Végeredményben tehát Remarque háborús rajza — elgondolásának és epizód-részleteinek külön-külön valóság-igazsága ellenére is — igaztalan.

Arról, hogy Remarque — hatáskeltés céljából — a legközönségesebb eszközöket is megengedi magának s az alacsonyabb indulatok felkorbácsolását sem veti meg: ezúttal ne tétessék említés. Könyvével elsőnek kellett foglalkoznunk, egyrészt mert páratlan sikerével széles utat vágott a háborús könyveknek, másrészt pedig mert azok között, tisztán irodalmi szempontból is, a figyelemreméltóbbak egyike.

A másik német háborús könyv, mely — bizonyára Remarque sikere nyomán — nálunk is gyorsan fordítóra és kiadóra talált, Ludwig Renn Háború-ja.

Ez a könyv a szó szoros értelmében ellentéte Remarque könyvének és következképpen — bizonyos tekintetekben — cáfolata is annak. Renn afféle német „mesebeli János“, aki végiggyürközi a háborút, szembenéz száz halállal, de egyetlen zokszót, egyetlen panaszt nem ejt; nem lázong és nem átkozódik, mint Remarque emberei, még csak nem is szidja, legfeljebb egy-két élesebb megjegyzéssel illeti a katonai szellem túlzásait. De könyve — bár nem antimilitáris — épp annyira háborúellenes, épp annyira pacifista, akár a Remarqueé, s Valahogy, nyugodt-hangú előadása folytán, mélyebb rezdülésű is. Könyve nem regényformájú, mint a Remarqueé, egyszerű háborús napló, a naplók minden fogyatkozásával és hibájával.

Kint a fronton örökítette meg a véres napok eseményeit s ezeket a följegyzéseit minden különösebb írói pretenzió nélkül adja közre. Előadásában nincs semmi feltűnőbb művészi sajátság, az események kissé színtelenül is követik egymást, könyve azonban mégsem unalmas, mert híven beszámolva a fronton eltöltött éveiről, sok érdekes megfigyelésről, élményről és tapasztalatról tesz tanúságot. Azt, hogy a kis csapattekbe osztva, a körülötte folyó események egységét, teljes láncolatát nem látja (például a marneicsatáról írva, ahhoz — jelentőségéhez képest — feltűnően szűk horizontot nyit), szívesen megbocsátjuk neki. Nehány más ütközetnek gondos csataleírása, számos harctéri jelenet ügyes megelevenítése eléggé kárpótol ezekért a fogyatkozásokért.

IDEJE már a címhez visszatérnünk.

Az utóbbi évek magyar könyvtermésének háborús tárgyú anyagát olvasgatva, csupa „szibériai könyv“ került a kezünkbe. Nem szándékos összeválogatás gyűjtötte tehát egybe az alább ismertetett könyveket, — maguktól sorakoztak azok így, egymás mellé.

A magyar hadifogoly-könyvek sorát aktív katonatisztek könyvei nyitották meg, melyeket vagy egyáltalán nem, vagy csak másodsorban foglalt kötetbe az írói becsvággy. Némelyikük csak önigazoló és kötelező jelentésnek készült s mint ilyen, a részletes beszámoló nyers formájában került nyilvánosságra. Céljuknak megfelelően ezek a könyvek a történetek minél pontosabb és minél részletesebb összefoglalására törekszenek s anyaguknak, adataiknak, kimutatásaiknak bőséges gazdagsága folytán a szibériai foglyok történetéhez rendkívül becses források.

Ebből a szempontból igen sok értékes följegyzést tartalmaz Stessel Ernő könyve, a Hadifoglyok élete Szibériában (1925.) Ez a könyv — mint alcíme is jelzi — elsősorban a krasznnojarszki hadifogolytábor történetét örökíti meg, minthogy azonban leírása a többi fogolytábort is jellemzi, azok életét és történetét is megvilágítja. Nem napló ez a könyv, nem az egyéni és összbnyomások hangídatos és színes leírása, hanem egyszerűen történelmi becsű dokumentumok tárháza. Szerző hét és féleget töltött Krasznnojarszkban s mint a fogolytábor egyik parancsnoka, a tábor életében vezetőszerepet játszott. A parancsnoklasi viszonyokról, a segélyezési, a pénzügyi, egészség- és élelmezésügyi, valamint a foglyok foglalkozásáról stb. szóló fejezetei nemcsak az adatok gazdagsága miatt érdekes olvasmányok, de érdekes ez a könyv az újabban megjelent hadifogoly-könyvekkel kapcsolatosan azért is, mert azoknak szereplői közül már itt többekkel megismerkedünk s így, az ellentétes szempontok és érintkezési felületek egybevetésével, a szibériai hadifogoly-életről világosabb és plasztikusabb képet nyerhetünk.

Stessel könyvének lexikális jellege már a szelíd lámpafény melletti visszaemlékezés folyamatos elbeszélésévé oldódik Grób Imre Hét év Szibériában (1927) és Mészöly Jenő, Szibéria, a nagy temető c. könyvében. Mindkettő egyszerű, őszinte tükrötetése a fogságban átélt esztendőknak, az események minél pontosabb és részletesebb előadásával. Mindkettő elsősorban a volt fogolytársak közös szenvedéseinek emlékeztetőjéül íródott, tehát nem kimondott irodalmi célból. De mindkét könyv élvezetesen és szemléletesen tárja fel a szerzők egyéni élményei mellett és azokon keresztül a többi fogoly külső és belső életét, mindkettő rengeteg érdekes és lebilincselő epizódot örökít meg a hadifoglyok életéből, azegyező, közös jeleneteken kívül olyanokat, melyeket a többi szibériai regényben és naplóban nem találunk meg. Grób Imre és Mészöly Jenő nem tett egyebet, mint „betűt adott annak, aminek annyi ezren izgalmat, idegeket és halálsejtelmeket áldoztak.“

Az ugyancsak közvetlen élményekből merített, de határozottabb írói becsvággal készült hadifogoly-könyveink közül Markovits Rodion, Szibériai garnizon-ja vált a legközönségesebben ismertté.

Markovits riport-regénye — a háború kitörésének és a fogságbaesésnek aprólékos elbeszélése után — az Usszuri-menti hadifogoly-tábor életéről s foglyainak kalandos hazautazásáról szól. Hadifogoly-könyv nem nélkülözheti a cárizmus bukásának és az orosz vörös uralom kialakulásának rajzát, ha még oly vázlatosan is, mivel a foglyok sorsa e változásteremtette helyzet legszorosabb függvénye. Markovits könyvében is annak az átalakulásnak a képe legérdekesebb, melyen a hadifogoly-tábor élete a vörös uralom beköszöntésekor keresztülmegy. Voltaképen a két éles kontrasztot alkotó állapot-rajz adja az egész könyv gerincét és értékét. Amíg az Usszuri-menti táborban a foglyok a maguk, nemzetközi törvények biztosította, eléggé nyugalmas életét élik, addig az élet a fogság előtti keretekben — a katonai szubordináció szigorúan kimért kereteiben folyik: „a hadifogságban ugyanazok a szabályok mérvadók, mint odahaza.“ A reglame hajszálnyi megsértése a legsúlyosabb következményeket vonja maga után: bojkottot, büntetést, magánzárkát. A foglyok nem látszanak észrevenni, mennyire képzetes ez az élet, az előbbinek olykor csak tragikomikus utánzata: egymást érik a becsületbeli ügyek, a párbajsegédek szabályszerűen megjelennek az ellenfél „boksza“ előtt, mely nem állván egyébből, mint egy ágyból és egy éjjeli szekrényből, teljesen nyitott s így a párbajsegédek — hogy a lovagias formások semminemű csorbát ne szenvedjenek — „belépés“ előtt — az éjjeliszekrény lapján kopogtatnak ... Hajszálnyi pontossággal úgy megy itt minden, akár a jó békevilágban ... Egyszeriben megváltozik s gyökerestül felborul ez a szomorú életutánzó látszatos élet, amint bekövetkezik a vörösök uralma. A hadifoglyok a vörös és fehér hadsereg csatározásainak keresztttüzében az események tehetetlen kiszolgáltatottjai. Gyökeres átalakulás megy most végbe a hadifogoly-táborban. Munkához kell látnia mindenkinek, aki élni akar — s a munka egymásra utalja az addig szigorú korlátok között élő embereket. Markovits regényének ezek a fejezetei a hadifoglyok változott életviszonyainak megismerésén túl azért is rendkívül érdekesek, mert szemléletes és igen jó képét nyújtják egy társadalmi rendszer kialakulásának. A közös szükségletek és növekvő igények újabbnál-újabb vállalatokat létesítenek a táborban. Színház és bank létesül, szállítási vállalat alakul, zalogház és rulettbarlang nyílik s a végén ez a társadalom már védjegy-hivatallal és tábori rendőrséggel is rendelkezik.

Markovits regénye hőseben nem nevezi meg magát. Névtelen katonává objektívált személyisége a harmadik személyű névmás inkognitójában szerepel. Ez a szerep az események rohanásával mindegyre nő s végül „ő“ lesz a hazafelé tartó kis sereg Spiritus rector a; a hazafelé vergődő csapat bizalmának, reményének és hitének kizárólagos letéteményese. Szociálista meggyőződése juttatta ehhez a szerephez, mondja, mert a fogság egész tartama alatt szakadatlanul társadalomtudományi tanulmányokkal foglalkozott. Ez mindenestre szép és hasznos időtöltés volt, ám attól, amiket a legénységi fogolyállományból vörös komisszárrá vedlett mázolómesterekkel tárgyalt, nyugodtan maradhatott volna akár a legkonzervatívabb jobboldali is ...

Markovits Rodion Szibériai garnizonja érdekes könyv, de rossz olvasmány. Érdeklődéssel hajjünk a szerencsétlen foglyok sorsa felé, kíváncsian és aggódva lessük: mi minden megpróbáltatást tartogat még számukra mostoha sorsuk, figyelemmel kísérjük minden mozdulatukat és meleg rokonszenvvel ritka és kevés örömeiket... De érdeklődésünk, rokonszenvünk kizárólag a könyv szereplőinek szól s vajmi kevéssé magának a könyvnek. Mert ez a könyv semmiképen sem olvastatja magát. Az ötszáz oldal sűrű soraiban vidéki rossz újságok stílusa zörög, mely hol sekélyes leírásokban fenekük meg, hol a poétikai vezércikk bombasztjaival és frázisaival ijeszt, hol pedig holmi fáradt, színtelen lirizmus buborékjaiban csillog s pattan szét, — nem említve néhány szánalmasan erőtlen szimultán-expresziós stílus-ornamentjét.

Egyébiránt másik hadifogoly-könyve, az Aranyvonat tanúsítja legkétségtelenebb bizonyossággal Markovits anti-zseni voltát. Mert az előbbi

könyv tíz meg tíz fejezeit újra megírni, a már egyszer megteremtett mű lemásolásával önmaga plagizátorává válni csak azért, hogy a máskülönben szép és mély szimbolikus-jelentőségű arany vonat-mesét ismét hatalmas vaskos kötetbe duzzassza: ez egyfelől túlmerész alkalmazása az írói szabadságnak, másfelől pedig nyilvánvaló csődje az alkotó, teremtő művészi képességnek.

Műnk Artúrnak A nagy káder című könyve nem is annyira a hadifoglyok életével és viszonyaival, mint inkább a forradalmi Oroszország állapotaival foglalkozik. Rengeteg becses feljegyzést találunk így is a hadifoglyokról, hiszen jóidéig szerző maga is hadifogoly-táborban élt, míg nem aztán szerencsés körülményei folytán, mint orvost kórházak vezetőjéül állították s ezáltal helyzetét lényegesen megkönnyítették. Szabadabb mozgáshoz jutva, csakhamar több orosz családdal került összeköttetésbe, meg is nősült s így rengeteg alkalma nyílt a közállapotokba betekintést nyerni, s az új hatalmi változásnak az orosz lélekre gyakorolt hatásával megismerkedni. A forradalmi Oroszország állapotainak körvonalazása közben annyi érdekes és új megfigyeléssel, a közvetlen szemlélet és tapasztalat oly figyelemre méltó eredményeivel ismerteti meg az olvasót, az oroszországi eseményeknek oly sok történelmi nevezetességű dokumentumát, indítékát és hatását tárja fel, hogy a könyv számos fogyatkozása ellenére is ki kell mondanunk: ennek a könyvnek igen kár lett volna megiratlanul maradni. De nem lehet említés nélkül elsiklani a könyv egynémely disszonáns passzusa mellett. A fronton örökös félelemben és örökös rettegésben telt el minden pillanat. Szögezzük le Remarque-kal, hogy nem gyávaság ez, teljesen más valami: örökös halálfélelem a nagy bizonytalanság feszültségében. Ilyen körülmények között a legtermészetesebb, hogy a háborús feljegyzésekben ennek a szüntelen rettegésnek minduntalan nyomát találjuk. Szerzőnél se tennők szavá a körülményt, ha rendkívül érzékeny „életbiztosítási ösztöne“ csupán ilyen derűs változatokban nyilatkozna meg, mint: „— Nagyságos asszonyom, én már az ötödik háborús esztendő óta mást se csinállok, mint vigyázok magamra“. Ám kissé különösen hat s ép ezért nem lehet megjegyzés nélkül hagyni azt a kitételét, mely szerint a körülkerítés pillanatában Eichler Salamon orvos „felemelt karokkal elszántan ugrott az orosz szuronyok elé“ — mert e nem egészen helyénvaló határozó alkalmazásával szerző könnyen legtisztább fogalmaink körül támaszthat zavart...

De nem hagyhatjuk tiltakozás nélkül azt a kíméletlen rontást sem, melyet Munk Artur nyelvünkkel elkövet. Markovits Rodion két regényén kívül alig olvastunk könyvet, melyben olyan csúnyán elbántak volna a magyar nyelvvel, mint Munk Artur teszi. Mintha mindketten nemcsak közös hadseregben szolgáltak, de „közös“ iskolát is végeztek volna. A germanizmus és magyartalanság ilyen hihetetlenül nagy tömegével könyvben még nem talákoztunk. S ezen annál inkább csodálkozunk, mert Markovits regényeit a kiadói reklám nem áttolja épen „egy már világszerte fémjelzett írásművészet“ ajánló levelével hirdetni. Markovits és Műnk úgylátszik mitsem tudnak a magyar nyelv takarékosági elvéről. Ebben a hibában, sajnos, háborús és hadifogságos könyveink legnagyobb része közösen osztozik. E szerzőknél az embereknek fejeik vannak, a katonák kardjaikat hüvelyeikbe dugják etc. íme egy kis ízelítő Markovits stílusából: „Selymek a rózsaszínű mellein az elhagyott menyasszonyoknak, selymek a fejeiken“, „Behunyták szemeiket“, „Amelyikbe fluszpapír van a betűk felett“, „Gránátzilánkot kapott. Az elől nem ér semmit a fedezék ...“ Mindezekon kívül Markovits Rodion még a Rákosi Jenő-féle fonetikus név leírás modorosságával is próbára teszi türelmünket. Könyve elején Rimbaud-t Rimbó-ra magyarítja, Verlaine-t Ferlén-re germanizálja, Walt Whitman-t és Wilde-ot pedig Uelt Uitmen-re, illetőleg Vájl-d-ra nyomorítja. Wilde később — s éppen a vörös uralom alatt! — visszanyeri ugyan szerzőtől nevének tulajdonjogát, ám a többiek továbbra is a magyar ortográfiái szabadság eme fölényes vívmányaival maradnak ékesek... Nem beszélve arról, hogy Markovits is, meg Műnk Artur is hadilábon áll a magyar nyelvtannal és helyesírással s mindkettő például

teljesen tájékozatlan a -ba és -ban ragok használata felől, az utóbbinál meg hemzsegnék az efféle helyesírási kisiklások, mint „zsuffolva, fizettség“ etc., — különös rossz érzést vált ki az olvasóból, mikor ilyen kitételekkel találkozunk Műnk Artúr könyvében: „Nagyon meg volt lepve velem“, „Nagyon megörvendett velem“, „Varga nagy ambícióval húst is, konzervákat és süteményeket is velem akart adni“, „Ezek a csehek alaposan elrontották nekem — a mézesheteket“ stb. stb.

Markovits Rodion és Munk Artur stílusa után valóságos felüdülést jelent Fábíán Béla legutóbb megjelent 6 ló — 40 ember című könyvének olvasása. A cím után ítélve inkább háborús könyvnek gondolná az ember, de Fábíán Béla is „pleni“ élményeket elevenít fel. A könyv a fogságbaesés pillanatával kezdődik, a taskenti fogolytábor életéről szól s azzal a jelenettel végződik, amikor egy kisebb fogolycsapat előtt—melynek szerző is tagja — megnyílik a krasznája-rjecsikai büntetőfogolytábor kapuja. Fábíán Béla könyvében a hadifogoly életnek szinte egyetlen olyan mozzanatával sem találkozunk, mely az előbbi könyvek olvasása után újnak tűnhetne fel. Ám új szint, új fényt kapnak a dolgok a közvetlenhangú és igen jól megírt fejezetekben s szinte magunk előtt látjuk megelevenedni a turkesztáni tábor mozgalmas, szomorúsággal-derűvel váltakozó életét. Fábíán Béla kitűnő megfigyelő, kellemes, élénk előadásában szereplői nem vezércikkeznek és nem szónoznak, de élnek, beszélnek a valóságos élet meggyőző erejével. Fábíán Béla nem naplófeljegyzéseket ad, de nem is akarja mindenképpen a regény egységébe erőszakolni mondanivalóit. Rövid fejezetei közül nem egy (így mindjárt a legelső „A piaski major“, „Lyuba“ stb.) önmagában, mint novella is kerek, zárt egész.

Az eddig elmondottak nyomán önkénytelenül vetődik fel a gondolat, hogyha a hadifogoly-könyvek — már pusztán tárgyuknál fogva oly könnyen utat találnak a közönséghez, úgy regény- és drámáiróink számára nem létezik hálásabb feladat e téma feldolgozásánál.

Ezt a feltevést a valóság — már a háborús könyv konjunktúrájával kissé szorosabb viszonyban állónak tetsző Markovits-féle hadifogoly-könyvek megjelenése előtt igazolta. Mielőtt azonban a példánk-képpen szolgáló művekre térnénk, említsük előbb Lengyel Józsefnek A nagy börtön című csak nemrégiben műsoron szerepelt darabját, minthogy az úgy a közvetlen-élmény, mint pedig a fotografikus feldolgozásmód révén szorosan illeszkedik a tárgyalt munkák sorába.

Lengyel József a drámai mű principális követelményeinek és színpadi közönségünk aktuális igényeinek mérlegelésekor — az utóbbinak engedett; műve az ábrázolt hadifogoly-életnek nem egyetlen cselekményben megérezkített és kivetített arca, hanem egy novellisztikusan kiterjesztett, tíz képben felsorakoztatott eseménylánc. A lazán egymás mellé illesztett, drámailag széthulló részleteket igyekezett ugyan egy közös szállal Összefogni, ám ezt a hadifogolyok visszafojtott szerelmi életének tévedéseiben igen szerencsétlenül választotta meg; szerencsétlenül, mert ennek a kihangsúlyozott motívumnak színrevitele más környezet (pl. egy fegyház) keretében is összehasonlíthatatlanul nagyobb tehetséget és művészibb megoldást követel. Bár Lengyel József a hadifogoly-élet kiemelkedőbb mozzanatainak ügyes csoportosításával elég szerencsésen oldotta meg kitűzött célját, színműve alapjában véve nem egyéb dramatizált naplónál, a naplók közös bábájával: beszámolásában nem tud mértéket tartani a kellő önkritikát gyakorolni; színművét eseményekkel, mondanivalóval és szereplő-személyekkel egyaránt túlszúfolta.

Sokkal szerencsésebb Zilahy Lajos darabjának, a Szibériának, elgondolása. Színművét ugyan ő is csak „magyar hadifogolyok történetének“ nevezi, azonban három felvonásba sűrített „története“ már drámailag kimélyített zárt egységet alkot. Zilahy a tomszki, moszkvai és krasznajarszki fogolytáborból kiszakított és a Jenisszej deltájában élő orosz deportáltak közé dobott tizenkét magyar hadifogoly sorsában próbálja kifejezni a szibériai tragédiát. Jóllehet Zilahy úgy ezt a drámáját, mint pedig Két fogoly című

regényét nem személyes, hanem csupán közvetett élmények alapján írta, mindkettőbe páratlan ügyességgel vonta be közvetett úton nyert benyomásait s nem egy jelenete szemléletesebben és elevenebben idézi fel a hadifogoly-élet némely mozzanatát, mint akármelyik közvetlen tapasztalásból született hadifogoly-könyv.

Íróink között Zilahy volt az első, aki hadifogoly-témát választott s a Két fogollyal elért sikere, mely a magyar nyelvterület határain is túlterjeszkedett, mutatja, hogy tárgy-feldolgozása mennyire hálásnak bizonyult.

Szibériának, mint regénytémának, a magyar szépliteratúrába ágyazódását szemléltető kiválasztott példáink: Zilahy Lajos Két fogoly és Móra Ferenc Ének a búzamezőkről c. regénye — mindkettőjük eddig legkiválóbb alkotása — sokkal ismertebbek, semhogy elemzésükre ezúttal szükség volna. Röviden szóljunk csak róluk.

A háború előtti sekélyes, szürke évek magyar polgári társadalmának életes rajza és ebben a társadalomban az elbájolóan kedves Miatt lehetetlenül könnyű silhouetteje — Zilahy rendkívül finom és mélyreható lélekrajzoló tehetségének legtökéletesebb kifejezője — a Két fogoly első kötetének újabb magyar regényirodalmunk legjobbjai között biztosít helyet. A két „fogoly“ története a második kötetel kezdődik. Péter, a férj, hadifogságba kerül, Miatt, az asszony, magáramaradottságának lesz a foglya. A második kötet fejezeteiben szabályos váltakozással, párhuzamosan peregnek le az olvasó előtt a két fogoly napjai. A Szibériában sýnylódó Péter és a mindinkább magáraulatott Miatt életének eseményei és változásai is szinte azonosak: előbb elszakíttóságuk gyötrelme, aztán közös anyagi leromlásuk, majd pedig közös hűtlenségük. Két párhuzamos cselekmény kongruenciája nyilván monotonná válik — s így e veszedelemtől Zilahy regénye se maradhatott mentes. Fokozza e hibát a szereplők nagy értékbeli különbsége is. Miatt az értékesebb, a több, az ő lelkivilága sokkal gazdagabb, itthoni életének rajza sokkal színesebb és változatosabb, mint a Péter egyszerűbb és fénytelenebb lelki világa és szürkébb, eseménytelenebb szibériai élete. Következésképpen az olvasó mohón falja a Miettről szóló fejezeteket, míg a Péterről szóló közbeeső szakaszokon érdektelenebbül lapoz át; pedig ez utóbbi részek sem szűkölködnek a hadifogoly-élet eseményeinek fordulatos és érdekes feljegyzései nélkül. Nem is Zilahy művészi képességén múlik a dolog, hanem — mint említettük — kizárólag a „két fogoly“ külső és belső életének egyenlőtlenségében bírja magyarázatát.

Móra Ferenc Éndk a búzamezőkről c. regényének egy szegedkörtényéki kis falu a színhelye s Szibéria csak mint távoli sötét háttér bontakozik ki lassan az események folyamán. Hőse nem Ferenc, a Szibériából hazaérkezett magyar, sem pedig Pável Antonovics Szpiridinov, az Oroszországba visszainduló muszka hadifogoly, hanem az a harmadik, aki Ferencben is, „Szpiritutó“-ban is közös: a földjét imádó paraszt. Móra Ferenc könyve zengő himnusz és hatalmas lélekzetű mese arról a névtelen hősről, akiről minden eddigi hadifogoly-könyv — ha csak töredékesen is — megemlékezik. Az egyik hadifogoly könyvben ezeket a sorokat találjuk a Szibériában földmunkára vitt legénységéről: „A magyar paraszt elfeledte, hogy ellenséges földön él és olyan lélekkel gazdálkodott, mintha a Tisza mellett szántana, vetne. Szibéria földje annyit soha nem termett, mint amikor magyar kéz vetette bele a magot és magyar kar vágta a rendet.“ Egy másik könyvben pedig azt olvassuk, hogy eleinte az orosz falvak egyszerűen csak „pleni“-t, hadifoglyot kértek gazdasági munkára, ám alig telt el néhány hónap s már mindenki csupa „vengerszki“-vel, magyarral akart dolgoztatni... E mozaikokból kitűkröző hadifogoly-paraszt képét rajzolja meg Móra Ferenc. Hősét, Ferencet, nemcsak a felesége és gyermeke köti és vonja az otthonához, de — és amazoknál erősebb kötelékekkel — a föld is. A búzaföld, amely hűtlenné sohase válik s amelynek szerelmét megtagadni nem lehet... Ferenc nem áll bosszút a muszkan, akit házában talál. Felesége alig egy héttel előbb meghalt, a muszka a házat, a gazdaságot, a földeket rendben tartotta, kis fiát helyette gondozta. Ferencnek nincs mért bosszút állnia. Megjött a gazda,

az orosz útnak indul. Ferenc aztán idővel új asszonyt talál, szebbet is, jobbat is, mint az első volt. Száll, száll az ének a búzamezők felett, Ferenc új „családdal“ gyarapodik s minden a békesség derűje omlik el. Mintha nem is lett volna háború... És itt nyilatkozik meg Móra Ferenc áldott magyar tehetsége a maga teljes pompájában, itt, mikor a bekövetkező tragédiában, Ferenc kegyetlen bűnhődésében az egész háború gyilkos önzésének irtózasos szörnyűségét döbbsenti elénk. Ám „az eke mindönt lefordít... Új állja helyünket és a föld nekik marad.“ A két szerencsétlen szülő gyermekének verejtéke nyomán újra kihajt a búzagalász... Mórának ezt a könyvét is — mint minden írását — lebilincselő írói egyéniségének meleg lirizmusa hatja át. Jóságos derűje, kedves humora mögött sok keserű igazság húzódik meg, soraiban mélyenérző, szerető emberszív dobog.

HOZZÁVETŐLEGES számítás szerint a háború alatt közel egymillió magyar hadifogoly volt Oroszországban. Köztudomású, hogy a központi hatalmak különböző nemzetiségű hadifoglyai közül a mieink részesültek a legmostohább elbánásban s hogy keserves állapotukra egyetlen — bár nem a leg súlyosabb — példával világítsunk rá: az osztrák-magyar monarchia minden nemzetisége (német, cseh, tót, ruthén, horvát, szerb, román) között a magyar volt az egyedüli, mely a fogságban saját nyelvén nem levelezhetett. Legénységünket tíftisz, skorbut, kolera és tüdővész gyilkolta, hogy néhány hét alatt egy-egy tízezrekből álló tábornak háromnegyedrésze elpusztult; tisztjeinket pedig, a kisebb halálozási arányszám mellett, előbb a fehér cseh, majd pedig a vörös orosz hadsereg tizedelte.

Nem egészen véletlen tehát, hogy a világháború tömérdek esemény- és élmény-halmazából nálunk éppen a szibériai hadifogság szomorú emléke termette a leggazdagabb irodalmat.

A tömegesen — szinte nap-nap után megjelenő — hadifogoly-könyvek kétségtelenül arra vallanak, hogy a magyar háborús irodalomnak a többi nemzetek háborús irodalmától élesen megkülönböztető, jellemző típusa a szibériai hadifogoly-könyvekben fog kiteljesülni.

Ám aki ismeri a mítosz-alakulás örök-azonos útjait, bizonyára fölveti a kérdést, hogy: vajjon a magyarság jövőbeli népi hagyományában — minden irodalmi befolyástól mentesen is — a világháború hatalmas körképéből ismét legélesebb kontúrokkal nem épen a szibériai hadifogság képe fog kibontakozódni? Hiszen a magyar népi köztudatban — a nemzet százados meghurcoltatásának lelki örökségeként — valósággal beidegződve él a bújdosó és fogságban sínylő rab-magyar fogalma. A magyar mondavilág bújdosó királyfiaitól kezdve, a nádon-éren bújdosó Toldi Miklós, a bújdosó Rákóczi és bújdosó kurucok alakján keresztül le, egész napjainkig, — a nép rokonszenve ösztönösen fordult hazájából vagy otthonából kiűzött fiai felé. Ebből a szempontból a népi mítosz képződésének különösen jellegzetes példája, valóságos ellenpróbája Rudolf trónörökös esete, amikor a nép pusztán szimpátiájának tradicionális megnyilvánítása okából, azt is dbújdostatja, aki pedig sohasem bújdosott. Hasonlóképpen e bújdostató-öztön újabb megnyilatkozásaiként kelhetett szárnyra — és Arany verse, Jókai fantazmagóriája nyomán mélyebb gyökeret is vert — a szibériai ólombányákban sínylő Petőfi-monda, Szibéria első felbukkanása népi hagyományunkban. A világháború alatt a szibériai hadifogoly-táborokban ismét fdújult az ólombányákba számkivetett Petőfi legendája (amint azt Markovits és Fábíán említik) — s bár, más jelek alapján kétségtelen, hogy Szibéria végtelen búzamezőinek és hatalmas kultúrgócpointjainak emléke módosítani fogja e képet (mint pl. Móra Ferencnél) — e hadifogoly-emlékek minden bizonnyal hozzá fognak járulni és fokozni fogják azt a rettegést és borzalmat, amit a köztudatban Szibéria eddig is jdentett...

A magyar irodalom minden bizonnyal kifejezést fog majd adni a világh-

háború sok más megnyilatkozásának is, a kárpáti harcok, Doberdo és Piave, a déli hadszíntér temérdek véráldozata és véres nagy küzdelmei bizonyára meg fogják még találni a maguk hivatott krónikásait. A világháború borzalmait, véres áldozatait és szenvedéseit kifejező örökké emlékeztető kép azonban — úgy hisszük — a késő utókor számára elsősorban a nagy káder, a nagy börtön, a nagy temető marad; Szibéria.

BISZTRAY GYULA

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 15én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korigáljuk, korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte.

MORFINOMÁNIA, KOKAINOMANIA

HA A NAPILAPOK rendőri rovatának egy-egy híre, vagy itt-ott egy-egy nagy port felvert eset, — egy híres német színész nő időnkénti rohamai és ideggyógyintézetben internálása vagy a világháború egy jeles hadvezérének fiával megtörtént szomorú eset — pillanatra fölhívják is az olvasó, a nagyközönség figyelmét a fehér por vagy a morfiomos tú áldozatainak nyomorúságaira, a magyar közvélemény még messze van attól, hogy elismerje e probléma nagy fontosságát. S ez jórészt érthető is: Magyarországon szerencsére még távol vagyunk attól, hogy a morfiummal, a kokainnal vagy más káros anyaggal való visszaélést igazi szociális bajaink vagy fajunkat tizedelő népbetegségeink közé kelljen sorolnunk. Ma körülbelül még csak a minden világvárosban ugyanazon társaság, a testileg-lelkileg lezüllött emberek terjesztik e divatot, csak ez az éjjeli életet élő, rendőrileg figyelt milieu a járvány fészke. De nem szabad bizakodnunk abban, hogy a magyar nép örökre immunizálva van ilyen veszedelem ellen. Sokkal nagyobb bajok kezdtek ki a magyarság életfáját: gyermekhalandóság, egyke, gümőkór, és hatalmasodtak el, mivel későn gondoltak az ellenszerekre — mintsem, hogy e jelentkező veszedelmet figyelmen kívül hagyjuk. Példák egész sorát említhetjük. Az egyiptomi parasztság a magyarhoz sok tekintetben hasonló józan, dolgozó (és elhanyagolt) földművesnép. Az egyiptomi Közbiztonsági Hivatal 1928-i jelentésében olvassuk a következőket: „A kokain régebben Egyiptomban csakis mint orvosság volt ismeretes. De a háború óta mindinkább elharapódzott a kokainszenvedély. Régebben szívtak ugyan ópiumot és hasist, de csakis a nagyvárosokban; manapság a kokainomania az ország minden részében el van terjedve, a városokban éppúgy, mint a forgalomtól távolos falvakban. A kokain a társadalom minden rétegéből szedi áldozatait. Az ideg- és elmegyógyintézetekben elhelyezett kokainomániások száma 1924-ben 207 volt, 1925-ben 244, 1926-ban 265.“ A németországi helyzetet még pontosabb adatokkal illusztrálhatjuk. Az új német büntetőkódexet előkészítő bizottság 1928. október 29-én tartott ülésében az 57. §. (krónikus alkoholisták és toxikomániások bűnösök internálása gyógyintézetekben) tárgyalásakor meghallgatta a „Reichsgesundheitsamt“ öt kiváló szakértő tisztviselőjét. Az első kérdésre — növekedett-e a háború után a kokainomania, morfino-

mánia? — azt felelték, hogy e szenvedélyek betegeinek száma 1923—24-ben, az előző évekhez képest, a férfiaknál 200, a nőknél 150 százalékkal emelkedett. Az egész német lakosságban minden 100.000 lakosból legalább 3 férfi és 1 nő a társadalomra teljesen elveszett, krónikus beteg. Míg 1911—12-ben a német kórházakban 1497 toxikomániákus személyt ápoltak, ezek száma 1920—21-ben 3084-re emelkedett. A kokain stb. okozta halálesetek száma 1923-ban 32, 1925-ben 39. Megjegyezték, hogy gyakorló orvosok, klinikák, kórházak egybehangzó véleménye szerint a kokain, morfium, azonkívül a „divatosabb“ modern anyagok (eucodal, diacetylmorfium, paramorfan) mind nagyobb mértékben szedik áldozataikat. Arra a kérdésre, hogy a kokain stb. szenvedély a szociálhigiéne szempontjából is veszedelmes tünet-e, a meghívott szakember részletesen kifejtette, hogy e káros anyagokkal való élés az áldozatokat fizikai, szellemi és morális szempontból egyaránt tönkretesz, családjaikat a teljes romlás felé viszi. Az amerikai Egyesült Államok kormányának 1927—28. évi összefoglaló jelentése szerint különböző számítások és helyi vizsgálatok alapján a társadalomra elvesztett toxikomániákusok számát 200.000-re lehet tenni (az egész lakosság: 120 millió); ugyanez a jelentés megállapítja, hogy a toxikomániákusok átlagos életkora, az előző évekhez viszonyítva, emelkedőben van, ami azt jelenti, hogy kevés új, fiatal beteggel gyarapodik az összlétszám. Igaz, hogy az Egyesült Államok minden eszközzel küzdenek a toxikománia további elharapódzása ellen; a kongresszus előtt van egy törvényjavaslat, amely szerint két nagy farmot alapítanának a toxikomániákusok izolálása és gyógyítása céljából; ide internálnák kötelezőleg a börtönökben és javítóintézetekben található morfinistákat, kokainomániákusokat, azonkívül azokat, akik önként hajlandók kezelés céljából valamely ilyen farmra vonulni. A képviselőház már elfogadta a törvényjavaslatot. Az Egyesült Államok példája azt mutatja, hogy az államhatalom—óriási pénzáldozatokkal, amibe a speciális rendőrség, intézetek, farmok stb. fenntartása kerül — legfeljebb csak meg tudja állítani a bajt, de megszüntetni, ha egyszer fölüti fejét, közigazgatási eszközökkel alig tudja. Még radikálisabb az 1926. nov. 6-i olasz törvény, amely elrendeli, hogy az orvosok kötelesek a rendőrség tudomására hozni a krónikus alkoholisták és toxikomániákusok nevét, és elrendeli mindazon helyek azonnali bezárását, ahol bódítóanyagokat dugva árulnak.

Az OPIUM ÉS MÁS káros anyagok ellen először Keletáziában kifejlődött küzdelem a XX. század elején lett nemzetközi jelentőségű probléma. Misszionáriusok és más emberbarátok kérésére Roosevelt elnök 1909-ben Sangájba összehívta az első ópiumellenes bizottságot. Majd 1912-ben, Hágában ült össze egy diplomáciai konferencia, amely egyezményt dolgozott ki. Az egyezmény mindenképp rendezi a

fogalmakat: „nyersópium“: a mákfej saját magától megalvadt tejnedve; „preparált ópium“: a szívás céljaira megfelelően elkészített ópium; „orvosi ópium“: 60°-ra hevített, 10% morfiumot tartalmazó nyers ópium; „morfium“: az ópium legfőbb alkaloidája; „kokain“: az erythroxyton coca levelének fő alkaloidja. Az egyezmény szerint kötelezik magukat az államok, hogy a nyersópium belső elosztását, a nemzetközi forgalomban pedig kivitelét ellenőrzik, sőt megakadályozzák az olyan államok felé, amelyek tiltják behozatalát. (A preparált ópium keletázsiai specialitás lévén, a reá vonatkozó dolgokat itt nem érintjük, mintahogy e cikk keretében nem beszélünk az ópiumszívás szenvedélyéről, mivel az Európában alig ismeretes.) Az alkaloidák gyártását az orvosi és tudományos célokra szükséges mennyiségre szorítja; a gyártást, eladást, behozatalt, kivitt hivatals kormányengedélyektől teszi függővé.

A jól megszerkesztett egyezmény azonban sokáig holt betű maradt; a kormányok nem siettek a ratifikálással, amiben — egyéb nehézségek mellett — bizonyára benne volt a hatalmas vegyészeti ipar keze is. De a háború alatt Európában és Amerikában mindjobban elharapódzó toxikománia erősebb akcióra ösztökölte elsősorban az antant-államokat. A békeszerződések folytán a hágai egyezmény hamarosan életbelép, a szükséges törvényhozási intézkedéseket egy éven belül megteszik (trianoni bsz. 230. cikk). A Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának 23. cikke szerint az ópiummal és más ártalmas szerekkel való kereskedelemre vonatkozó egyezmények végrehajtásának legfőbb ellenőrzésével a Nemzetek Szövetsége bizatik meg. A Nemzetek Szövetsége nyomban megalakulása után megszervezte ebbeli akcióját: speciális bizottságot alakított (Commission consultative du trafic de l'opium et autres drogues nuisibles). Ez a Nemzetek Szövetsége Tanácsának tanácsadó orgánuma. Munkásságának egyik célja az 1912-es egyezmény mentői alaposabb és általánosabb alkalmaztatása. A 13 tagú bizottságnak titkársága és végrehajtó orgánuma a Nemzetek Szövetsége főtitkárságának külön ópium-ügyosztálya három tisztviselővel. A bizottság elég szép részletmunkát végzett: az egyezményt most már több mint 50 állam ratifikálta; általánosította a behozatali bizonyítványok rendszerét (a kormányok a káros anyagok kivitelét esettől-esetre csakis a behozatali állam hatóságától kiállított bizonyítvány felmutatására engedélyezik); megszervezte az engedelem ellenére behozott vagy elrejtett anyagok lefoglalására vonatkozó értesítések nemzetközi cseréjét és hasonló részletkérdéseket. De hamar meggyőződött arról is, hogy az 1912-es egyezmény a bódítóanyagokkal üzött törvénytelen kereskedést nem bírja letörni. Lassankint mind általánosabb lett az a gondolat, hogy a bódítóanyagok forgalomba hozatalának csökkentése lehetetlen akkor, ha a nyersanyagot mindenmű limitálás nélkül, korlátlan mennyiségben termelik a produktív

országok: Kína, Törökország, Perzsia, Szerbia, Görögország, Bulgária, Peru, Bolívia, Szibéria, Jáva. Ezt a gondolatot konkrét formában is beledobta az előkészítő tárgyalásokba az Északamerikai Egyesült Államok javaslata, amely azt kívánta, hogy a nyersópium termelését olymódon korlátozzák, hogy csakis az orvosi és tudományos célokba szükséges bódítóanyagok előállítására legyen ezentúl lehetőség. (Időközben a Nemzetek Szövetsége közegészségügyi bizottsága e legitím célokra szükséges mennyiséget per capita per annum az ópiumra vonatkozólag 450 milligrammban, a cocalevélre vonatkoztatva pedig 7 milligrammban állapítja meg.) Ez a „második“ ópiumügyi konferencia Genfben 1924. végén és a következő év elején ülésezett negyvenegy állam (köztük természetesen Magyarország) részvételével és kidolgozott egy újabb egyezményt. Ez a genfi egyezmény — amellet, hogy hatályosabbá kívánja tenni a hágai egyezmény rendelkezéseit — nagyszámú rendelkezéssel azt célozza, hogy az egyes államok csökkentsék a bódítószerek termelését és gyártását; a nemzetközi forgalmat még erősebben ellenőrizi (kiviteli engedély — behozatali igazolvány); azonkívül úgy rendelkezik, hogy minden ország köteles előzetesen bejelenteni azt a mennyiséget, amire a törvényes hazai fogyasztás céljaira szüksége van; végül egy „Központi Bizottság“-ot szervez, amelynek tiszte ez utóbbi rendelkezés felülvizsgálata.

Mindez azonban csak nagyon kis mértékben állotta útját a bódítóanyagokkal való visszaélésnek. A bizottságok szorgalmasan üléseztek továbbra is, az iratok és kiadványok hatalmas mértékben szaporodtak a minisztériumok asztalán, de az emberiségnek ez a nyomorúsága nem csökkent. Sokan emiatt egyszerűen a Nemzetek Szövetségét vádolták, a „népszövetségi urak“-at, ahogyan nálunk is nevezik, mintha a Nemzetek Szövetségének az államokon (tehát kormányokon) kívüli (vagy felüli) külön existenciája lenne. Nemcsak nálunk, máshol is sokan vannak, akik — szellemi renyheség vagy rosszul informáltság folytán — azt hiszik, hogy a Nemzetek Szövetségének főtitkársága vagy valamely bizottsága önállóan, szuperszuverénül intézkedik és parancsolgathat a kormányoknak mindenben; akik elfelejtik, hogy a Nemzetek Szövetsége az állandó vagy esetenkénti nemzetközi együttműködésnek egyik módszere csupán. Éppen az együttműködés hiányos voltának az ópium stb. ügyekben tulajdonítható az ópium és más bódítóanyagok ellen indított küzdelem lanyhulása. Az őszi, 1929-i népszövetségi közgyűlés idején mindenki előtt nyilvánvalóvá lett, hogy a Nemzetek Szövetsége sok egyéb kétes sikerű akciója vagy nyilvánvaló failure-je mellett (lásd optánsügy) az ópiumügy is a legkevésbé dicső fejezetek közé tartozik. Scialoja megmondta a tanács 1929. március 7-1 ülésén: „A bódítóanyagokkal folytatott üzérkedés ahelyett, hogy csökkenne, folyton emelkedik. A világ közvéleménye nagyon csalódnék a Nemzetek Szövetségében, ha végérvényesen

meg kellene állapítania, hogy a Nemzetek Szövetsége képtelen e problémát megoldani. Mármost ki a hibás? Elsősorban a tanács (pontosabban persze: a tanácsban képviselt kormányok és képviselőik), amely az ópiumügyi Tanácsadó Bizottságot határozott irányítás nélkül hagyta. De hibás a Bizottság is, amelynek tagjait sokszor nem a toxikomania elleni nemzetközi küzdelem általános érdekei vezették, hanem az egyes nemzeti iparok érdekei, melyek sok esetben nehezen különböztethetők meg a nemzetközi csempészet érdekeitől. S míg a felelősséget egyik orgánus sub rosa a másikra toltta, a csempészet óriási arányokban fejlődött. Csak egy gyár (Naarden) egy évben (1927.) három tonna bódítóanyagot expedáltatott. A párizsi afgán követ — egyik központja volt 1928-ban az európai csempészésnek! — körülbelül három tonna bódítóanyag vámmentes tovább csempészésére adta oda diplomáciai előjogait. Mivel a lefoglalások átlag az 5 %-át teszik ki az összes meg nem engedett szállítmányoknak, a törvénytelen úton forgalomba hozott mérge mennyisége óriási. Már pedig csempészni érdemes: egy tonna „drogue“ körülbelül százmillió dózusra elég és ilymódon legalább 200 millió svájci frankot jövedelmez egy szerencsés operáció. Az ópiumügyi Bizottság legutolsó ülészakán a francia tag egész hidegen — és mintegy elismerést várva — bejelentette, hogy a francia kormány nem engedélyezte négy tonna heroinnak át- és kivitelét Keletáziába. Négy tonna! Ez elég Magyarország legitim heroin szükségleteire kétszáz éven keresztül! De azt senki sem kérdezte tőle, hogy mi lett a négy tonna heroinnal? Mivel nem volt hatóság, amely lefoglalta és megsemmisítette volna, megvan most is, folytatja romboló munkáját tönkretéve egyéneket, először testileg, aztán lelkiileg, talán családokat is. Hasznát csak a gyárosnak hoz és annak, akinek — vagy akiknek, csempészeknek, közvetítőknek — sikerül kis adagokra átváltva (négy tonna = négyszázmillió adag) forgalomba hozni, mivel ez kb. 800 millió aranyfrankot jövedelmez. Egy kis „risqué“, megfelelő „szervezet“ és a morfiumot meg a többi produktumot oly könnyű „forgalomba hozni“, mint a cukrot. Mik a törvényes akadályok az egyezmények értelmében? 1. a gyár csakis olyannak adhat el, akinek engedélye van ahhoz, hogy ezen anyagokkal kereskedjen, 2. kiviteli engedélyt valamely kormány csakis akkor adhat, ha a vevő felmutatja a behozatali bizonyítványt. Az üzérkedés professzionistáinak mily könnyű megkerülni e törvényes akadályokat. Hát még az egyéb akadályokat is a minden skrupulust félretevő csempészeknek, akik? engedélyek és bizonylatok nélkül „adják, veszik, szállítják a kokaint, morfiumot, heroint. Az Északamerikai Egyesült Államok például kitűnő talaj, ott, ahol a morfium kilójának hivatalos eladási ára 100 dollár (pl. a patikában), az „alvilági“ ára pedig 160.000 dollár. Milyen kockázat állíthatja meg „munkájában“ a csempészt vagy a forgalombahozót, ilyen nyereség mellett! Pedig van kockázat: az 1927—28. évben az

Egyesült Államokban a káros anyagok csempészése vagy forgalomba hozatala miatt elítéltek összesen 8.786 évet, 4 hónapot és 28 napot kaptak, azonkívül 184.213 dollár pénzbírságot (a megelőző évben valamivel kevesebbet: 7.088 évet és 175.127 dollárt). A federális commissary megállapítja jelentésében, hogy folyton növekszik a kereslek, amelyet elég könnyű kielégíteni: majdnem lehetetlen ugyanis a kikötőkben és a határokon ellenőrizni a bevitelt és a csempészek a legrefináltabb eszközöket használják föl.

De szinte fölösleges és semmiképen célhoz nem vezet a csempészség ellen folytatott minden akció, mozgalom, küzdelem, amíg szabadon, minden limitálás nélkül gyártanak bódítóanyagot a kémiai gyárak; amíg annyit szabad gyártani egy gyárnak, amennyit el tud adni, addig lehetetlen megakadályozni az üzereket és csempészeket, hogy meg ne vegyék, amit meg lehet kapni. Svájc legitim szükséglete heroinban évenként: 9 kiló, gyárt évenként 3.310 kilót; morfiumban: 72 kiló, gyárt 3 757 kilót. Itt csak egy megoldás lehet, egyetlenegy orvosság: korlátozni a káros anyagok gyártását. Amint 1924-ben a „nyersanyag“ (mák, cocalevél) kultiválásának csökkentését pozitív formában először az Egyesült Államok javasolták, úgy 1928-ban szintén a washingtoni kormány, a bódítóanyagok elleni küzdelem championja, vetette föl a gyártás limitálásának kérdését. Az 1928. március 24-i alapvető jegyzékben kidolgozta a gyártás korlátozásának főelveit. Következőkben foglalhatjuk össze ezt a tervezetet: 1. Az egyes kormányok előzetesen bejelentik a bódítóanyagokban való, orvosi és tudományos célra szolgáló törvényes szükségletüket bizonyos időtartamra. 2. A kormányok megjelölik azt az országot, ahonnan ebbeli törvényes szükségletüket fedezni fogják. A következő lépés az lesz, hogy minden ország kötelezni fogja magát arra, hogy gyártását csakis a pontosan megszabott mennyiségre (saját és előzetesen megállapított országok számára való kiviteli célra) fogja szorítani.

A Nemzetek Szövetségének szakbizottsága, ahelyett, hogy kapott volna ezen a tervezeten, kereken elutasította. Persze itt ismét nem a „Népszövetség urai“ ellen kell kifakadnunk; e bizottsági tag urak nem a Nemzetek Szövetségének „urai“, hanem, ez esetben, az egyes nemzetek gyógyszeriparának védelmezői; semmiesetre sem voltak a nagy közérdek védői. Szerencsére az egész ügy most már olyan nagyjelentőségű kérdéssé nőtte ki magát, hogy az amerikai javaslatnak nem ártott a bizottság meg nem értő állásfoglalása. S az egész akciót nem hagyta elaludni egy genfi nem-hivatalos szervezet, amely nagy agilitással vezeti a bódítóanyagok elleni küzdelmet. Feje, A. E. Blanco, e kérdés politikai és társadalmi oldalának legjobb ismerője. Akciója, párosulva az egyes országokban megindult társadalmi mozgalmakkal, mindjobban megnyerte magának a kormányokat, úgyhogy közülök többen elérkezettnek látták a pillanatot a cselekvésre. Az 1929.

szeptemberi közgyűlés V. főbizottságában a fascista Olaszország, a munkáspárti Angolország, azonkívül — kétségkívül az Egyesült Államok biztatására — több délamerikai állam delegátusa a legnagyobb eréllyel követelte a bódítóanyagok gyártásának korlátozását. El is határozta a közgyűlés, leghatározottabban dezavualva az állandó szakbizottságot, hogy elfogadja — az angol javaslat értelmében — a bódítóanyagok gyártása limitálásának elvét, amelyet nemzetközi egyezség útján fog megvalósítani; egyúttal fölkéri a Tanácsot, hívja össze a bódítóanyagokat gyártó kormányok konferenciáját, amelyhez a főbb fogyasztó államokat is meg fogja hívni.

Ez a határozat új utakat jelöl a morfium és kokainellenes küzdelemben. Ha a tervezett értekezet is sikerrel munkálkodik és a kormányok között megállapodás jön létre, belátható időn belül alább kell hagynia e szenvedélynek és talán végleg ki lehet irtani az emberiség egyik rákfenéjét. Mert nem lehetetlen földadat ennek kiirtása. A coca-levelt vagy a nyersópiumot bódítóanyaggá csakis megfelelően berendezett, drága és komplikált gépekkel, szakszerűen képzett személyzettel rendelkező gyár tudja átalakítani. Ha tehát — a limitálási-terv életbeléptetése után — csakis a megengedett célokra szükségelt kis mennyiséget fogja néhány jól ellenőrizhető üzem előállítani, s pontosan meg lesz állapítva, hogy minden ország hol, melyik gyárban szerzi be szükségletét, nem lesz fölösleges bódítóanyag, olyan, amely szinte várja az üzért és a csempészt, nem fog tonnaszámra utazni — minden behozatali és kiviteli tilalom ellenére — a kokain és morfium, hogy elérkezzen céljához: a tönkretett, leromlott, eljárszott emberi testhez. Lehet, hogy a szenvedély mai áldozatai közül nagyon sok nem fogja majd kibírni a teljes elvonást, lesznek bizonyára, akik mással fogják helyettesíteni a tőlük elvett mesterséges paradicsomot, de biztos, hogy mind kevesebb s kevesebb ember lesz a jövőben a fehér por vagy a tű rabja. A mai helyzet orvoslása azonban minden hátsógondolat nélküli együttműködést feltételez a nemzetek, kormányok között. Nem lehet megelégedni a kérdőívek kitöltésével, a bizottság munkálataiban való lanyha részvétellel, szép évi jelentések megszerkesztésével, amire eddig sok kormány közreműködése szorítkozott. Az sem elég, ha egy-egy ország a maga portáján teremt teljes rendet. Fenntartás nélkül részt kell venni minden országnak a bódítóanyagok ellen folytatott s mindjobban kifejlődő nemzetközi küzdelemben. De itt sem elég megállani: a rendőri, közigazgatási eszközök elégtelennek bizonyulván, őszintén, az emberi szolidaritás principiumai szerint, részt kell venni a küzdelem új periódusában, amikor is a gyártás limitálása lesz a cél. A limitálás mikéntjét majd az összehívandó konferencia lesz hivatva megállapítani, de azt már előre lehet látni, hogy több állam orvosság-iparának jelentékeny áldozatokat kell hoznia.

Mi MAGYARORSZÁG helyzete mármost a bódítóanyagok ellen folytatott küzdelemben és mik a jövőbeli feladatok? Mint főntebb láttuk, ratifikálta a hágai 1912-es szerződést, még pedig nemcsak a békeszerződés parancsa folytán, hanem spontán is és a magyar törvénytárba iktatta (1923: XXII. t.-c., hozzá végrehajtási rendelet: 7.430/1924. M. E.). Résztvett a genfi, második ópiumügyi konferencián, az ott kidolgozott egyezményt aláírta és a magyar kormány nemrégén hivatalosan is bejelentette a Nemzetek Szövetségének, hogy közel jövőben, már 1929—30 telén, ratifikálni fogja. A magyar kormány és hatóságai aktívan közreműködnek az egyes nemzetközi csempészési esetek kivizsgálásában. Ezek között érdekes például a következő: a hamburgi rendőrség 1926-ban értesítette a budapestit, hogy az ottani szabadkikötőben, az egyik szállító cég raktárában, 706 műköből készült síremléket foglalt le, amelyeknek belsejében 457 bádogdobozt találtak, mindegyik 250 gr. heroint tartalmazott. A szállítmányt Budapesten adta föl egy „Pharmacia“ nevű részvénytársaság, Hamburgban James Dolan amerikai állampolgár vette át és nyomban továbbította Sangájba. A csempészeket természetesen megbüntették. A magyar kormány azonkívül lelkiismeretesen válaszol a Nemzetek Szövetségének ópiumügyi bizottsága és az új „Comité Central Permanent“ kérdőíveire, a különböző kimutatásokra; elfogadta a behozatali és kiviteli bizonyítványok rendszerét. 1926. decemberében Budapesten államrendőrségi kirendeltség létesült a kábítószerrel való visszaélések megakadályozására, amely azóta 137 egyént tart nyilván és 288 egyént juttatott a bíróság vágé más hatóság kezére.

Gróf Apponyi Albertné, az 1929-i Assemblée magyar delegációjának illusztris tagja, a közgyűlés 5. bizottságában — amelynek nemcsak magyar tagja, hanem alelnöknője is volt — ismertette, a szeptember 16-i ülésben, a magyar részről tett intézkedéseket a bódítószerek ellen folytatott küzdelemben és hozzátette: „Addig, míg a bódítószerek gyártása nincs korlátozva, a velük való, meg nem engedett üzérkedést lehetetlen megszüntetni. Ezért reméli, hogy előveszik az amerikai tervezetet és a limitálást valamely formában mielőbb megvalósítják.“ Apponyi grófné a hivatalos magyar delegáció tagja lévén, nyilatkozata, — amelyet az egész bizottság nagy tetszéssel fogadott, hivatalos magyar deklaráció. Reméljük tehát, hogy a magyar kormány nemcsak a nemzeti talajon tesz meg mindent, hanem a nemzetközi együttműködés terén továbbra is az eddigi mintaszerű munkát folytatja. Magyarország így ezentúl is azoknak az államoknak sorában lesz, amelyeknek legjobb hírük van a káros anyagok elleni küzdelem terén.

E részben a magyar kormánynak egész 1927 végéig aránylag könnyű dolga volt: alig gyártottunk addig az időpontig bódítószereket. 1928-ban megkezdte azonban üzémét a büdszentmihályi „Alcaloida“ r. t. gyára, amely a magyar dr. Kabay János-féle szabadalmazott

eljárás szerint az éretlen, zöld egész máknövényből nyeri és termeli ki közvetlenül, tehát az ópiumtermelés kikapcsolásával, az ópium alkaloidáit. Bármilyen örvendetes, hogy új iparág honosodik meg nálunk teljesen új eljárás szerint, emlékeznünk kell a hágai egyezmény 9. és a genfi egyezmény 5. cikkére, amelyek úgy rendelkeznek, hogy a bódítóanyagok gyártását, behozatalát, árúsítását stb. tisztán az orvosi és tudományos célokra kell korlátozni. Apponyi grófné is hangsúlyozta felszólalásában, hogy a büdszentmihályi gyár termelése kétségkívül nem fogja túlhaladni az ország orvosi és tudományos jellegű szükségleteit (az évenként előállítható anyag mennyiségét azonban csak az 1929. év után lehet majd pontosan megállapítani). Ha az új gyárnak tényleg nincs szándékában kivételre dolgozni és csakis a hazai szükséglet ellátására számít, akkor nagyon is kevés mennyiséget szabad gyártania. A 450 mgr.-os évi egyéni szükségletet alapul véve. évenként alig 13 kilogramm morfiomot dolgozhat föl és hozhat forgalomba. Messze vezetne annak a kérdésnek a taglalása, érdemes lesz-e ezért egy gyárat fönntartani? Viszont a gyártás limitálása — az angol és amerikai javaslat értelmében — nem szabad, hogy a kisebb országok gyógyszeriparának és különösen a morfiomot gyártó iparvállalatoknak halálát jelentse és ezzel is függővé tegye őket — minket — a külföldi gyáripartól. Igaz, hogy ezzel magunkra vonhatjuk az Ópiumbizottság villámain, amelynek eddigelé csakis a produkáló országokhoz tartozó tagjai nem jó szemmel nézik a morfiomgyártás új, talán kevésbé költséges és praktikusabb módszereit és azt, hogy olyan ország is akar ópiumalkaloidákat gyártani, amely eddig külföldről szerezte be szükségleteit. Hatóságaink, az európai relációkban is magasszínvonalú népjóléti intézményeink vezetői bizonyára meg fogják majd találni azt a megoldást, amely a közérdeknek, értve a bódítóanyagok elleni küzdelem általános, emberi érdekeit, éppúgy megfelel, mint a nemzeti érdekeknek, a magyar faj jövőjének, egészséges, minden új méregtől mentes fejlődésének.

BARANYAI ZOLTÁN

A KÖZIGAZGATÁSI REFORM ÉLETBELEPTETE SÉNEK MÓDSZERÉRŐL

MÁSÉRT fog tollat a tudományok embere, s másért a politikus. A tudóst kielégíti, ha mélyen járó és igaz megismerésekig jut. Legtöbbször nem is gondol arra a hatásra, melyet megállapításai embertársaira tesznek. A politikusnál ez nem így van. Bár sohasem lehet számottevő politikussá az, aki nem tud közel jutni az emberi lét nagy problémáihoz, mégis kétségtelen, hogy ezeknél a problémáknál nem tartózkodhatik soká. Hiszen igazi hivatása csak ezután következik: szugesztív munkával megnyerni embertársait a megismert igazságok követésére. Cselekedni és másokat cselekvésre rávenni. Nem csoda tehát, hogy mások a tudós és mások a politikus fegyverei. A politikus írásai agitatív erő nélkül nem sokat érnek. Hogy pedig ezt az erőt kifejthesse, oly eszközöket is igénybe vehet, amelyek a tudósokhoz nem illenek. A politikus színesebb, egyénibb lehet, s ezért megszólalhat első személyben is. Mindezt pedig nem ok nélkül kellett előrebocsátanom. Az alábbiakban ugyanis itt-ott magam sem fogom elkerülhetni az első személyben való előadást.

Oswald Spenglernek munkájában (*Untergang des Abendlandes*) rám az a fejezet volt legnagyobb hatással, melyben azt bizonyítja, hogy különböző népek és korok időszaklata mennyire más és más. Az a hatás, melyet rám e megállapítás tett, nem múlt el, s bizonyára alapmotívuma lett egy mindjobban erősödő meggyőződésnek is. S ez az, hogy a legnagyobb emberi kincessel, az idővel nem tudunk bánni. A magyar magán- és közélet szerveinek működése az idő értékelésének az egész világon egyre jobban érvényesülő szempontjából kétségbeejtően elmaradt. Ezt a bajt észre nem venni, vagy álszeméremből eltagadni, nekünk, akik különben hiszünk népünk nagyrahitottságában és nemzeti erényeiben, alig menthető hiba volna.

Az időértékelés jelenségének lélektani elemzése igen hálás lenne, de sajnos kissé messze vezetne. Meggyőződésem egyébként, hogy bár a mai világba sehogysem illő munkaütemünket az egyéni munkakifejtésnél is kifogásolni lehet, az igazi nagy baj közintézményeink működésénél van. Hibánk volt ez mindig, de katasztrofális bajunkká válhatik a XX. század negyedik évtizedében, amikor a nemzetközi verseny döntő elemévé vált a modern élet lüktető, rohanó tempója. Az alól az igazság alól, hogy a lassú termelés drága, a drága pedig a termelővel együtt pusztulásra van ítélve, egy emberi intézmény sem vonhatja ki magát. Nem vonhatják ki magukat e szabály alól közületi szerveink sem. Elsősorban áll ez alkotmányjogi intézményeinkre.

Ez a meggyőződés vezetett, amikor 1920. év áprilisában — tehát csaknem 10 esztendeje — a magyar nemzetgyűlés figyelmét felhívtam tanácskozási rendjének a munkaképességet komolyan veszélyeztető, tartahatatlan voltára. Akkor — sajnos — süket füleknek beszéltem. Tudtam azonban, hogy el fog jönni a megértés ideje. S valóban az nem késett soká! Bethlen István gróf, amikor egy évre rá átvette a kormány rúdját, sietett a bajt megállapítani s a hárszabályreformot azonnal felvette programjába. A munka meg is indult és ma egy évtized múltával, nem kis erkölcsi elégtételemlül szolgál, hogy a harc, melynek én is igénytelen katonája voltam, célhoz ért: a nemzetgyűlés, majd a képviselőház hárszabályainak reformja megtörtént.

Nagy lelki örömmel láttam felvonulni igénytelen és elszigetelt akcióm mögé azt a hatalmas politikai erőt, mely a kérdést dűlőre vitte. És e harc során alakult ki az a további meggyőződésem, hogy a közületi munkaütem meggyorsítását az egész vonalon keresztül kell vinni, így jutottam el a közigazgatás reformjának kérdéséhez — önmagamban. Az alkotmányjogi kérdések, különösen pedig az utolsó hárszabályreform keresztülvitele előtt azonban korai lett volna minden lépés, hiszen a kormány és a törvényhozás idejét ezek, valamint a pénzügyi törvényhozás teljesen elfoglalták.

Most azonban elérkezett a cselekvés ideje itt is. A miniszterelnök az ő személyes politikai súlyával magáévá tette a kérdést. Hiszem tehát, hogy a közigazgatás reformjának súlyos problémájával is meg fogunk birkózni. Minden jel erre a feltevésre jogosít. A reformmozgalom váratlanul gyors ütemben bontakozik ki és határozott léptekkel halad a cél felé. Viszi őt önmagának súlya is, melyet, ha kellő energiával meglendítünk, áttör minden akadályon.

Jogunk van tehát bizakodni. De éppen elég okunk van arra, hogy óvatosak is legyünk. A hárszabály módosítás munkája sok tekintetben más volt, mint a közigazgatás most meginduló reformja. Az előbbi nagy politikai harcokat okozott, az utóbbinál ez nem valószínű. Viszont a hárszabályreform szakszerűségi szempontból távolról sem volt oly tágkörű és összetett, s ezért korántsem igényelte a tárgyi előkészítésnek azt a mérvét, mint aminőt a közigazgatási reform megkíván. Hiszen a közigazgatásban benne lüktet az egész emberi élet s alig vannak megfogható határai. Egy kis bátorság nélkül nem is szabad hozzányúlni. Épen elég okunk van tehát rá, hogy jól átgondoljuk az egész programot, nemcsak azt, hogy mit akarunk hozni, de azt is, hogy hogyan visszük azt keresztül. Nekem, mint politikusnak egyébként is az a meggyőződésem, hogy hasonló reformok esetén azok tartalmánál csaknem fontosabb a keresztülvitel mikéntje. Itt veszítjük el, vagy nyerjük meg a harcot. Ebből a véleményből folyik az a második is, hogy a politikusoknak kell most előtérbe lépniök. Normális viszonyok közt előre kellene bocsátanunk az elméletek embereit. Erre ma alig marad időnk. Öröm-

mel látjuk egyébként egy — nagyobbbrészt fiatal — gárda arcvonalba állását. Nevüket csak azért nem említjük, mert nem szeretnénk egyet sem kihagyni közülük. Elgondolásunk tehát az, hogy a mi viszonyainkra tekintettel, de a probléma általános természeténél fogva is, nem az lesz a fontos, hogy az elméleti megállapítások egészükben érvényesüljenek, hanem az, hogy a keresztülvitel érélyes és gyors legyen. Elégedjünk meg egyelőre a legkiáltóbb bajok kiküszöbölésével. Balgaság különben is az ilyen természetű kérdéseknél azt hinni, hogy a reformok után hosszabb tétlenségi időszak következhetik be. A közigazgatás fejlesztése és javítása kérdésében sohasem lehet megállás.

A reform méreteit és módját illetőleg tehát azt a megmondolást kell először figyelembe ajánlanunk, hogy az ne törekedjék minden részletre kiterjedő, tökéletes kodifikálásra.

A másik körülmény, ami a reform helyes lefolytatását determinálja, rendkívüli elmaradottságunk. Nemcsak azokkal a reformokkal vagyunk adósok, amelyeket a modom államod háború után vittek keresztül, de azokkal is, amelyeket a legtöbb nyugati állam még a jelen század elején valósított meg. Meg kell állapítanunk ugyanis azt a — sajnos — szégyenletes tényt, hogy szélesebb körű közigazgatási reform nálunk még egyáltalán sohasem volt. A vármegyéknek a század elején keresztül-vitt reformja u. i. úgy az intézmények, mint az intézkedések szempontjából szigorúan határokhoz szabott volt. Többi közhivatalunk eljárása ma is a Bach-korszak kódébe visszanyúló, vagy még annál is régebbi forrásokból táplálkodik. Elmaradottságunk azonban két

— egymással meglehetősen ellenkező irányú — következménnyel jár. Nemcsak gyorsan, hanem sokat is kellene tennünk. S kérdezőnk mindenkit, aki politikai felelősségérzettel bír ez országban, lehet-e hirtelen nagyot ugranunk?

Ez ma a legidőszzerűbb kérdés. És én azt hiszem, hogy a felelet itt is csak az lehet, amelyhez a fentebbi általános elgondolások útján jutottunk. A mi különleges viszonyaink kétszeresen teszik indokolttá azt a megállapításunkat, hogy helyes programúi csak a nagy bajok gyors orvoslása s a részletkérdéseknek jobb időkre halasztása lehet. Le kell számolnunk itt azokkal a lélektani hatásokkal is, amelyek minden reform keresztülvitelénél jelentkeznek. Amikor a reformok köztudomásúvá válnak, legtöbb helyen keveslik azokat. Amikor aztán a keresztülvitel, a végrehajtás következik, egyszerre azok lesznek hangosak, akik

— az átmenet nehézségeinek hatása alatt — sokalják azokat. Bizonyosan így lesz ez e reform első étapejaként megjelent új közhivatali ügyrenddel is. Más helyen részletesen előadtam s meg is írtam, hogy hogyan képzelem az egész reformprogramm végrehajtását nagy vonalakban. Itt tehát meg kell elégednem annak pár mondatban való összefoglalásával. Legelőször kell jönnie az ügyrendi — tehát tisztán eljárási újításoknak. Ezzel egyidejűleg kell megindulni a szervezeti,

hatásköri reorganizációnak. Jeleztem, hogy a második kérdés nem kevésbé sürgős, mint az első, csak több személyi és politikai nehézséggel van megterhelve, hosszabb időt fog tehát igénybe venni. A harmadik — legnagyobb és egyben hosszú időt igénylő munka — az egész magyar Corpus Juris áttanulmányozása és átdolgozása lesz. Kétségtelen ugyanis, hogy gyors, jó és gazdaságos közigazgatás a legkítűnőbb hatásköri elosztás, pompás eljárási szabályok és elsőrendű tisztviselői kar mellett is csak úgy lesz lehetséges, ha anyagi jogszabályaink rendelkezéseit is összhangzásba hozzuk a modern élet kívánalmaival.

Ettől — sajnos — még elég messze vagyunk. A kormány, a törvényhozás és a magyar közvélemény állandó és szoros együttműködésére van szükség, hogy mind a három feladattal megbirkózhassunk. Egy cikk keretei szűkek ahhoz, hogy végig vezessük elgondolásunkat az egész vonalon. Ámde a közvélemény elvárhatja, hogy ott, ahol a munka már megindult, sőt már eredményt is mutatott fel, tárgyilagos és szakzerű felvilágosítást kapjon. A közhivatalok ügyrendjére célszerű, amilyen általános szabályzata már megjelent a hivatalos lapban. Itt egyenesen parancsoló szükségesség a művelt közvélemény felvilágosítása, mert a napisajtó útján már is számos félreértésről és téves álláspontokról kellett tudomást szereznünk.

Ennek több oka van. Törvényeink, melyek közt bizonyára számos olyan van, amely fontosságban a közhivatali ügyrendszabályzatnak messze mögötte marad, a nagyközönség részére törvényjavaslat formájában látnak napvilágot s azokhoz legtöbbször részletes indokolást csatol az illető szakminiszter. Így kerül a javaslat a törvényhozás elé, mely, amióta felsőházunk is működik, két bizottsági és két plenáris tárgyalásban részesül. A közvéleménynek tehát bőven van alkalma a megfelelő tájékozódásra, ami a miniszteri rendeleteknél nincs meg. Ehhez járul, hogy a január hó elsejével életbeléptetett ügyrendi szabályzat feltűnő rövid idő alatt látott napvilágot s a közvéleményt elég készületlenül találta. Másfelől az is kétségtelen, hogy kevesen vannak a kritikusok közt, akik az ügyrendi szabályzatot nemcsak áttanulmányozták, hanem át is gondolták. Ha ezt tették volna, rögtön rájöttek volna, hogy mi lehet és mi nem lehet általános ügyrendi szabályok tárgya. Az ilyen minden hivatalra kiterjedő általános ügyrend nagyobbbrészt csak keretrendelkezéseket tartalmazhat, melyeknek közelebbi tartalmát az egyes közigazgatási ágak különös ügyrendjei és — ami talán még fontosabb — a végrehajtó tisztviselői karban uralkodó szellem adják meg.

Már a reform legelső fázisánál megállapíthatjuk tehát azt a szabályt, mely végig fog vonulni a közigazgatási reform összes szakaszain s mely egyben annak legnagyobb feladata is. Nem elégedhetünk meg az újítások megfelelő szabályokba foglalásával, hanem gondoskodnunk kell

arról is, hogy az azokba öntött gondolatokat végig is vigyük a szerfelett differenciálódott igazgatás hajszálerein keresztül egészen az életig magáig. Az általános szabályokat, melyeknek irányító és nevelő hatását vitatni nem engedjük, követniük kell tehát az egyes közigazgatási ágakra vonatkozó különös rendelkezéseknek is és pedig úgy az ügyrend, mint a hatáskör — szervezeti és az anyagi jog terén. A reform jelenlegi stádiumában mi tehát a legközelebbi teendő? Az egyes szakminisztériumoknak sürgősen össze kell állítaniok az alájuk tartozó igazgatási ágak különös ügyrendi szabályait. Ez alatt nem tisztán az irodai munka mechanikus javítását értjük, hanem az érdemleges elintézés racionalizálását is. Ezeket ugyanis az általános ügyrend az egyes igazgatási ágak különleges igényeit is kielégítő módon nem szabályozhatta. Ha ez megtörtént, úgy a reformnak első szakát be is fejeztük, amivel máris nagy eredményt értünk el. Nem is lesz ez kis munka. Ha azonban a kormányhatóságok komoly és szigorú intézkedéseket tesznek, a reform e része az év végéig tökéletesen keresztülvihető lesz.

Nehezebb dolog lesz — nem tárgyi, hanem személyi és politikai okokból — a hatáskörök leépítése, a decentralizáció. Nemcsak a legmagasabb szempontokra emelkedést, hanem kemény, céltudatos s néha kíméletlen munkát igényel ez a kormányhatóság vezetői részéről; ha ez meglesz, úgy ezzel a kérdéssel is megbirkózhatunk még ebben a naptári évben.

Mindennek — szerény nézetem szerint — elengedhetetlen előfeltételei vannak. Elsősorban minden eszközzel biztosítani kell a reform keresztülvitelére hivatott tisztviselőtársadalom munkakedvét. Nemcsak anyagi, hanem erkölcsi eszközökre gondolok. Ez a kérdés egymaga külön tanulmányt érdemel, már csak ezért sem foglalkozhatunk ezúttal vele. A második hasonló fontosságú feltétel: intézményes ébrentartása a reformmozgalomnak. Ezt nem lehet sem a miniszterekre, sem a Takarékosági Bizottságra, sem az egyes politikusok ambíciójára bízni. Nagyszabású, rendszeres és állandó munkára van itt szükség, amelyet csak e célból létesítendő hivatalos szerv végezhet el. Tudom, hogy a mai hivatallétesítést ellenző világban minden ilyen gondolat ellenhatást vált ki. Mégis ragaszkodnunk kell hozzá. Különben sem kell mindjárt új hivatali kinevezésekre gondolni. A tisztviselőtársadalomból nem lesz nehéz azt az egy-két jó erőt összehozni, akikből a miniszterelnökségnek e célból létesítendő külön ügyosztályát a leg-sürgősebben meg kell alakítani. Ezeket a tisztviselőket mentesíteni kell a szakminisztériumok, sőt a szakminiszterek befolyása alól is és intézkedési, illetve kezdeményezési jogot kell nekik adni. A miniszterelnöknek emellett véleményező és tanácsadó szervként továbbra is fontos szolgálatot tehet az Országos Takarékosági Bizottság. Ennek kirendelt szakértőit biztosokként az egyes közigazgatási hivatalokba, — ideértve a minisztériumokat is — ki kellene küldeni. Persze emellett

szükséges lesz az is, hogy a szakminiszterek az egész reformeljárást ne tekintsék politikai hatalmuk, vagy presztízsük csorbitásainak, hanem személyesen, vagy államtitkársaik útján maguk is kövessenek el mindent a gyors és határozott reorganizálás érdekében.

Miután pedig a kérdés — ha egyszer komolyan szőnyegre kerül — meggyőződésem szerint többé el nem alszik, gondoskodni kell egy tudományos intézet megalakításáról francia, angol, méginkább német mintára.¹

E tekintetben a Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetségére, valamint a rokon kérdésekkel foglalkozó tudományos intézetekre kell számítanunk, melyeket a szerv előkészítését célzó sürgős ankétára, például a kultuszminiszter úr hívhatna össze. A Kansz-nak s a többi tisztviselői egyesülésnek követnie kell a német Beamterbundok munkáját. Németországban például lehetetlen volna, hogy egy olyan hivatali reform után, mint amilyen az ügyrendi szabályzat megjelenése volt, a pár hétre utána megjelent magyar segédhivatali tisztviselők szaklapja arról egy szó említést sem tett! A tisztviselők társulásának, szervezkedésének kétségtelenül megvan a maga érdekképviselési célja. De hogy tisztán és kizárólag az legyen, azt helyeselni alig lehet.

Összegezve a fentieket: a közigazgatás reformját végig kell vinnünk, mert ha nem követi az elszigetelt akciókat — az általános ügyrendi reform is csak ilyen marad — a program többi részének megvalósítása, úgy jobb, ha semmit sem csinálunk, mert nagy károkat okozunk vele a közvéleményben. Csak növeljük azt az amúgy is észlelhető skepszist, amellyel az egész akciót a közönség egy jó része kíséri. Hogy pedig végig vihessük, ahhoz nem elég — bár első sorban szükséges — hogy az politikai programmá tétessék, hanem intézményes módszerekre is szükség van. Ezek egyikére, másikára kívántam a fentiekben rámutatni.

Boldog lennék, ha a közigazgatási élet elméleti és gyakorlati művelői maitói előbb és mentői nagyobb erővel vetnék rá magukat ezekre a kérdésekre. Mert nagyon megkönnyítenék nekünk — politikusoknak — a reánk váró munkát.

ÖRFFY IMRE

¹ Lásd e kérdésről egyébként Mártonffy Károly tanulmányát a „Társadalomtudomány” 1929. V—VI. számában.

AMERIKAI ÉS MAGYAR BÜROKRÁCIA

RÉGEN keltett közigazgatási reform Magyarországon annyira nagy érdeklődést mint a közhivatalok és közintézmények ügyrendjének módosítása, vagy ahogy legtöbbször emlegetni halljuk a „bürokrácia racionalizálása.“ Az egész reformot megindító előadás is e címen hívta fel az érdekelt körök figyelmét arra, hogy külföldi mintára hovatovább Magyarországon is elkerülhetlenné válik a jó, gyors és lehetőleg végleges ügyintézés bevezetése.¹

Azok, akik külföldön jártak és akiknek módjukban volt a külföldi országok közintézményeinek ügyvitelét közelebbről tanulmányozni, szinte kétszeresen aggódó érdeklődéssel figyelték ennek a reformmozgalomnak fejlődését. Nemcsak az illetékes szakemberek, de a nagyközönség is érdeklődéssel nézte, hogy ez a már régen esedékes racionalizálási mozgalom mit és mennyit fog átvenni az angol-amerikai hivatali közszellem lendületéből, illetve a legendás hírességű porosz gépközigazgatás precizitásából. Maguk az érdekeltek, tehát a tisztviselők is egyaránt aggódva lesték, hogy ez a reform mit fog meghagyni a régi emlékekből és mit fog kidobni útipodgyászából azok közül az irányelvek közül, amelyek idők folyamán az élet versenyében lemaradtak és nem bírván a fejlődés tempóját, alkalmatlanságukat bebizonyították.

A magyar bürokrácia racionalizálása kétségkívül egy olyan általános érdeklődésre számot tartó és fontos problémája mai közéletünknek, hogy teljes joggal megérdemelte ezt a szinte koncentrikus érdeklődést. Már az előzetes ankétok során is kitűnt, hogy a reform széles látókörű előadója maga is kénytelen volt ezeket a külföldi példákat számbavenni és különösen ami a reform jelszavát és lényegét illeti, hogy tudniillik „az elintézés jó, gyors és lehetőleg végleges legyen“, irányelvül tekintette az angol-amerikai rendszer nem egy lényeges biztosítékának meghonosítását.

Tulajdonképpen miből is áll ez az angol-amerikai rendszer? Legcélszerűbb, ha felelettel egy amerikai közhivatal mindennapi élete szolgál. Mindjárt azt is hozzátehetjük, hogy egy olyan közhivatal, amely több mint három és fél millió négyzetmérföld területű és közel 120 millió lakossal bíró mamutbirodalomnak legfontosabb adminisztrációját összpontosítja. Igen érdekes bepillantani ennek a washingtoni Departmentnek percnyi pontossággal zakatoló belső életébe. Az

¹ Örfy Imre országgyűlési képviselőnek „Hogyan' racionalizáljuk a magyar közigazgatást?“ címmel az Egységespártban 1929. évi november hó 13-án tartott előadása. (Nyomtatásban megjelent a Budapesti Hírlap nyomdájának kiadásában, 20 1.)

európai szemlélődöt az első meglepetés akkor éri, amikor egy épületben egyszerre három Departmentet talál elhelyezve. Az Unió külügyi, hadügyi és tengerészeti hivatalai egy fedél alatt működnek. A második dolog, ami szintén feltűnik az idegennek, a széles folyosók bádofiokos szekrényekkel körülszegélyezett végnélküli sora. Ez az amerikai minisztérium segédhivatala, irattára. Minden referens előszobája előtt 5—6 ilyen bádog dossier sorakozik egymás mellett, amelyekben benne vannak az illető referens összes, tehát aznap kiosztott „darabjai“ is. Itt jön a harmadik meglepetés. A „fél“ bejön a minisztériumba, a kapunál megtudja az ügye számát és referensének nevét, a vonatkozó folyosói dossierfiók számával együtt. Minthogy az amerikai minisztériumban sem külön kezelő, sem kiadó, sem semmiféle segédhivatal nincs, az adminisztrációt kizárólag az osztálybeli referensek és az azok mellé beosztott férfi és női gyors- és gépiró személyzet látja el. Ebből önként következik, hogy a fél egyenesen a referens helyiségébe fírad, akinek előszobájában található egyetlen altisztféle segítségével kézhez kapja ügyének aktacsomóját és várakozási sorszámát, amelynek alapján 10—20 percen belül feltétlenül referense elé jut. A fél általában nem beszél, nem adja ügyének történetét Ponciustól-Pilátusig, nem fog kezdet a referenssel és nem ül le. Viszont a referens azonnal átfutja a hozzá beosztott személyzet által már előzőleg a „darab“ hátlapján feltüntetett rövid tényállást és elintézési lehetőségeket. Ha úgy látja, hogy az elintézés sablonszerű és a már előre elkészített elintézési tervezetek bármelyikét saját maga kiadhatja, ez esetben egy újabb sorszámot ad a félnek, aki az elintézésről szóló végzést még aznap legkésőbb két órán belül kézhez kapja. Ha az ügy komplikáltabb és azt a referens saját maga nem óhajtja kiadni, ez esetben telefonon felhívja a főnökét és a megbeszélés eredményéhez képest a kiadmányt csópostán átküldi aláírásra. A fél ez esetben is sorszámot kap és szintén legkésőbb két órán belül dolga végezten távozhat. A fél valamilyen értesítést vagy felvilágosítást mindig kap. Még aznap.

Mindezt azért mondom el, talán kissé túlságosan is részletesen, hogy ezek után most már jobban szembetűnővé váljék ennek a hatalmas köztisztviselői gárdának tulajdonképeni hivatalos munkája, amely munka — meglehet, hogy talán nem olyan gondos és stílusban ékes, mint az európai bürokrácia terméke, de három jellegzetes tulajdonsággal bír. Ezek a tisztviselők többet és gyorsabban dolgoznak, mint Európában és az 6 munkájukkal a nagypublikum általában meg van elégedve. Amerikában a Department-tisztviselő szinte épen olyan bussines-emher, mint a tőzsdei vagy bankalkalmazott, azonkívül a tisztviselői ranglétra nem viccanyag, s általában a köztisztviselői munka is sokkal nagyobb elismerésben részesül a dolgozó társadalom részéről. Sokan azt hihetik esetleg, hogy mindez azért van így, mert az amerikai köztisztviselőnek anyagilag gondtalan élete van és egész napi munkája

az íróasztala és a golfpályák közötti jótékony időmegosztásnak egészséges és természetes következménye.

Nem kétséges, hogy az európai és amerikai köztisztviselőnek különösen fizikai nevelése között tényleg igen nagy űr tátong az európai hátrányára. Nem csoda ugyanis, ha ezek a rugékony idegzetű sportburokraták az állami adminisztrációba is beleviszik az iskola padjairól magukkal hozott frisséget és amerikai lendületet. Ennek a fizikai népjólétnek mindenestre sok szerepe van abban, hogy ez a nagy apparátus oly eredményesen és oly gyorsan képes dolgozni. Az anyagi „gondtalansággal“ azonban itt is hadilábon állanak a tisztviselők. Viszonylagos életstandardjuk, kényelmi igényeik kétségkívül magasabbak, mint európai, helyesebben középeurópai kollégáiké, de azért így is nem egy helyütt hallani a panaszt, hogy az alsóbb kategóriák átlagfizetése bizony itt is jóval alatta marad a nagyvárosok mindennapi életszínvonal minimumának. Ebben úgy látszik a gazdag és szegény országok, amerikai és európai államok megegyeznek egymással, hogy az állami gépezet munkásainak egyikük sem képes bizonyos kultúr-szükségletekre is jutó, emberséges megélhetést biztosító fizetéseket nyújtani. Ez a körülmény Amerikában természetesen annál is inkább meglepő, mert ha mindenütt máshol, de a közgazdasági efficiency és világ-business hazájában a közhivatalnokoskodást tényleg nem lehet „nobile officium“-ként kezelni.

A helyzet sajnos tényleg az, hogy a többgyermekes kezdő tisztviselő csak túlórázással tudja a családját fenntartani, a gyors- és gépíró-személyzet pedig épenséggel életművész legyen, hogy havi 120—150 dollár fizetéséből meg tudjon élni.¹ Az Unió közel 1 milliányi polgári közalkalmazottjának egyik legnagyobb kategóriája pedig éppen ezekből a kezdő kifizetésű tisztviselőkből és tisztviselőnökökből kerül ki. De ugyancsak nagy az elégedetlenség a polgári nyugdíjasok körében is, akiknek ellátása az 1928/29. évi budgetben cca. 20 millió dollárral szerepelt. Legutóbbi demonstratív felvonulásuk Mellon államtitkár elé teljesen hatástalan maradt, amennyiben az államtitkár a birodalmi költségvetésnek roppant személyi kiadásaira való hivatkozással még csak ígéretet sem tehetett a helyzet javítására. A legutóbbi budget kiadási oldala a 4 milliárd dollárt is meghaladta, amely hatalmas összegben természetesen a közadóságok is benne voltak. Viszont az is megállapítható, hogy a szoros értelemben vett közigazgatási ügyágak szerepelnek a legnagyobb terhekkel: e téren a háborúval kapcsolatos intézményeké a vezető szerep. A volt háborús emlékek (veteránok) és a leendő háború talán inkább dologi, mintsem személyi kiadásai emésztik

¹ Bár, valutáris szempontból a dollár úgy aránylik a pengőhöz mint 1:5.7-hez, a dollár vásárlóereje szempontjából ez az arány mindössze 1: 2-re módosul. Vásárlóérték szempontjából 1 dollár kb. 2 pengőnek felel meg, tehát a 120 dolláros fizetés sem több 240 pengőnél.

fel a budget legtöbb dollárját. Külön is említést érdemel a Treasury Department (Pénzügyminisztérium) és a Department of the Interior (Belügyminisztérium) 300 millió dollárt is meghaladó roppant tétele, amely két intézmény viseli a méregdrága prohibíciós ellenőrzés évi 30 millió dollárnyi kiadásait is. A közalkalmazottak „nedves“, illetve mérsékelt szeszfogyasztásért harcoló szervezetei legtöbbször ezt a szintűk felesleges 30 millió dollárt jelölik meg kifizetésű kollégáik illetményeinek rendezési forrásául.¹

Az állami tisztviselő rendszeren 27—28 éves korában kezdi el a tulajdonképeni szolgálatot a 48 állam valamelyik közigazgatásában, ahonnan azután, ha tehetséges és megfelel az amerikai köztisztviselői hivatás hármass előfeltételének: „character, responsibility, capacity“ (jellem, felelősségérzet, rátermettség), leteheti az úgynevezett „Sollitor-examen“-t vagyis azt a vizsgálatot, amelyet ha sikerrd kiállott, módjában van bekerülni a szövetséges kormányzat washingtoni Departmentjeinek valamelyikébe.² A belső közigazgatási szolgálat megkezdése dőtt tehát legalább 3—4 évig külső próbaszolgálatot teljesít az illető valamelyik alsóbbfokú pénzügyi, adóügyi, rendészeti vagy egyéb közigazgatási hatóságnál. Újabban sok ezer-számra lépik el a prohibíciós ellenőrzéssel kapcsolatos különféle hivatalokat, mert az itt alkalmazott tisztviselők húzzák aránylag a legnagyobb fizetést.

Érdekes végül egy rövid pillantást vetni ezeknek a miniszteriális tisztviselőknek státuszszámára és a fogalmazási kar ületményviszonyaira. Szinte meglepő, hogy egy-egy nagy Departmentnek aránylag mily kicsiny a fogalmazási státusa: alig 30—40 ember igazgat el egy olyan ügyágot, amelyet Európában legalább 300—400 tisztviselő adminisztrál. E szempontból a legkirívóbb példát a canadai külügyi államtitkárság szolgáltatja, amely annak ellenére, hogy Canada az 1916. évi birodalmi konferencia óta külpolitikai téren is szinte teljes függetlenséget élvez és így diplomáciai tevékenységét külön külügyi képviselők révén bonyolítja le, mindössze 8 központi fogalmazáskari tisztviselővel bonyolítja le a terület szempontjából még az Egyesült Államok területénél

¹ Az 1928/29. évi költségvetésben az egyes minisztériumok a következő kiadási tételekkel szerepelnek:

1. State Department (külügyminisztérium)	14,466.23639dollar
2. War Dept, (hadügymin.) és Panama csatorna.....	408,605.351-50 „
3. Navy Dept, (tengerészeti min.)	364,233.362-00 „
4. Treasury Dept, (pénzügymin.)	345,940.278-00 „
5. Dept, of Agriculture (földmiv. min.)	154^23.793-88 „
6. Dept, of Commerce (keresk. min.).....	38,375.530-00 „
7. Dept, of the Interior (belügymin.).....	300.632.539*00 „
8. Dept, of Justice (igazságügymin.)	26,808.062*50 „
9. Dept, of Labor (munkaügyi min.).....	11,078.340 00 „
10. Postoffice (posta min.)	83.495.830-00 „
11. United States Veterans (veteránok)	560,060.000-00 „
12. Legislative establishment ^törvényhozás).....	17,913.873.26 „

* Frederick Van Dyke: Our Foreign Service; the ABC of American Diplomacy 1919. Washington.

is nagyobb kiterjedésű Dominion majdnem 9 milliónyi lakosságának (trianoni Magyarország lakossága ennél alig kevesebb) külügyi köz-igazgatását.

A tisztviselői fizetések magasabb kategóriái is felemlítést érdemelnek. Az Unió elnöke, mint ismeretes, nemcsak, hogy a Fehér Házban bír fejedelmi lakással, de évi 75.000 dollár fizetésben is részesül. Ezenkívül állandóan rendelkezésére áll az amerikai flotta „Mayflower“ nevű csatahajója, amelynek használatáról a mostani elnök lemondott. Aelnök társa, aki egy személyben a szenátus elnöke, valamint az első államtitkár (Secretary of state, amely állás körülbelül felel meg az európai miniszterelnök fogalmának) és az összes többi államtitkárok (miniszterek) 15.000—15.000 dollár évi fizetést húznak. Az alállamtitkárok (megfelelnek az európai államtitkároknak) évi 10.000 dollár fizetésben részesülnek. Ilyen Under-Secretary-je azonban csak a külügyi, hadügyi, tengerészeti és pénzügyi Departmenteknek van, továbbá a Department of Justice-nak (igazságügyminiszteriumnak), ahol azonban a hivatalos címe: „Sollicitor General“. Ugyancsak 10.000 dolláros fizetést húz az elnök titkára is. A többi Departmentokban az államtitkárokat Assistent-Secretary-k helyettesítik, akik tulajdonképpen a mi helyettes államtitkárainkkal volnának egy rangban; ezek évi fizetése 7.500—8.000 dollár közt van. A középső és alsóbb fogalmazáskari rangosztályok fizetési skálája a hozzávetőlegesen megfelelő magyar fizetési osztályokkal szembeállítva a következő képet nyújtja:

évi fiz. Magyarországon megfelelő:

Sollicitor, Commissioner, Chief

Clerk

6—7000 dollár V. fiz. o. min. tan.

Director, Superintendent, Inspector

5400—6500 „ VI. fiz. o. min. o. tan.

Assistent Director, Administrative Asst.

4200—5400 a, VII. fiz. 0. min. titkár

Referendary, Vice-Assistent

2800—4200 „ VIII. fiz. 0. min. s. titkár

Assistent-Referendary

2000—3600 „ IX. fiz. 0. min. fogalmazó

Administrative Clerk

1600—2800 „ X. fiz. 0. min. s. fogalmazó.

A bíróknak és ügyészeknek itt is külön státusuk van, a katonákkal, tengerészekkel és a prohibíciós ellenőrökkel ők az Uniónak legjobban fizetett tisztviselői. A Supreme Court (a legmagasabb amerikai bíróság, mint nálunk a Curia) elnökének, akinek címe „Chief Justice“ (ezt az állást jelenleg William Howard Taft, az Unió volt elnöke tölti be) évi fizetése 20.500 dollár; bírótársaié pedig évi 20.000 dollár, tehát még az aelnök és az államtitkárok fizetésénél is nagyobb. Ugyancsak szépen fizetik a „Federal Circuit Judge“-eket is, akik 12.500, míg a „District Judge“-ek 10.000 dollár évi fizetést kapnak. (Ezek kb. megfelelnek a mi táblai ítélőbiráinknak és törvényszéki tanácselnökeinknek.) Az ügyészi kar tagjai (Attorneys és Marshals) évi 8—10.000 dollár fizetésben részesülnek. A szenátorok és képviselők évi fizetése ugyancsak 10.000 dollár.

Mindezekből az adatokból láthatjuk tehát, hogy ha viszonylagosan magasabbak is az amerikai tisztviselői fizetések, az újvilág magasabb életstandardja és kényelmi igényei sokkal több követelményt állítanak ezekkel a fizetésekkel szemben, mint Európában. A már említett vásárlóérték differenciálódás folytán az alsóbb kategóriák fizetései szinte egy húron pendülnek az európai szegényebb országok tisztviselői illetményeivel. Az átlagfizetési index mutatja meg mindig a legpregnánssabban az érem igazi oldalát. Amerikában ez az átlagfizetési index az utolsó négy év folyamán a következő képet nyújtja: 1926-ban évi 1.674 dollár, 1927-ben 1.749 dollár, 1928-ban 1.886 dollár, és végül 1929-ben 1.897 dollár volt az amerikai köztisztviselők átlagfizetési indexe.

Ezeknek az adatoknak megismerését most különösen aktuálissá teszi a magyar bürokrácia racionalizálási folyamata. E folyóirat hasábjain eddig két igen érdemes cikk látott napvilágot erről a kérdésről, amelyek közül az egyik a problémának inkább az általános közigazgatási reform szempontjából időszerű kérdéseit, míg a másik a szorosabb értelemben vett miniszteriális reform részletkérdéseit taglalta.¹

A magyar bürokrácia racionalizálása szempontjából különösen ezen utóbbi tanulmány vetett fel egy érdekes problémát, amely probléma felvetésének rugóit, akárcsak Örfly képviselő javaslatainál, az angol-amerikai rendszer jól bevált irányelvei között kereshetjük és találhatjuk meg. Nem lehet kétséges ugyanis, hogy a magyar tisztviselői társadalom „szellemi elmélyülése“ és külföldi nyelvtanulás iránti készségének fejlesztése csak úgy beletartozik egy jobb, gyorsabb és tökéletesebb közigazgatás kereteibe, mint általában a magyar közigazgatás hivatalos ténykedésének modernizálása. Mindkét folyamatból kétségkívül a munkaadó magyar államnak lenne elsősorban a legjótékonyabb haszna. Csupán egy sajnálatos időbeli sorrendi anomáliával találkozunk, amelynek kényszerű, de már-már elviselhetetlen volta szinte egyenlő súllyal nehezedik a magyar tisztviselő-társadalom vállaira.

Nem tudok ugyanis addig elképzelni semmiféle tisztviselői belső elmélyedést, lelki regenerációt, külföldi nyelvek tanulásának ambídonálását, tudományos egyetemi grádusok felé való törekvést, vagy nagyobb-szabású közéleti szereplés keresését, ameddig a tisztviselő-társadalom nagy hányadának sorsa anyagilag igen nehéz. „A vizsgarendszerrel reá lehetne kényszeríteni a tisztviselői kart, hogy egyetemi tanulmányainak elvégzése után is alaposan elmélyüljön a közszolgálat és a gazdasági élet érdekeit munkáló szakismeretekben“, mondja a szerző, majd később így folytatja: „Gondoskodni kellene arról, hogy a minisztériumokban

¹ Lásd Weis Istvánnak „A közigazgatási reform kérdéséhez“ című tanulmányát a Magyar Szemle 1928. évi januári számában és Kovrig Béla „A magyar miniszteriális reform“ című tanulmányát a Magyar Szemle 1928. évi novembri számában.

a hivatalos időn kívül ingyenes nyelvtanfolyamok szervezessenek, amelyeknek hallgatására kötelezni is lehetne a tisztviselőket, mert külföldi nyelvek ismerete nélkül a szakismereteket bővíteni, külföldi újításokat megfigyelni, tanulmányutakat tenni és külföldi hivatalos tárgyalásokat folytatni nem lehet.“ Kétségteljes mázsás igazságok e szavak, csak sajnos mindaddig nem ölhetnek testet, amíg el nem érkezik a magyar tisztviselősors kálváriájának ahhoz a stációjához, ahol és amikor elmondhatja végre magáról önérvényesen, hogy „szépen és tisztességesen megélek a fizetésemből.“ Egészen bizonyos, ha ez az idő elérkezik, a magyar bürokráciát nem kell majd rendeletekkel racionalizálni, mert ez a racionalizálás szinte észrevétlenül fog végbemenni a hivatásukat ambícióval, amerikai lendülettel teljesítő tisztviselőgárda mindennapi munkájának keretei között. Hogy a közigazgatás modernizálásának és a bürokrácia racionalizálásának szinte egyik legfontosabb és elengedhetetlen előfeltétele a tisztviselő individuális megelégedettsége, s ezáltal munkakedvének biztosítása, ezt szinte bizonyítani is felesleges. És az sem szorul bizonyításra, hogy a tisztviselő individuális megelégedettségének biztosításával az időközben önmagától racionalizálódott bürokrácia keretei között szinte önmagukról fognak majd felbomlani azok a kicsinyes klikkédekkeltségek, protekció, intrika és denunció szövevények, amelyek a közigazgatási munka harmóniáját sok helyütt még ma is károsan befolyásolják.

Nézetem szerint tehát még a bürokrácia racionalizálása, ez a merőben száraz közigazgatási probléma is, szociális kérdés. Olyan kérdés, amelynek megoldásán csak egész rendszabályokkal lehet segíteni. Ma még nehéz megmondani, hogy a most január i-én életbelépett új ügyviteli rend mennyiben fogja a magyar közigazgatás gépezetét tényleg jobbra, olcsóbbá és gyorsabbá tenni; az első hetek tanulságai mindenesetre erre is felelettel fognak szolgálni. Egy dolog azonban kétségtelen: hogy a bürokráciát is emberek csinálják és ezeknek az embereknek sorsa, mint azt a külföldi példák is pompásan illusztrálják, szorosan hozzá van kapcsolva hivatásuk teljesítéséhez, az ügyintézés tökéletességéhez és a jogkereső nagypublikum gyors, előzékeny és eredményes kiszolgálásához. A külföldi példák illusztrálják a legjobban, hogy a bürokrácia racionalizálásának igazi előfeltétele mily szoros összefüggésben van oly szociális problémákkal, amelyeknek hatása alól hova-tovább a trianoni Magyarország sem tudja kivonni magát.

CZAKÓ ISTVÁN

A RÉSZVÉNYJOG REFORMJÁHOZ

ARÉSZVÉNYJOG reformja egyike azon témáknak, amelyek az Autóbbi hónapokban ismét az érdeklődés homlokterébe kerültek. A reform gondolata már néhány esztendeje kísért, egyaránt foglalkoztatva a jogi és közgazdasági tudomány művelőit, a folyó évben azonban a vita elhagyta eddigi kereteit és a napi politika egyik jel-szavává lett. A politika berkei és a napi sajtó egyaránt hangosakká váltak a kisérszvényesek védelmének sokakat megejtő népszerű jel-szavától. Minthogy azonban a népszerűség nem mindig jelent köz-érdektű megoldást, viszont ez a reform az állam egyik legfontosabb pillérének, a gazdasági életnek legfőbb szervezeteit érinti, különös veszélyt jelenthetne az országra nézve, ha a kérdés megoldásánál a közérdektű közhangulatoknak áldozatul esnék. Fontosnak látszik ezért, hogy a problémára nézve a közérdektű a jogos vagy jogtalan magán-érdektől szigorú objektivitással elválasztassék. Meg kell állapítani, vajjon a mai helyzet sérti-e ezek bármelyikét és ha igen, lehetséges-e oly megoldás, amely a magasabb közérdektű szempontok figyelembe-vételével a sérelmek kiküszöbölésére alkalmas.

Előrebocsáttatik, hogy a kérdés eldöntése nem jogászai feladat. A részvénytársaság — a kapitalizmus e klasszikus alkotása — egy jogi fikciónak köszönheti ugyan létét, de a gazdaság talajából fakad ki, céljai, eszközei és tevékenysége a gazdasági élet körébe utalják és mint annak egyik legjelentősebb és leghatékonyabb alakulata, a gazdasági élet törvényeinek van alávetve. A jogi forma csupán köpönyeg, amely a tisztán gazdasági jelentőségű és természetű lényegét takarja és ennek megfelelően a részvényjog reformja is oly probléma, amelynek szükségessége és irányai tisztán gazdaságpolitikai szempontból bírálendók el. A jogtudomány szerepe csupán a jogi köpönyegnek gazdasági szempontokból helyesnek ítélt, megfelelő átalakítása, tehát a fejlődésnek csupán szabályozása, de semmiesetre sem irányítása lehet.

A nagyobb gazdasági erő fokozott effektusának felismeréséből ered a kapitalizmusnak a minél nagyobb gazdasági egységek létesítésére irányuló állandó törekvése, amelynek a részvénytársaság egyik legjellemzőbb kikristályosodása. A tőkés ezen szövetkezése, meg-alakulása pillanatától önálló és az alapítóktól független életet kezd, amit a társaság aktív működése idejében az általános törvényes rendelkezéseken kívül az alapítási tervezet és alapszabály — lényegileg az alapítók társasági szerződése — szabályoz. A részvényes nem rész-tulajdonosa a vállalatnak. A részvényeiben megtestesült tagsági joga-

sítványokon kívül csak a vállalat jövedelmének reáeső része illeti meg, a vállalat vagyonából pedig csupán annak felszámolása esetén tarthat igényt a részvényeire eső hányadra. Viszont tagsági jogosítványai biztosították a részvényeseknek a vállalat életében, érdekeltységük arányában bizalmi embereik útján az irányítás és ellenőrzés jogát. Tagadhatatlan, hogy ez a részvénytársaságok fejlődésében kevés számú embernek, sőt bizonyos esetekben egyetlen erős embernek kezében összpontosult, vagyis a társaságok bizonyos fokig oligarchiává, vagy nem ritkán egyeduralommá fejlesztették alkotmányukat. Vájjon mi okozhatja ezt az átalakulást?

Az a hatalmas fellendülés, ami hazánk gazdasági életében a kereskedelmi törvény életbelépése után beállott, életre hívta, majd egyre nagyobb jelentőségre emelte a versenyt, ami által az üzleti gesztiót — különösen a régi patriarkalis állapotokhoz képest — rendkívüli feladatok elé állította. A változott körülmények a vezetőségtől annyi sürgetést, mozgékonyt és önálló elhatározóképeséget igényeltek, hogy a részvénytársaságok demokratikus, de nehézkes alkotmánya mindehhez szűk béklyónak bizonyult. Az életosztón szorította rá a részvénytársaságokat arra, hogy belső szervezetüket átalakítsák, ami által az intézkedés joga a soktagú igazgatóság kezéből a szűk körű végrehajtóbizottság, vagy még inkább az egy vagy kevés tagból álló ügyvezetés hatáskörébe ment át. Ugyanígy biztosítani kellett a vezetés egységességét és állandóságát a közgyűlés hangulatváltozásaival szemben. Az oly vezetőség, amely a különböző, esetleg ellentétes érdekű és legtöbbször minden szakismeretet nélkülöző részvényesek játékszerévé vált, nem lehetett képes öntudatos és tervszerű üzleti politika megvalósítására. Ez azonban — ha épen a politikai életből vett kategóriákkal akarunk dolgozni — megfelel a demokratikus alapeszmének, mert tisztán a többségi akarat érvényesülésének gondolatán épült fel. Ha az előző kettőhöz hozzáfűzzük még az üzleti életben a viszonyok hatása alatt meghonosodott, sokszor talán túlzásba is vitt titkolódzást, úgy nagyjából érintettük nemcsak a részvénytársaságok belső átalakulásának fontosabb mozzanatait, hanem egyúttal azokat a panaszokat is, amelyek mint a kisztrésvényeseket ért sérelmek, főleg az utóbbi időkben napvilágot láttak. Nem vitás, hogy a kisztrésvényes tagsági jogosítványai, minthogy a közgyűlésnek tulajdonított szuverenitás szükségkép a többség kezében van, gyakorlatilag elértéktelenedtek. Kérdés azonban, hogy sért-e ez tényleg jogos érdekeket és hogy miképpen áll az ügy az egyetemes gazdasági élet, az ország érdekei szempontjából.

A gazdasági politika tudománya oly közvetlen érintkezésben áll a mindennapi élettel, minden gazdasági tevékenység annyira össze van fonódva az egyén ténykedéseivel, hogy valamely jelenség helyes megítéléséhez sokszor csak úgy juthatunk el, ha elméletek helyett gyakorlati megfigyelésekre támaszkodunk. Ha azt kívánjuk megvizs-

gálni, vájjon a részvénytársaságok belső berendezkedésének változásai a részvényesekre gyakorolt hatásukban hogyan ítélendők meg, úgy nem elég a részvényes közismert jogi fogalmával operálnunk, hanem magunk elé kell állítanunk ennek a fogalomnak gazdasági tartalmát, amely különböző aszerint, hogy annak melyik típusát szemléljük. A többségi részvényes kétségkívül az a típus, amely közgazdasági szempontból a legjelentősebb, nemcsak azért, mert a vállalat irányítása útján a gazdasági élet aktív faktorává lett, hanem azért is, mert jelentősebb anyagi erőnek hosszú időre való lekötése nélkül ma új vállalkozás nem igen képzelhető el és így ez a species általánosságban minden lényegesebb gazdasági tevékenység nélkülözhetetlen előfeltételét képezi. Érdekei a vállalat fejlődéséhez és belső megerősödéséhez láncolják, ezért felfogását inkább az óvatos mérlegkésztés és osztalékpolitika, valamint általában a szolid üzletvezetés jellemzi, szerepe tehát általános gazdasági szempontból nemcsak fontosnak, hanem egyúttal hasznosnak tekinthető. A vele szemben álló, vagy részben talán mesterségesen szembeállított táborban, a kisebbségi részvényesek között már különbséget kell tennünk két önálló típus között. Vannak hű részvényesek, akik vagyonukat valamely vállalat, vagy helyesebben annak vezetősége iránti bizalomból, annak részvényeibe fektetik, számítva az évi osztalékjövödelemre és a belső tartalékok gyűjtése révén előálló értékelkedésre és a részvények családjukban apáról fiúra szállanak. Tagadhatatlan ennek a típusnak közgazdasági jelentősége, mert hiszen a vállalatok fejlődése alig volna lehetséges, ha a tőkeszaporítás a nagyrészvényesek teljesítőképességének határán túl, az ő bevonásukkal megoldható nem volna. Viszont előnyösebb helyzetben vannak a nagyrészvényessel szemben, mert többnyire oly időpontban jutnak részvényeikhez — leginkább a tőzsdére való bevezetés útján — amidőn a vállalat életképességét, kilátásait és vezetőségét már bizonyos múlt alapján megítélhetik, míg a nagyrészvényes túlnyomórészt már a vállalat bölcsőjénél ottállott, egymaga viselvén az alapítás minden kockázatát. De előnyösebb helyzetük azért is, mert részvényeiket, ha az elért eredményekkel vagy a vezetőséggel elégedetlenek, bármikor eladhatják, míg a többségi részvényest hosszú időre szóló lekötöttsége az esetre is a vállalathoz fűzi, ha annak prosperitása akár tartósan is megromlanék.

Hátra van még egy típus: az átmeneti vagy spekuláló részvényes, akinek kizárólagos célja a részvények tőzsdei árhullámzásának kihasználása, amivel gazdaságilag indokolatlan vagyoni előnyökhöz kíván hozzájutni. Közgazdasági jelentőségük ezeknek nincs, érdekeik a vállalatokéval és azok hű részvényeseiével merőben ellentétesek, hatásuk mindenki másra, gyakran önmagukra nézve is, egyaránt káros. A tőzsdei árfolyamok szertelen és indokolatlan kilengéseit, hogy kihasználhassák, nemritkán maguk idézik elő, ami a vállalat hitelképességének és nyugodt fejlődésének sokszor mérhetetlen károkat okoz. Szertelen osztalék-

fizetést követelnek, hogy annak a tőzsdei árfolyamra gyakorolt hatását kihasználják, ha viszont a vállalat részvényei a tőzsdén meginognak, elsőnek menekülnek meg érdekeltségüktől, hogy esetleg fedezetlen eladásaiikkal, sőt nemritkán hitelrontó hírek felelőtlen terjesztésével az árfolyamokat még jobban elmélyítsék, stb. Valóban inkább velük szemben kellene védelmet biztosítani a részvénytársaságoknak, mint megfordítva. További vizsgálataink során a többségi részvényest figyelmen kívül hagyhatjuk, mert már az eddigiekből is megállapítható, hogy őket a részvénytársaságok átalakulása folytán jogsérelem nem érthette, hiszen a részvénytársaságok berendezkedése, valamint e berendezkedés minden változása csak az ő hozzájárulásukkal történhetik. Maradnak tehát a kisebbségi részvényesek. A gyakorlati élet tapasztalatai két közös vonást fedeztek fel ebben a táborban, amelyet egyébként a fentebbiekben a befektető és a spekuláló részvényes egymással merőben ellentétes típusára már szétválasztottunk. Az első, hogy csak a legritkább esetben rendelkeznek oly szakértelemmel, amelynek alapján a részvénytársaságok fontosabb ügyeihez lelkiismeretesen hozzászólhatnak. Az üzletvezetés manapság annyi elméleti és gyakorlati tudást, oly sok hozzáértést, óvatosságot feltételez, ezer és ezer szempont figyelembevételét igényli valamely vállalat mérlegének megállapítása és a követendő osztalékpolitika meghatározása, hogy aligha bizonyulhatna egy vállalatra nézve előnyösnek és így a közérdek szempontjából sem volna kívánatos, ha ezen kérdésekben laikus kiserzvényesek, akiknek érdekei nem is mindig párhuzamosak a részvénytársaságéval, döntő befolyáshoz juthatnának.

A másik tulajdonság, amely a kiserzvényeseket nagy általánosságban szintén jellemzi, a részvénytársaságok ügyeivel szemben tanúsított nagyfokú érdektelenség. Ha megvizsgáljuk bármely nagyobb vállalat közgyűlését, alig fogunk ott, egy-két tradícióból megjelenő régi részvényesen kívül, kisebbségi részvényest találni és ha ez a kiserzvényesek megjelenésén múlna, nem igen lehetne határozatképes részvénytársasági közgyűlést tartani. Az emberek, — a részvénytársaságoknál ép úgy mint más viszonylatban,—visszahúzódtak a fórumról és elnéptelenedtek a részvénytársaságokéval együtt az önkormányzatok közgyűlései is, ép úgy mint akár a törvényhozás plénuma, vagy bizottságai. Sokat emlegetik napjainkban a parlamentarizmus csődjét, amely egyes külállamokban az állami végrehajtó hatalom többé-kevésbé önkényes törvényalkotó tevékenységéhez, a diktatúrához is elvezetett; sok tekintetben hasonló képet mutatnak a részvénytársaságoknak a részvényesek által elhagyott közgyűlései is. Az önkormányzati életben való aktív részvétel gondolatától úgy gazdasági, mint társadalmi, kormányzati és törvényhozási viszonylatban valahogy elhidegült a mai kor embere és meggyengült benne, legalább ebben a vonatkozásban, az a kötelességérzet, amely a korábbi generációkat főleg Magyarországon

annyira jellemezte. Messze vezetne ennek az egész társadalmi berendezkedést érintő témának oknyomozása. De közelfekvő a gondolat, hogy úgy a részvénytársaságoknál, mint más viszonylatban is, egyéb nyomós okok mellett a szervezett többségek uralma is erős hatást fejthetett ki ezirányban, nagymértékben csökkentvén az egyes súlyát és jelentőségét. Mégis komolyan alig merült fel eddig a részvényjog reformján kívül valahol másutt oly komoly követelés, amely a kisebbség jogainak fokozása útján, a többségi elvnek minden parlamentben és önkormányzatban egyaránt elismert korlátlan érvényesülését megdőnteni kívánta volna. A kisorészvényesnek valamely közgyűlésen elhangzó komoly kérdései még sohasem maradtak érdemleges válasz nélkül, hacsak oly üzleti titokra nem vonatkoztak, amelynek nyilvános megtárgyalása a vállalatnak és közvetve magának a részvényesnek károsodását okozhatta volna. És mégis mily ritkán találkozunk oly felszólalással, amely ide volna sorolható és nem kézenfekvően kellemetlenkedés, vagy zsarolás céljából történik.

A kisorészvényesek tagsági jogosítványai ma is oly mértékben vannak meg, mint eredetileg megvoltak. A többség határozatával szemben ezelőtt 50 évvel, a részvénytársaságok lovagkorában sem volt részükre egyéb orvoslás, mint a ma is meglevő kereseti jog, amivel a közgyűlési határozatnak törvényesség szempontjából való felülvizsgálatát a cégbíróság útján elérhetik. Elméleti alapon nem láthatjuk tehát a többségi akarat érvényesülésében a kisebbségi részvényes jogos érdekeinek sérelmét, mert ez a demokratikus elv érvényesül ma az egész világon. Gyakorlati szempontból pedig azt találjuk, hogy a kisorészvényes, aki érdekelttségét már abban a tudatban szerezte meg, hogy részvényei neki az ügyek irányítására hatékony befolyást nem adnak — nem hivatkozhatik jogsérelemre ez alapon már azért sem, mert helyzete, érdekelttségének szabad elhatározásából történt megszerzése után nem rosszabbodott. Ha a vállalatot veszteségek érik, a nagyrészvényes ugyanolyan arányban károsodik, mint a kicsi, de bátran leszögezhetjük, — anélkül, hogy a konkrét reformtervek részleteibe kellene belemélyednünk, — hogy a tisztességes, de elhibázott üzleti gesztióból eredő veszteség ellen a legszorosabb ellenőrzés sem nyújthat biztosítékot. E tekintetben egyetlen megnyugvása a kisorészvényesnek a vezetőség iránti bizalom lehet és az, hogy a többségi részvényesnek és a vezetőségnek érdekei az övével teljesen párhuzamosak. Ha pedig a kisorészvényes károsodását akár a vezetőség, akár a többségi szindikátus jogellenes cselekménye okozná, úgy ennek megtorlásául az állam büntető hatalmát kell igénybevennie. Alig lehet hatályos a részvényjog bármily irányú reformja oly cselekmények megelőzésére, amelyek a királyi ügyész hatáskörébe tartoznak. Azt hisszük, hogyha az utóbbi évek pénzügyi botránnyainak szereplőit megfelelő büntetés érte volna utól, ma talán kevesebbet beszélnének a részvényjog reformjá-

nak szükségességéről, de egyúttal többet is használt volna közhiteit és egyéb szempontoknak, mint az üzleti gesztió szabadságának bármily irányú korlátozása.

Feltesszük most már a kérdést nyíltan: van-e szükség egyáltalában intézkedésre a részvényjog terén? Ha elismerjük azt, hogy a részvénytársaságok alkotmányának fejlődése és e fejlődés iránya a viszonyok megváltoztatása nyomán, azok hatása alatt, tehát nem mesterségesen alakul ki, úgy a törvénynek a tényleges helyzetre reá nem illő intézkedéseit elavultnak kell tartanunk. Alfred Lansburgh egy igen figyelemreméltó tanulmányában¹ ennél sokkal messzebb megy. Szerinte a részvényjogok alaptézise dőlt meg, — csak a törvényhozások nem akarják azt tudomásul venni, — mert a vezetőségnek a részvényeseket szükségképen befejezett tények elé kell állítania, a részvényes befolyása a gesztióra gyakorlatilag megoldhatatlan lévén, egyrészt a szakértelem hiánya folytán, másrészt mert érdekei nem szükségképen azonosak a részvénytársaságéval, amelytől minden percben megválhat, stb. Majd így folytatja: „így tehát mindazon bajok, melyekkel jogászok ankétján és igazságügy-minisztériumok foglalkoznak, egyszerűen a részvényjognak a részvényügy valóságos természetétől eltérésében gyökereznek. Mikor a részvényjog valamely állítólagos visszaélés helyébe fikciót állít, a valóságos helyzetet ignorálva, ezzel életlehetőséget nyújt egy csomó újabb visszaélésnek, úgy hogy minden, a visszaélés útjába álló paragrafus újabb visszaélések, törvénykijátszások csiráit hordozza magában, mivel a részvényjog önmagában elméleti, gyakorlatilag megvalósíthatatlan lévén, a gazdasági élet azon dilemmába kerül, hogy vagy kijátsza a paragrafusokat, vagy pedig lemond a részvény jogi formájáról.“ A részvénytársaságok életében kialakult gyakorlat mindazonáltal eddig áthidalta az e téren kétségtelenül meglevő jogbizonytalanságot, amíg a cégbíróóságok intézkedései az utóbbi időben olyan irányzatot nem vettek fel, amely a törvény betűjéhez való ragaszkodás, sőt annak egyenesen a kizrészvényesek javára való magyarázata mellett a gazdasági szempontokat meglehetősen figyelmen kívül hagyta. A cégbíróóságok a mellettük működő cégbiztosok indítványára sorra hívták fel a már korábban jogerősen bejegyzett régi részvénytársaságokat is alapszabályaik módosítására, amíg a budapesti kir. Ítéletábla egy elvi jelentőségű határozata e helytelen gyakorlatot be nem szüntette.²

Mégis dacára mindezeknek azt hisszük, hogy az egyetlen intézkedés, ami jelen körülmények között helyénvaló volna, az esetleg előforduló visszaélések bünvádi úton való erélyes megtorlásán kívül csupán arra irányulhat, hogy a bíróságok gyakorlata eltérve ezen orthodox jogi

¹ Lansburg: Das Aktienrecht des „als ob“. Die Bank 1929. szeptemberi száma.

² Időközben a m. kir. Curia tévesnek minősítette a tábla ezen határozatát és így újból számolhatunk a részvénytársaságok életét folyton nyugtalanító intézkedésekkel.

felfogástól, a gazdasági érdekeket és szempontokat is megfelelő mérlegelés tárgyává tegye. A részvényjognak, főleg a mai közhangulatnak megfelelő reformja most könnyen súlyos következményekkel járhatna. Az ország gazdasági konstrukciója ezer akadállyal küzdve, lassan halad előre. A részvénytársaságok — legnagyobb gazdasági egységeink — erejük megfeszítésével küzdenek saját boldogulásukért és minden sikerük egy-egy lépést jelent a rekonstrukció munkájában előre; bármelyik kiesése a nagy közös cél komoly veszélyeztetésével járhat. A közérdek ily kritikus időkben erős vállalatokat kíván és részükre oly nyugalmi helyzetet, amely minden energiájuknak produktív építő munkára való összefogását teszi lehetővé. Most képzeljük el, hogy e társaságokat komoly gondjaik és gigantikus küzdelmük közepett megváltozott körülmények közé helyezné, szabad mozgásukban gátoló szűkebb jogi köpenyegbe öltöztetné egy reform, amely mint láttuk nem köz-, hanem magánérdek, még pedig olyan magánérdek nevében hívatnék életre, amelynek ilyen irányú védelme, valamint az intézkedés sürgőssége sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem is indokolható.

Új piacok keresése, új üzletágak bevezetése, új iparok létesítése, a meglévők észszerű racionalizálása, új és olcsó hitelforrások feltalálása mindmennyi súlyos feladat, amely részvénytársaságaink vezetőinek vállalt nyomja. Mennyire óvatos kezdeményezéssel, ezerféle körülmény gondos mérlegelésével kell e problémákkal, nehéz és komplikált gazdasági helyzetünkben kísérletezni, hogy kétesértékű újításért régi komoly értékeket ne veszélyeztessünk! És kell velük kísérletezni, mert ezernyi nyomasztó problémánk megoldása, az ország gazdasági és ezzel kapcsolatosan politikai talpraállása, csakis ezen fáradságos úton érhető el. Nem ellenkezik-e hát komoly közérdekkel ennek a produktív munkának, az ahhoz elengedhetetlenül szükséges nyugalmi helyzetnek mesterséges megzavarása?

A részvényjog reformja lehet hasznos, lehet okos, lehet szükséges, csak épen nem aktuális probléma. Tegyük el akkorra, oldjuk meg akkor, amikor nagyobb gondjaink, sürgősebb bajaink nem lesznek, de akkor sem közhangulatok, hanem a gazdasági élet követelményeinek gondos mérlegelése alapján.

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

A HYSTERIÁRÓL

A NAGY NÉMET elmeorvos Kretschmer mondja: a betegek orvosra elsősorban és mindig lelki szempontokból van szükség, mert még a halálra ítélt beteg is megnyugtatót, vigasztalást vár orvosától. Ha egy kiválóan képzett orvos szenved valamely halálos, gyógyíthatatlan betegségben és az elkerülhetetlen végzet fenyegető figyelmeztetését újabb és újabb betegségi tünetekben észleli saját magán, szívesen hallgat orvostársaira, és tudását megtagadva engedi vigasztalni magát tőlük. Az elmeorvosokat nap-nap után kérdezik, hogy vajjon a világháború után milyen módon és milyen mértékben szaporodtak fel az elme- és idegbetegségek. Ezek a kérdések nem az egyesek kíváncsiságából, de a tömeg félelméből fakadnak és a tömeget megvizsgálni, megnyugtani ugyancsak az orvos feladatai közé tartozik. Tekintve, hogy a világháborúval kapcsolatos fáradalmak, a nehéz gazdasági viszonyok, a létért való küzdelem súlyosbodása nem a kimondott elmebetegségeket, hanem az idegbajokat szaporították meg, érdemesnek tartom egyik legjobban elterjedt ideges reakciónak, a hystériának mai felfogását és tüneteit vázolni.

A hystériát régen, mint elnevezése is bizonyítja, a méh, az uterus betegségével magyarázták és bár már a régi görög orvosok közül is egyesek, különösen éppen Galenus említi, hogy a férfiak is éppenúgy szenvedhetnek hystériában, mint a nők, mégis a művelt közönség nagy része a hystériát ma is a nemileg kielégítetlen nők betegségének tartja. Ez a tévhit az újabb időkben a psychoanalysisnek mindent a sexualitásban kereső egyoldalúsága folytán még az orvostudományban is kísért. Briquet, a hystéria első rendszeres kutatója mondotta már 1865-ben: „Ha mindent valamely részre, például a petefészekre vagy a méhre akarunk visszavezetni, akkor a hystériát bujaságból eredő szegyenletes betegséggé és a hystériásokat szánalom és megvetés tárgyává tesszük“. Briquetnek igaza volt. Az ideg orvos csak ritkán meri betegével a hystéria diagnózisát közölni, mert joggal tart tőle, hogy betege a felvilágosítást sértésnek és megbélyegzésnek fogja tekinteni, holott a hystéria szinte mondhatnánk, általános emberi sajátosság, melynek megnyilvánulását megfelelő körülmények között úgyszólván bárkin észlelhetjük.

A hystéria lényegének meghatározásában mi itt különösen Kretschmer fejtegetéseire támaszkodhatunk. Mi hystéria alatt egy fajfejlődésileg, filogenetikailag fejletlenebb lelki alkatot értünk, melyben a fejlődésileg ősi réteg hatalma még túlságosan nagy és amely primitív lelki alkat a reáható, a külvilágból származó élményi ingerekre

többnyire ősi primitív módon reagál. Kretschmer találó hasonlata szerint, miként a fa törzsében az egymás után következő fejlődési rétegek az évgyűrűkben rakódnak fel, a lélek különböző fejlődési állapotai is rétegekként helyezkednek egymás fölé. E feltevés bizonyos tekintetben anatómiailag is igazolható, de méginkább bizonyítást nyert az utóbbi évtizedekben járványos agyvelőgyulladás sajátos tünetei által.

Ha áttekintjük az emberi faj fejlődését, ha nézzük a vademberek, primitív népek, vagy gyermekek lelki világát, láthatjuk, hogy az emberiség lelkének ősbib rétegét az érzelmi, az indulatos lelki sajátosságok teszik. Csak később tanulta meg az emberiség és tanulja meg a gyermek indulatait és érzelmeit kományozni, az értelmiség igájába hajtani. A primitív népek és a gyermekek legtöbb lelki megnyilvánulását indulatok és érzelmek vezetik, cselekvéseik nem valamely ítélő, megfontoló, elhatározó tevékenységnek, hanem az indulatoknak eredményei, még ha célravezetőek is. A fejlődés magasabb fokán álló művelt ember már nem engedi át magát az indulatok sürgető parancsának, de mérlegel, megfontol, ítél, tehát cselekvéséből az értelem játszik nagyobb szerepet. A hystériások lelke megegyezik a vad népek és a gyermekek lelki világával, tehát csupán annyiban tekinthető kórosnak, hogy indulatos magatartása vagy az életkort tekintve visszatetsző, vagy nem felel meg a civilizáció által megválasztott milieu követelményeinek. Természetesen midőn a hystériás lelki alkatot fejletlennek nevezük, a fejletlenség alatt nem értettük az értelem fogyatékoságát, hanem csak ki akartuk emelni azt a jelenséget, hogy a hystériások lelkében az értelmiség az érzelmi élet felett nem képes kellően uralkodni, illetve azt a követelményeknek megfelelően fékezni nem tudja. A hystériás „beteg” tehát egyfelől a primitív lelki alkat, másfelől a primitív reakciók jellemzik. Az érzelmekkel telt élmények által kiváltott primitív reakció, mint minden reakció, valamely célt elérni törekszik, valamely vágyat betölteni, vagy bizonyos veszélyt elkerülni igyekszik. Már fennebb említettük, hogy minden embemél jelentkezhetnek hysteroide jelenségek, primitív reakciók. Ez természetes is, mert hiszen az ősi lelki rétegek az újabbak fejlődésével nem pusztulnak el, csak a fajfejlődésileg fiatalabb rétegek befolyása alá kerülnek. De minél magasabb fejlődési fokot ér el az ember, annál erősebb és tartósabb kellemetlen élmény-behatások szükségesek ahhoz, hogy hystériás módon reagáljon. Éppen ezért célszerű, ha hystériáról mint betegségről csak olyankor beszélünk, midőn a primitív lélek sajátosságai különösen szembetűnőek és a primitív reakciók nagyon sűrűn jelentkeznek.

A hystériás „betegség” okát az öröklés és a környezet kölcsönhatásában kell keresnünk. Az öröklés fontos kóroktani tényező, de önmagában csak akkor elegendő a hystéria keletkezéséhez, ha az örököltén terhelt utód egyszersmind gyengeelméjű is, tehát a környezethatások (nevelés, tapasztalás, stb.) az értelmiséget non fejleszthetik ki arra a fokra,

amelyen az az érzelmi élet hullámzásait normális módon fékezhetné. Az értelmi élet hanyatlásával magyarázhatjuk az aggkórban, az elbutulást okozó elmebetegségekben fellépő hystériás jelenségeket. Hystériára való hajlamot mindenki örököl, hiszen kész egyéniséggel, fejlett intellektussal senki sem születik. Az egészséges gyermek lelkében is fejletlen az értelmiség és a cselekvéseket nem képes annyira irányítani, mint a psyche már kevésbé zsenge rétegében hullámzó érzelmek, indulatok. Minden gyermeknél hiányos a már értelmiséget követelő önfegyelmzés, tehát fékezetlenek az indulatok. Minden gyermek befolyásolható és színlelésre hajló. De a gyermeki primitív psyche a tapasztalatok szerzése és a kauzális gondolkodás kialakulása folytán mindinkább az intellektus kormányává kerül, tehát fejlődésével kapcsolatosan napról-napra fokozatosan megszűnik primitív, hystériás lény lenni. Természetesen elképzelhető, hogy mindazok a káros behatások, amelyek az öröklést befolyásolva a fejlődést hátráltatják, a hystériára való hajlamosságot is fokozhatják.

A hystériás „betegség“ keletkezésében, a hystériás tünetek jelentkezésében az örökölt hajlammal is fontosabb szerepe van a környezetből származó különböző és többnyire kellemetlen élményi ingereknek. A hystéria leggyakoribb oka a rossz nevelés, a környezet szuggesztív hatása, a rossz példa. Hystériás egyének gyermekeit nem is annyira az öröklés, mint inkább a környezet, a szülők nevelik hystériásokká. A szülők hystériás reakciói fejlesztik ki bennük az addig csak szunnyadó készséget, hogy az élménybehátásokra primitív módon reagáljanak. A fejletlen gyermeki lélek rendkívül befolyásolható és ezért a gyermek lelkében a szülők magatartása, az egyes élményekre való reagálási módja könnyen utánzásra talál. A gyermek elkényeztetése, mely az önuralomra való szoktatást elhanyagolja és az érzelmek lefolyásának szabad utat enged, de a túlságos szigorúság is, mely a kellemetlen élmények elfojtását, a komplexusok alkotását segíti elő, alkalmat ad a primitív reakciók mind gyakoribb fellépésére, ismétlődésére és a reakciós forma begyakorlására.

Hystériás tüneteket válthatnak ki a kellemetlen élmények és ezek közül is elsősorban azok, amelyek az elemi ösztönökkel, az önfenntartással és a fajfenntartással kapcsolatosak. Az örökölt hajlam súlyossága vagy a gyermekkori hystéria megszokásának foka szerint a különböző egyéneknél különböző erősségű élmények szükségesegek a primitív reakciók kiváltásához. Az önfenntartási ösztönnel kapcsolatos élmények közül a hystéria keletkezésében különösen az életveszélyeztetés, rémület, mellőztetés, elszigeteltség, a kenyérkereset elvesztése, fogság, gond, nélkülözés, hatalomra való törekvés, bosszú, irigység élményei játszanak nagy szerepet. A sexuális élet izgalmait illetően a nemi kielégületlenség, impotencia, coitus interruptus, szerencsétlen házasság, gyermektelenség, terhességtől való félelem okozhatnak primitív reakció-

kát. A primitív reakciók hátterében azonban nemcsak egy, hanem több lelki ok, több kellemetlen élményi behatás rejtőzködhetik.

A hystéria nőknél valóban gyakoribb, mint a férfiaknál, ez azonban nem válik szégyentükre, hanem a női lélek sajátos alkatában leli magyarázatát. A nők életfeladatuknál, anyai hivatásuknál fogva érzelmekben sokkal gazdagabbak, tehát ezeknek hatása alól nehezebben szabadulhatnak, mint a férfiak, még az esetben is, ha értelmiségük az átlagnál jobban fejlett. A nők érzelmi életének gazdagsága okozza egyúttal azt is, hogy náluk a primitív reakciók sokkal változatosabbak és színesebbek, mint a férfiaknál. Hogy a hystériás készség a férfiaknál sem hiányzik, bizonyította a világháború is. A számtalan idegsook non volt egyéb primitív reakciónál, melynek tudat alatti célja az életveszedelemtől való menekülés volt. Érdekes, hogy a hadifoglyoknál, tehát az olyan katonáknál, akik életveszedelemből megmenekültek, idegsook nem fejlődött ki.

A műveltebb ember lelki eseményekben gazdagabb, mint a műveletlen. A gyermek és a tanulatlan, műveletlen emberek hystériás reakciói egyszerűbbek, átlátszóbbak, durvábbak, mint a műveltekéi. Általában a hystéria férfiaknál az alacsonyabb társadalmi körökben gyakoribb, míg nőknél egyaránt minden társadalmi osztályban egyenlően fordul elő.

A hystériás tünetek a kora gyermekkortól kezdve a késő öregkorig bármikor jelentkezhetnek, a legsűrűbbek a 15—25 életévek között, mert ebben az időben érik az egyént az ön- és fajfenntartás részéről a legmegrázóbb élményi behatások. A 25 éves koron túl a megbetegedések száma fokozatosan csökken, valószínűen azért, mert az egyéni élet fejlődése körülbelül ilyenkor éri el a legmagasabb fokot és ebben az időben válik képessé az egyén indulatait a kauzális gondolkodás vezetése alatt tartani. Nőknél a 40—50 évek között a hystériás reakciók száma még egyszer fellángol, melynek e kor erős sexuális élményei, az elöregedés, elhanyagoltság, megcsalás, stb. teszik alapját. Aránytalanul nagy számban betegednek meg hystériában a nődén férfiak, a vénleányok, az elvált vagy korán özvegyen maradt asszonyok. Hogy ezekben az esetekben is a sexuális élmények játszanak nagy szerepet, bővebb magyarázatra nem szorul.

A különböző foglalkozásokat illetően különösen ott látunk hystériás tüneteket, ahol az élet nehéz feladatok elé állítja a primitívebben fejlett embert. Munkások, földmívesek között aránylag kevés a hystéria, a faluban is kevesebb, mint a városban. Ez látszólag ellene szól feltevésünknek, mely szerint a hystéria alapja a lelki élet fejledensége volna. Hiszen éppen a falusi nép gondolkodásában találjuk meg ma is a régi animisztikus, tehát primitívebb gondolkodásnak vagy helyesebben az érzelmek által vezetett, katathymiás gondolkodásnak nyomát. Általános ismeretes, hogy a faluban a babona, a katathymiás világnézet ezen modern megnyilvánulása sokkal inkább elterjedt, mint a városban

és mégis kevesebb a hystéria a faluban mint a városban. Kevesebb, mert a faluban kevesebb az élmény, ritkábban adódik alkalom a hystériás tünetek kirobbanására. De mint azt már Kraepelin statisztikai adatokkal bizonyította, a városban élők között éppen azoknál gyakoribbak a hystériás reakciók, kik a faluból vándoroltak be s kiknek a városi ember által megszokott izgalmak is erős élményeket jelentenek. A városi lakók hystériásainak legnagyobb része a bevándorolt cselédleányok közül kerül ki.

A lélek filogenetikai értelemben vett fejletlensége igen különböző fokú lehet. A fejletlen hystériás lélekben az „É n“ és a „K ü l - v i l á g“ közötti éles határ még nem alakult ki. Az akaratos és érzelmi műveletek egymástól kellő módon még nem váltak el, a lelki megnyilvánulásoknak túlnyomó része még az indulatok hatása alatt áll. A hystériás, mint a gyermek és mint a primitív ember, az érzelmi behatásokkal szemben igen érzékeny, kedélyélete változékony, nagy mértékben befolyásolható és önző, képzelete csapongó.

A hystériás az érzelmileg hangsúlyozott inger számára könnyen hozzáférhető és azokra rendszerint nagyon hevesen válaszol. A változó érzelmi ingereknek megfelelően egyszer rajongó, boldog, örömeiben táncol és néhány másodperc múlva valamely újabb jelentéktelen inger hatására kétségbeesve remeg, vagy vad haragban robban ki és szenvedélyesen gyűlöli ugyanazt, kinek még percekkel előbb hízelt. Mint a gyermeknél néha elég egy elejtett szó, hogy keserves zokogásban törjön ki és egy cirógatás, valamely jelentéktelen ajándék, hogy megvigasztalódjék. A hystériás egyén érzelmi magatartása teljesen kiszámíthatatlan; ami ma örömet okoz neki, holnap elkeserítheti, amitől ma fél, az után holnap már vágyódik. Az egyes ingerek érzelmi értékelése a normálistól nemcsak fokozatilag, de minőségileg is eltérő lehet és a beteg olyasmik után vágyódhatik, amik az egészséges embernél undort kelthetnek, olyasmiktól fordul el utálattal, amik másokban örömet okozhatnak. A hystériásnak ez a sajátossága csak primitív lényegét bizonyítja.

Mint mindenütt, ahol az indulatok nagyon hevesek, ahol az érzelmi élet túlélénk, a hystériásoknál is nagyon előtérben áll a saját személy, az „Én^{sc}“, ez teszi alapját a hystériások lelki életének. A hystériásoknak nem valami sajátképpen! tulajdonsága az egoizmus, mert hiszen az önzés az emberi léleknek egyik fontos és szükséges alkotórésze, de az önzés nyers, durva megnyilvánulása jellemzi a hystériát. A „beteg“ mások és saját maga előtt is mindig többnek szeretne feltűnni, mint amennyi. Minden alkalmat megragad, csakhogy mások figyelmét a saját személyére irányítsa, feltűnően viselkedik, kotnyeleskedik, pajkos, szemérmetlen, rikítóan öltözködik, parfümözi magát, hangosan, élénken beszél, hogy az utcán járókelők is hallhassák szavát. Botrányokat csinál, pletykákat terjeszt, sokszor még saját magáról is, hogy személyét

az események középpontjába juttassa. Általában meglepő, hogy még a gyengeelméjű hystériás is mily különböző furfangos módokon tudja elérni, hogy állandóan az érdeklődés középpontjában legyen és ha már minden fegyverből kifogyott, még mindig hátra van a színlelés, a betegségbe való menekülés, a „nagy roham“, a primitív reakciók különböző módjai. A hystériás önzés nyilvánul meg abban a kíméletlen zsarnokságban is, mélyen hozzátartozói fölött uralkodik. A környezet legkisebb ártatlan figyelmetlenségét súlyos sértésként értékeli, míg a személyéért hozott esetleges áldozatokat mint természetes, jogosan megkövetelhető szolgáltatásokat könyveli el. A hystériás vágyaiban telhetetlen, mint a gyermek; ami megtetszik, mindjárt birtom is kell és ha nem éri el, primitív reakcióhoz, a betegségbe meneküléshez folyamodik. Sok esetben fordul elő, hogy a hystériás önzését, feltűnési vágyát álaltruizmussal leplezi. Jótékonykodik, vagyonát a szegények között szétosztogatja, éjjel-nappal nagy buzgalommal beteget ápol, és mindezt csak azért teszi, hogy beszéljenek róla, hogy neve állandóan a szőnyegen forogjon, hogy híúságát ezen az úton-módon kielégítse. Természetes, ezek érzelmi életük változékonysága, durva önzésük folytán ily hivatásuk teljesítésében sem állhatatosak és a súlyos beteget egyik percről a másikra otthagyják, mert valamely csekélységen megsértődtek, vagy mert az érdeklődés irányukban már lankad és nem ők állanak az események középpontjában. A hystériás, feltűnési vágyának következtében gyakran látszik erotikusnak és valóban kacér, kihívó, beszédében szabados, sikamlós, de igen sokszor minden különösebb valódi erotizmus nélkül.

A befolyásolhatóság, mint a hystériás primitív lélek egyik alapvető sajátossága, igen sokféleképpen nyilvánulhat meg. A suggestibilitásnak mind a két alakját: a pozitívát, a sugallhatóságot és a negatívát, a makacs ellenkezést egy és ugyanazon egyénnél megtalálhatjuk. A beteg otthon, családtagjaival szemben engedetlen, makacs, durcás; ha idegenek közé kerül, kedves és alkalmazkodó, úgy hogy csodálkoznak rajta, mint is lehetett ilyen jó lélekre panaszkodni. Ha azután az új környezetet megszokta, nemsokára reájönnek, hogy a családtagok panaszkodása nem volt alaptalan. A nagyfokú befolyásolhatóság nyilvánul meg abban is, hogy a hystériások, miként a gyermekek, mindent utánózni igyekeznek. Elég egy betegnek a megpillantása, panaszainak a végighallgatása, hogy a hystériás ugyanolyan betegnek érezze magát. Orvosi tankönyvek még ma is tanítják a klasszikus hystériás nagy roham jellemző lefolyását, holott a hystériás nagy rohamnak csak egy jellemző sajátossága van: mindig más és más, szabálytalan, nincs karaktere. A klasszikus roham leírása a hystéria igen érdemes és nagynevű kutatójától, Charcot-tól származik. Mégis azt kell mondanunk, hogy ez a leírás nem helytálló. A Charcot klinikán ugyanis egy nagy teremben voltak elhelyezve a hystériások, mind: következtében könnyű volt

nézik egymás rohamát mozdulatról mozdulatra lemásolni. A szuggesztibilitás pozitív és negatív alakjai ugyanazon betegnél is a legszeszélyesebben váltokozhatnak és így a legvadabb ellenkezést tanúsíthatja a beteg ugyanazon egyénnel szemben, kinek még percekkel előbb rabszolgamódra engedelmeskedett.

Miként a gyermek és a primitív ember, a hystériás sem von éles határt az „É n” és a „K ü l v i l á g” a képzet és az észrebevés között. A képzelet csapongó, a „beteg” képzeletszülte világát és a valóságot gyakran összetéveszti. Lelkében a primitív népek animisztikus világ-nézete él: nagyon vallásos, istenfélő, de babonákban, kuruzslásban, varázsmondásokban hívő. A telepathiás, okkultista, spiritiszta társaság tagjai között nagyon sok a hystériás egyéniség. A hystériás beteg élénk képzelete okozza a kóros hazudozásra való hajlamot is, melyet nem egyszer azonban az önzés, a feltűnni vágyás is motiválhat. Volt betegünk, ki a világháború alatt névtelen levélben jelentette föl saját magát, előadva, hogy a román betörés alkalmával az ellenséges csapatoknak ő mutatott rejtett utakat. A tárgyalás folyamán kiderült, hogy a betörés idejében az országnak egészen más, távolfekvő vidékén tartózkodott és szavahihető tanúk bizonyították, hogy a saját maga koholta vádból egy szó sem igaz. Ugyanaz a magyar nő Erdély ellenséges megszállása után meséjét újból felhasználta és a megszálló hatalomtól kárpótlásképpen, minthogy a magyarok bíróság elé állították és „meghurcolták” — trafikjogot kapott.

A hystériás fejletlen lelki alkat ezen felületes ismertetése után néhány gyakoribb primitív reakció rövid vázolását kísérem meg.

A primitív reakciók leggyakoribb alakja az úgynevezett explozív reakció, illetve az egyszerű fékezetlen indulatkitörés. Ilyen esetekben valamely élménybehátáskeltette indulatunk megfontolás nélkül, közvetlenül elemi módon robban ki. Harag, dühkitöréseink ezek szerint tehát hystériás jelenségek és pedig annál inkább, minél hevesebbek és minél kevésbé megokoltak.

Az explozív reakciókkal közeli rokonságban vannak a „rövidzárlati cselekvések”. Rövidzárlati cselekvések esetében az indulatok már bonyolult cselekvések alakjában „sülnek ki”, anélkül azonban, hogy az indulat felébredése és kisülése között értelmi folyamatok játszódna le. Míg az explozív reakció esetében elemi mozgások, a vad támadás vagy menekülés mozgásai következnek, addig a rövidzárlati cselekvéseknél, tisztán az indulati feszültség hatására, bonyolult cselekvések vitetnek végbe. Az explozív reakciónál egész éber tudatunkat csupán a mérhetetlen nagy indulat tölti ki, mely oda semmi más lelki tartalmat be nem enged. A rövidzárlati cselekvésnél az indulat hatására egyetlen képzetsor, egyetlen gondolat kerül a tudatba, és ottan megtapad és a rövidzárlati cselekvést közvetlenül meghatározza, determinálja. Az elmondottakat Kretschmer egy, az életből vett példával

világítja meg. Egy cselédleány szülőfalujából a városba jöve, egy családhoz szegődött el, ahol két gyermek gondozását bízták rája. Néhány hét múlva a fiatal leányt erős honvágy fogta el, mely vágy lelkében óriási feszültséget okozott. Ha képes lett volna rá, hogy értelméhez folyamodjék, gondolkozhatott volna rajta, hogy szabadságot kérjen, felmondjon, vagy akár megszökjék. A honvágykeltette indulat azonban értelmiségénél hatalmasabb volt és csak egyetlen gondolatot engedett a tudatba: „megölöm a két gyermeket, felgyújtom a házat és mehetek haza“. Megjegyzendő, hogy ezen cselédleány rövidzárlati cselekvésétől eltekintve teljesen épelméjű volt. Amint látjuk tehát, bár ilyen súlyos alakban aránylag ritkán fordul elő, a rövidzárlati cselekvés büntetőjogi szempontból is nagyon fontos.

A primitív reakciónak egy másik, gyakori alakja a színlelés, mellyel a gyermekeknel, a vadnépeknel, sőt az állatoknál is gyakran találkozunk. Hiszen ismeretes, hogy némely állat az ellenséges támadás, veszély esetében, halottnak tettei magát. A hystériások is gyakran színlelnek sérülést, betegséget, elmebajt, remélve, hogy ezáltal kellemetlen helyzetekből megmenekülnek, vagy kívánatos dolgokat megszerezhetnek. A hystériás színlelés ösztönös és nem akaratos, tudatos, mint a közönséges szimuláció. A színleléssel többnyire karöltve jár az „elfojtás“, amely nem egyéb, mint a betegnek önmaga előtt való színlelése. Sok hystériás kellemetlen élményei elől azáltal igyekszik menekülni, hogy azokat a tudatból egyszerűen kiszorítja. Struccpolitikát folytatva nem vesz tudomást róluk, de élményeivel kapcsolatos indulatai kielégülésre törekednek és ezáltal újabb primitív reakciók okozóivá válhatnak. A fejlett ember szembe néz a bajjal, a hystériás nem harcol, nem küzd, hanem a bajt maga előtt is eltagadja, vagy pedig a betegség álarca mögé bújik.

A hystériás beteg sok esetben a veszélyek elől való menekülést, vagy hiú vágyainak teljesedését a kódós állapotok által éri el. A kódós állapot az álomhoz hasonlít. Az álomban pedig ugyancsak a fejletlen lélek jellemző tevékenységei ismerhetők fel. A kódós állapot, miként az álom, egy alsóbb, filogenetikaiág ősbibb, primitív lelki réteg önálló működése. Kódós állapotok többnyire olyankor jelentkeznek, midőn a lelkileg fejletlen egyént az élet valamely nehezebb feladat elé állítja. A kódós állapotok rendszeren hirtelenül, egyik percről a másikra lépnek föl. Kódós állapotban a betegek a külvilágról egyáltalában nem, vagy csak alig vesznek tudomást. Képzeteik az észrevevés elevenségével jelennek meg előttük és miként a primitív ember, aki nem tudja álomképeit a való észrevevéseitől megkülönböztetni, képzeteiket valóságnak, reálisnak tekintik, tehát hallucinációik világában élnek. Hallucinációk és illúziók alakjában élnek át sokszor olyan eseményeket, melyeknek bekövetkezésétől rettegtek, vagy amelyek után hasztalanul sóvárogtak. A leggyakoribb példát idézem: a cserbenhagyott menyasszony eljegy-

zésének felbomlása után, ködös állapotban végigéli esküvőjét és ha másként nem lehetett, ezen az úton teljesíti vágyát. A ködös állapotokat rendszerint emlékezéshiány szokta követni.

A hystéria tüneteinek ismertetésében utolsónak hagytam a leggyakoribb primitív reakciót, a konverziót, a tisztán lelki úton, vágyak hatására keletkező testi elváltozásokat. Tudjuk, hogy indulataink, érzelmeink lelki megnyilvánulásokon kívül testi jelenségeket is okozhatnak. Félelemben elsápadunk, remegünk, némely embernél ilyenkor szívdobogás, hasmenés lép föl. Haragunkban kipirulunk, önkéntelenül is fenyegető testtartást öltünk és így tovább. Ott, ahol a lélek érzelmi, indulatos rétege az intellektuális rétegnél erősebben fejlett, az indulatoknak, vágyaknak testi tünetekben való megnyilvánulása is kifejezettebb. Így keletkeznek a vágyak hatására konverziók, melyeket a pszichoanalitikusok szimbolikus jelentőségükre való tekintettel „szervi beszédnek“ is neveznek. Ilyen konverziók a lelki eredetű bénulások, a terhességnél előforduló csillapíthatatlan hányás, csukló- és sírógörcs és számtalan egyéb testi betegségi tünetek, melyeknek sorát felsorolásban kimeríteni képtelenség. Ezért itt csupán a leggyakoribbról, a hystériás „nagy rohamról“ emlékezem meg röviden. Ez utóbbinak primitív reakciós lényegét szépen világítja meg Kretschmer, összehasonlítva egy sövénykerítéssel elzárt kicsiny udvarban tartózkodó és megijesztett tyúk vergődésével. A megijesztett tyúk vergődése közben teljesen célszerűtlenül, s legnagyobb összevisszaságban igénybe veszi mindazokat a mozgásféleségeket, amelyek külön-külön, egyenként is a menekülést jellemzik. Vergődése közben a sövénykerítés egy nyílásához kerül, amelyen hirtelen kibújva elfut, mozgásrohamra tehát megszűnik. Ha a megijesztést többször ismétljük, végül is megtanulja a menekülés útját és ez indulat okozta mozgásroham helyett az értelmes cselekvés következik be. Ugyanígy van ez a hystériás rohamnál is, míg a veszélyes helyzet meg nem oldódik, míg a menekülés egyszerű útját fel nem ismeri vagy vágyának teljesülését el nem éri, sorozatos egymásutánban jelentkeznek a primitív ritmusos mozgásokból a legszabálytalanabbul összetett hystériás nagy rohamok. Hogy tisztán vágyaink hatására minő óriási testi elváltozások keletkezhetnek, legszebben bizonyítja a hystériás terhesség. Nektünk is volt betegünk, kinek házasságából gyermeke nem származott. A gyermek utáni vágyakozás hatására kimaradt a menstruáció, a has zsírpárnája növekedésnek indult és az emlők kevés nedvet választottak el.

Már a bevezetésben említettük, hogy az ősi primitív lelki réteg mindenkiben él és alkalomadtán mindenkiben hystériás jelenségek alakjában felismerhetővé válhatnak. Különösen a tömegben jutnak sokszor hatalomra a primitív lélek sajátosságai. Hiszen mindnyájan tudjuk, hogy bármilyen intelligens emberek sokaságából áll is egy tömeg, az mindig befolyásolható, azt sohasem az értelem, de mindig az érzelem

és az indulat vezérli. Nincs helyem, hogy e közlemény keretében a tömegpszichózisokat ismertessem, de megjegyezhetem, hogy a boszorkányperek, a középkori táncdüh, az ördögűzés és sok-sok háború is a tömegléleknek primitív sajátosságában, tehát a hystériában leli magyarázatát.

Amint mondtam, hystériás tünetek megfelelő körülmények között bárkinél is előfordulhatnak és rendszerint nem jelentenek valamely komoly és súlyos betegséget. Ezek szerint tehát a hystéria diagnózisa senkit sem alacsonyíthat le, különösen éppen ha tudjuk, hogy költőink, művészeink legnagyobb része szenvedett e „betegségben“ és hogy az orvostudomány hystériás tünetnek minősítette Mucius Scaevola önfeláldozó bátorságát.

NYIRŐ GYULA

HÍDFŐK SZEREPE BUDAPEST VÁROSRENDEZÉSÉBEN

A NAGYVÁROS HÍDJAINAK elhelyezése nemcsak finánciális és esztétikai, hanem a város közlekedési rendjét is mélyen érintő fontos kérdés. Különösen fontos ez a kérdés a hajózható folyók áthidalásánál. Vannak ugyanis európai nagyvárosok, amelyek a tengeri kereskedelem hajóit kénytelenek átengedni hídjaik alatt. Az ilyen hidak szerkezetét tekintélyes magasságba, a legmagasabb vízállás fölé kell emelni. Minél szélesebb folyó áthidalásáról van szó és minél magasabbra kell a hidat, tehát az úttestet emelni, annál lényegesebb hatással van a folyóparti város rendezésére. Olyan városoknál, mint Budapest, ahol a rendkívül nagy költségek miatt csak főforgalmi útvonalakat érdemes átvezetni, ott egy híd felépítése egész forradalmi jelentőségű a város úthálózatának lefektetése, vagy átalakítása szempontjából. Ezért van az, hogy az általános városrendezési terv elkészítésénél az összes, még fel nem épített, de szükségesnek mutatkozó hidakat is számításba veszik s az útvonal tervet úgy készítik el, hogy az a távol jövőben kivételre kerülő hidak forgalomba helyezése esetén is megfelelő legyen.

Budapestnek ma érvényben lévő szabályozási terve a meglévőkhöz kívül még két híd felépítését vette tekintetbe. Annak a két hídnak a felépítését, melyeknek pályatervét nemrég írta ki a kereskedelmi minisztérium. Egyik az Újpest — óbudai, amely a Margitsziget északi csúcsán fog keresztülhaladni, másik a Boráros-tér—lágymányosi híd. Rendezési terveink csak az óbudai részen nem felelnek meg a hidak felépítése után beálló követelméseknek. Ennek egyrészt az az oka, hogy az óbudai várostervek a legelavultabbak, másrészt, hogy az egykor kijelölt hídtengelyt technikai okokból egy pár méterrel eltolták, ami természetesen a régi vonalra épített óbudai városterv megváltozását vonja maga után.

Távolabbi áthidalási tervek is vannak, ezeket azonban a város-szabályozás egyáltalán nem veszi számításba. Ilyen pld. a lágymányosi vasúti híd közforgalmi célokra való kibővítése, vagy a Kossuth Lajos-tér—Baththyányi-téri alagút terve.

Négy meglévő hidunk nyolc hídfőjével bőséges példát nyújt arra, hogy a várostervben a hídfő milyen lényeges, messzire kiható fontosságú. Hangsúlyozni kell ezt a jelentőséget, mert csodálatosképen a nagy városrendezők munkáiban sehol sem látjuk kellőképen kiemelve. Stübben, Unwin, Sitte alapvető munkáiban éppúgy nem találkozunk a hídfő problémájával, mint a modemek újabb könyveiben sem. (Le Corbusier, Sierks, stb.)

A hídfő elsősorban forgalmi szempontból fontos. Tekintettel arra, hogy csak a főforgalmi utakat érdemes átvezetni a hajózható folyók felett, a mellékutak hídfele és vissza irányuló forgalmáról gondoskodni kell. Ez annál nehezebb kérdés, mert néha tekintélyes mérvet öltő szintkülönbséget kell legyőzni.

Nálunk a hídközép magassága a Duna o-pontja fölött 15 m. Ha a híd nincs túlmeredekre építve, mint a Ferenc József-híd,—ahol emiatt zimankós időben gyakran fordulnak elő forgalmi zavarok, — akkor a hídfő és az eredeti partmagasság fölött általában 6—8 méteres különbség mutatkozik. Ennek a különbségnek a leküzdése már nemcsak forgalmi, hanem fontos esztétikai feladat is.

A hídfők ügyét a telekérték-emelkedés a legkomplikáltabb városrendezési feladattá teszi. A híd átvezető és forgalomsűrítő hatása következtében a hídfő környékén levő telkek értékesebbek lesznek. Az értékemelkedést a köz számára kell biztosítani, a hídépítési költség egy részének törlesztésére. Ezt a célt kommasszállással és újból való parcellázással csak az esetben érhetjük el, ha kellő pénzalap van a hídfő nagy-kiterjedésű környékének összevásárlására. Ha ez nincs, akkor be kell hozni a bettementet, körzetenként különböző adókkal terhelve a várható értékemelkedés mértékében az érintett vidék telektulajdonosait.

A hídfő környékének kiválasztása, a szintkülönbségek áthidalása, a forgalom torlódásának megoldása és a telekérték emelkedés kihasználása, olyan többszörösen összetett feladat, amely miatt a hídfők megtervezését méltán nevezhetjük a városrendezés egyik legnehezebb munkájának.

Most, hogy négy új hídfő kialakításának munkálatai előtt állunk, nem elég ezeknek a körülményeit tanulmányoznunk, hanem a már meglévő nyolc hídfőnek jó és rossz tulajdonságain kell okulnunk, annál is inkább, mert a meglévő nyolc hídfőnél a legnagyobb nehézségekkel kellett a tervezőknek megküzdeniük. Sokkal nagyobb nehézségekkel, mint aminőkkel az új hidaknál előreláthatólag számolni kell. Meglévő hídjainknál általában a pesti oldalon nagy szintkülönbségek és sűrűn beépített telkek okozták a gondot. A budai oldalon a forgalom továbbvezetése volt a legnagyobb probléma. Mind a négy hidunk hegynek van nekiépítve. Nemcsak a forgalom elvezetése szempontjából kínos az ilyen helyzet, hanem esztétikai szempontból is mindenkor kétes sikerű eredményhez vezet.

Összes hídjaink közül legszebb, a maga korában legideálisabb megoldású a Lánchíd. Hegyek fut ugyan neki ez is, de úgy esztétikai, mint forgalmi szempontból nagyon jó megoldást talál az alagútban és a hídfő elrendezésében. A hídfő előtt áthaladó villamos földalatti átvezetése enyhíti a keresztbehaladó forgalom veszedelmét. Az általános közlekedés színtalatti elhelyezésével ez tökéletes megoldást nyerne.

A Lánchíd pesti hídfője minden hídfőnk között a legerősebb és legerősebb megoldású. Már eredetileg magas fekvésű volt a part. A nagy parkírozott térrel így tökéletesen sikerül a szintkülönbséget legyőzni. Az Akadémia és a Lloyd palota bekeronázzák a híd és a hídfő patinás szépségét. Városrendezésünk kapkodó szerveződésségének köszönhető, hogy a Szent István templom (az úgynevezett Bazilika) és a Lánchíd nincs egy széles útvonallal összekötve. Sajnos, ma már sűrűn összeépített bérpaloták állanak ennek az útnak a helyén. Nem szabad utólagos kihatásra törekedni és erőszakosan megteremteni az út odakívánczó testét. Olyan anyagi megerőltetést jelentene ez, amivel sokkal fontosabb és nagyobb dolgokat lehet megteremteni, minden pusztítás és rombolás nélkül. Igaz, hogy ez az útvonal nagyon hiányzó közlekedő utat jelentene az Andrassy-út és a Lánchíd között, de az itt küzködő forgalmat le lehet bonyolítani, irányítva a Gróf Tisza István és a Zrínyi-utcán át. Ez a két utca több forgalmat bír el, mint amennyire a Lánchíd méretezve van. A két utca irányításával eléremek azt is, hogy a Zrínyi-utcán a Szent István templom felé főforgalom haladna. Ez esetben a szűk utcában a templom monumentális hatása nem veszne el, parlagon hagyatva. Nem fog mindig egy elhagyott, szűk utcára tekinteni a templom főhomlokzata, mert egykor a hídról feléje fog özönlenni az Andrassy-útra igyekvő elegáns forgalom.

A Margit-híd józan, megnyugtató szerkezete a túlterheltség alatt roskadozik. Hídfői tágasak s mindkét oldalon könnyen átalakíthatók az esetleg kibővített híd forgalmának biztos lebonyolítására is. Mind a két hídfőnél kis kitérével átvezethető a híd alatt a közeli, keresztben átvonuló forgalom. A minden szellemesség nélkül, de becsületesen megcsinált hídfők az üresen ásító oldalkertekben még egy spirális felhajtó építésére is engednének teret. Ezekre a felhajtókra akkor volna szükség, ha a hídra emeletet építenének, a gyorsan haladó autóforgalom számára (könnyű forgalom). Az utóbbi hetekben erről szó is esett egy üzleti vállalkozás keretében. Az Újpesti híd felépítésének közeli terve tárgyalanná tette ezt a gondolatot, de lehetséges, hogy egy távolabbi idő újra fel fogja vetni az eszmét. Az Újpest-óbudai híd mentesíti a Margit-hidat Ó-buda és Újpest egész teherforgalmától, de teljes felszabadulását, beleértve a könnyű forgalom túlterheltségét is, csak az Országháznál építendő alagúttól várhatja.

A Margit-hídnak tulajdonképpen három hídfője van. A szigeti hídfőre a hídelágazás veszedelméből lehet jutni. Régen felmerült az eszme, hogy a gyalogosok számára aluljárót építsenek a hídelágazásnál, ami a híd forgalmának a vergődését jelentékenyen enyhítené, mert nem kellene a híd egész közlekedését megállítani egy-két, szigetre igyekvő gyalogos miatt. Az aluljáró eszméjével kapcsolatban nagy terrassozást is terveztek a Duna felé. A szt. korona szobrának a helyén a szigeti bejáróval szemben lenne egy lépcsős lejáró a Duna szintjéig,

ahol egy széles terrasról lehetne gyönyörködni a város legszebb kilátásában, végig a Dunán, az Országház, Gellérthegy és a Várhegy felé. A Duna ezen a helyen nagyon sekély. A munkálatokat ez megkönnyítené, de számolni kell az itt felbugyogó forrásokra, amelyek a pillér munkálatait is váratlanul megzavarhatnák. A Pest-budai járdáról a szigetre való jutást a híd alatt kell biztosítani minél előbb, mert a mai forgalmi krízisek a közlekedési rendőrt hovatovább megoldhatatlan feladatok elé állítják. A fedett uszoda felépítésével a gyalogos közönség száma előreláthatólag meg fog sokszorozódni, ami a veszedelmet is nagyban növeli. Az aluljárón keresztül talán a Margitszigetre való belépés első látványát is kellemesebbé tehetnénk. Ma a hídról belépővel szemben ott terpeszkedik egy szerencsétlen, gombafejű zsidelytákolmány, a maga otromba cifráságában a fedett sétány végén, egy ordító felírással a homlokán: „Flóra“. Ez a felírás fogadja kikerülhetetlen szemtelenségével a Margitszigetre belépő vendéget. Az ország legsebbe városkertje más hídfőrendezést kívánna, ez tagadhatatlan.

A Ferenc József-híd hídfői elég szomorú képet mutatnak. A budai oldalon a Szent Gellért-tér suta, értelmetlen formáját találjuk, ahol teljes anarchiában bonyolódik le a forgalom. Tömérdek pénz temetője ez a tér, ami vajmi kevésbé látszik meg rajta. A szintkülönbség nem zavar, mindannak ellenére, hogy a feltöltés elég tekintélyes volt. A híd előtt cca. 6 m. mélységben vasbetonnal van lefedve a Gellértfürdő forrása, s azt ma a fürdőből alagúton lehet megközelíteni. A pesti oldalon kisebb feltöltésre volt szükség, de ennek a hatását a szerencsétlen térformák és beépítési módok kellemetlenül érzetik. A Vámpalota főhomlokzata gödörbe került. Előtte szerénykedik egy néma, kihalt parkocská, mintha sírkert volna és a poros épület is mintha félig már a sírba igyekezne. Az elszigetelt pár bokor kihalt némasága nem volna feltűnő, ha a mellette lévő központi vásárcsarnok nagy forgalmával ki nem tola-kodna a felkapaszkodó Vámház-körút majd mindig életveszélyes forgatagába. A hídfő körül ötletszerűen elszórt piacterek szűkek, bódékkal tömpttek és örökké ideiglenesen hatnak. Zúrzavaros lámájuk közé néma értelmetlenséggel ékelődik a Vámház-épület vak tömege. A Boráros-téri hídfő rendezésének ki kell terjedni egész eddig a vidékig, mert ez a disszonáns élet, ami itt folyik, sok ezer ember munkáját keseríti meg napról-napra és a bajok orvoslását csak abból az irányból várhatja. A Vámház épülete nemsokára felszabadul s remélhetőleg tényleg valamely múzeum kerül belé. A piacterek kitelepítése a kijebb tett pályaudvar helyére már nem is a távol jövő kérdése.

Nem sokkal vigasztalóbb az Erzsébet-híd két hídfőjének helyzete. Kiváló példája mindkettő annak, hogyan nem szabad hídfőket építeni.

A főút, amely az Erzsébet-hídon átvet, a város szívében fut keresztül és Budán beleszalad a Szent Gellért-hegy szikláiba. Mesterkéltségekkel, drága lépcsőkkel kellett enyhíteni ezt az el nem sikkasztható

hibát. Sikertült az Erzsébet-híd bolond elhelyezésével városunk belsejében legnagyobb gyógyforrásainkat úgy beszorítani egy apró zúgba a Gellért-hegy sziklája alá, hogy nincs az a geniális városrendező, aki kiszabadítsa őket onnan. Még arra sem volt ereje a városnak, hogy a Hungária forrás felett éktelenkedő tűzfalat eltüntesse. Jótékony záporoknak kellett segítségül jönni, hogy az erre festett gigantikus hűtőplakátot valamennyire lekoptassa. A Döbrentei-park bájos utacskái hiába kígyóznak romantikus vonalaikkal a sziklacsukák és patakocskák között, a feléje forduló házak bűneitől csak nem tudják elterelni a figyelmet. Ezek a házak takarták el egy másik forrásunkat, a Rác-fürdő forrását. Ezek a házak vágták el a jövő Tabánját a Dunától. Mindez azonban enyhe hiba a pesti oldal bűneihez képest.

A belvárosi plébánia templom félig eltemetve, dacos önbizalommal nyújtja fel sírjából intó, figyelmeztető tornyát. A templom körüli zür-zavar a meg nem oldott kérdések kirakata. A hídfő eskü-téri oldala az eredeti tervek szerint felépült ugyan, de vizasztalásra nem nagyon szolgál. A ferde kert tövében kérkedő paloták száraz szépségükben nagyon unalmasak. Térhatás helyett a fél tér foghíjas ür benyomását kelti. Az új piarista épület nem az eredeti szabályozási vonalon épült fel, ezzel a tervezett szimmetrikus hídfő tér már nem alakítható többé ki. Az elfogadott és félig keresztülvitt terv szerint a belvárosi plébánia templom lebontásra került volna, és helyette egy új templom épült volna a feltöltésre tervezett park területére.

Nagy vétek lett volna az öreg templom lebontása, mint ahogy mérhetetlen bűn az is, hogy a jelenlegi gödörbe eltemették. Nagyon becses műemlékünknek ástuk meg ezzel a sírját, mert mai állapotában nem sokáig állhat már fenn. A hídra felódalgó forgalom lebontásra ítéli a templomot és a drága, hatalmas támfalat, mely a templom körüli síkátort védi, s amit értelmetlen pazarlással századokra szolgáló alapos-sággal építettek fel. Vannak tervek, melyek a templom körüli síkátort átfedik és úgy ide, mint a templom baloldali mellékhajója fölé is járdát emelnek, ami a torony emeletén árkadosan futna keresztül. Forgalmi szempontból elég kielégítő eredményre vezetne ez a terv, esztétikailag azonban nyilvánvalóan igen kényes kérdés. A mi szemünk már megszokta ezt a lelügyedt öreg tornyot, de az idegen mindig megüt-közik rajta.

Már harminc évvel ezelőtt felmerült az eszme, hogy a templomot felemeljék és eltolják az új kijelölt helyre. Évszázados, sokszorosan toldozgatott vegyesfalazatú épület ez, ami a szükségessé váló vasalásokkal, dúcolásokkal és abroncsolásokkal 12.000 tonnát nyomna. Az áttemelése többbe kerülne, mint az újra való felépítése. Jelenlegi helyén felemelni és aláfalazni sokkal kevesebb költséget igényelne, de nem jelentene kielégítő megoldást sem forgalmi, sem esztétikai szempontból. Akármelyik megoldás jobb azonban, mint a lebontás barbársága.

Építészetileg érdekes, de legbecesebb nekünk nemzeti szempontból ez a Szent Gellért idejében alapított templom. Román, gót renaissance és barokk idők hozzáépítésével mutatja kultúránk küzdelmét a mostoha viszonyokkal. Átviharoztak fölötte történelmünk legsötétebb esztendei: tűzvészektől elpusztult és újjáépült. Újja éledt a tatárdúlás, török hódoltság és német garázdálkodások után is.

Nem valószínű, hogy csak azért pecsételődött meg a sok ellenség dulásából megmaradt templom sorsa, mert a magyar miniszter a híd-tengely megváltoztatása miatt nem akart új törvényt hozni. Mi volt az oka hát, hogy ilyen végzetesen rendezték az Erzsébet-híd hídfőjét? Ezt a kérdést csak egy távolabbi jövő fogja tudni eldönteni. Lehetséges, hogy a telektulajdonjog szerteágazó érdeke bénította meg a városrendezés kezét, de az is lehetséges, hogy egy végzetesen téves irányban haladó városrendezési elv okozta a bajt. A szimmetria, tengelyrendszer és a derékszög hamis csillogása vakította talán el akkor az akkori idők Ízlését és ez teremtette az Apponyi-tér hálátlan formáját, a régi, bájos Belváros helyén. A Kigyó-utca egy pár új házát és az öreg piarista épületet jobban kímélték, mint a gyönyörű, régi városházát, vagy a plébánia templomot. Ma már nyilvánvaló, hogy a Kossuth Lajos-utcát a Kigyó-utca vonalában kellett volna tovább vezetni s a régi szobrokkal díszített városházát megkímélve előtte egy teret alakítani, ahonnan a Dunára merőlegesen indulhatott volna az Erzsébet-híd rámpája, a kertekkel körülvelt belvárosi plébánia és görög templom között. Ez esetben a mai Döbrentei-kertbe került volna a budai hídfő. A híd tengelyének meghosszabbításába esett volna a Rác-forrás. Megnyílt volna a Tabán a Duna felé. Pest felé, hogy az idegen fürdővendégeket egy méltóan szabad kertvárosba tudja helyezni a felszabadított források körül. A pesti oldalon megmenekült volna a régi városháza és a belvárosi plébánia templom. A híd cca. 100 m-es elhelyezésével felbecsülhetetlen előnyöket lehetett volna elérni s mindezért csak a rosszul, félig sikerült axiális megoldást kellett volna elejteni és három Kigyó-utcai emeletes házat lebontani. De mást akart a sors, mást akart az ezeryi érdek. Nem volt erős kéz, amely a nyilvánvalóan felismerhető igazságot és legszebb megoldást keresztülvitte volna.

A nyolc hídfőn még sok intő, vagy biztató példa van. A szintkülönbségek megoldásának, telekosztások harcainak és forgalmi kínldásoknak ezer részletét lehetne tanulmányozni az átfutott példákön. Sőt kell is tanulmányozni, mert bárhogy elő van készítve a két új híd munkája, mégis nagyon sok, jól-rosszul megoldható kérdés vár még elintézésre.

Ha pedig végzetes tévedéseink előtt szemet hunynának azok, akik nem akarják belátni a túlközel levő, testünkbevágó bajokat, akkor tekintsenek szét a világban, s százával fogják látni a tengelyért és szimmetriáért csökönýösen küzdők mérheteden hibáit.

Tekintsék meg a kölni Rajna-hídat. Ennek tengelyét a dómnak irányították. A híd erődítményszerű, vastos pillérfelépítményei otrombán tolakszanak a gót katedrális sziluettjébe. A hídon átbogó vasutak egy pár méternyire dübörögnek el a sekrestye mellett. Az örökös rázás megrendítette a pompás, finom műemlék alapjait. Ma már tervezik és számítják a pályaudvar és vasút áthelyezésének munkáját és költségeit. Ezzel nemcsak a biztonságát akarják visszaadni a kölni dómnak, hanem azt a hangulatát is, amitől a nagyforgalmú szomszédos pályaudvar megrabolta.

Tömegével találunk még ezenkívül figyelmeztető hídfőpéldákat a világ nagyvárosaiban. Nem haladhatunk el azonban érzéketlenül az ijesztő tény előtt, hogy a mi hídjaink minél újabbak, annál rosszabb az elhelyezésük és a hídfőrendezésük. Nem tulajdonítható ez egyszerűen és könnyedén a véletlennek. Vigyázni kell, hogy a parabolikusán hajló görbe az új hidak felépítésével ne folytassa lefelé az útját.

A most tervbe vett két új hídnak is megvannak a fogas kérdései. Az Újpest-óbudai híd budai hídfője az öreg Ó-budát vágja keresztül. A híd tengelye eredetileg a katolikus templomnak volt irányítva, szerencsére azonban a végleges megoldásnál ezt cca. 60 m.-rel eltolták, így megmenekülhetünk attól a jól ismert és egy csöppet sem épületes látványtól, amit egy 5—6 m.-rel az úttest alá elsüllyesztett templom nyújt.

A kisajátítás ezen a kömyéken most van folyamatban és igen hosszú alkudozásokba fog kerülni, míg az öreg házacskáikhoz ragaszkodó óbudai polgárok ősi ingatlanaiktól megválnak. A hídon áthozott útvonalnak továbbvezetése sok szempont mérlegelését teszi szükségessé. Legfontosabb ezeknél, hogy a híd útvonala előnyös kapcsolatba kerüljön és kihasználja Ó-buda eljövendő büszkeségeit: a Hármashatárhegy Duna felé néző kertjeit, a Schmidt kastéllyal, a köréje telepítendő nagy ligettel együtt, valamint a felépítendő Árpád-emléket is. Az új hídnak két közbenső hídfője is lesz; egyik a Margitszigeten, másik a hajógyári Nagyszigeten. A margitszigeti hídfő annál inkább fontos, mert a gyógyhely legcsöndesebb és legfeltettebb zugát fogja megbolygatni, a szigeti kura-parkot. Ezt a szív- és idegbajosoknak is nagyon ajánlott gyógyfürdőt — amely cour d'honneur-szerűen átalakítható lenne, — nem szabad megnyomorítani egy rajta keresztülhaladó főútvonallal, mely a fedett uszoda felé versenyek alkalmával egész raját fogja elvezetni a vidám, lármás, külső lipótvárosi, újpesti, óbudai, általában az északi városkömyéki sportolók tömegének. Ez a hídfő-megoldás nagy szakértelmet, ízlést, művészi elmélyedést igényel és okvedenül be kell vonni a szakértők közé gyógyfürdő orvosokat is.

A hajógyári hídfő egyideig még nagyon alárendelt jelentőségű lesz, habár ez fogja felébreszteni a Nagyszigetet hosszú álmából. Az üdülő sportoknak, az evezésnek és weekend-ezésnek világhírű

városparkjává fejlődhet idők folyamán ez a sziget. A Közmunkák Tanácsa már parkterületnek minősítette, ahol semmiféle állandó jellegű gyár vagy lakóépület nem épülhet.

A pesti oldal hídfője már megoldottnak mondható. Mindössze a rendőri lakótelep elé tervezett strandfürdőről kell lemondani, mert közvetlen a hídfő mellett, ahol a Rákos-patak szennyvize csak úgy ontja a Dunába a külvároson keresztül összegyűjtött piszkot, nagyon szerencsétlen dolog nyílt strandfürdőt építeni.

A Boráros-téri híd mindkét hídfője óvatos megfontoltságra int. A Lágymányosnak 4.000.000 köbméteres feltöltése gigantikus munka. Az ez úton nyert terület azonban bőségesen megéri a befektetett pénzt. A nyert területnek felhasználását nagyon meg kell fontolni és a szabályozási tervet alaposan át kell revideálni. Legelső munka a feltöltés, mert ez néhol 8–10 m. vastag s jó hosszú idő kell hozzá, amíg megfelelően leülepszik. A feltöltést kiállítási területnek akarják felhasználni, amire nagyszerű fekvésénél fogva tagadhatatlanul alkalmas is. Modern, nagyszabású kiállítási terület létesítésének esetén különösen módosítani kell a szabályozási tervet. A kiállítás, vagy helyesebben mintavásár területet összeköttetésbe kell hozni nagyvonalúan a kelenföldi pályaudvarral. Nem sokkal a híd felépítése után ez a mocskos kis, szégyenletes pályaházacska egy nagyszerű fejállomássá lesz, mikor a városi körvasút is kiépül, a Déli-vasút alagútjának és a jelenlegi végállomásáig fotó pályának felhasználásával.

Már a kilencvenes években felismerte Weisz Gusztáv a kelenföldi pályaudvar jelentőségét, mikor is azt ajánlotta, hogy legyen az „Budapest fürdőváros“ állomás. Mai idők a kelenföldi pályaudvar jelentőségét fokozták, a még sokkal jelentőségteljesebb jövőjét pedig az új híd felépítése szinte ki fogja robbantani.

A Boráros-téri híd pesti hídfőjének kérdése nagyon szerteágazó és igen távoli kérdéseket bolygat meg. Ki kell innét telepíteni első sorban a teherpályaudvart. Ezzel kapcsolatban felmerül az Elevátor sorsának a kérdése, és ugyanakkor az új teherpályaudvar helyének meghatározása. A pályaudvar legalább is egy-két vágánnyal összeköttetésben kell hogy maradjon a központi Vásárcsarnokkal. Az új Vásárcsarnok és a szabad piacok kérdését is mielőbb el kell dönteni. Mindez belenyulik a Ferenc József-híd pesti hídfőjének rendezésébe. Egymásba ölelkeznek a hídfők körüli tervezési problémák. A régiék megjavítása, az újak megteremtése. Természetes, hogy a hídfőkkel kapcsolatos kérdések Budapest legfontosabb problémáit jelentik. Budapest a Duna városa volt, de még inkább a Duna városa lesz. Európa hovatovább elveszti a tengerentúli piacait s át kell hogy formálja gazdálkodását önmaga eltartására, úgy ipari, mint mezőgazdasági téren. Európa jövőjében két felébredő, nagy tétel szerepel: a kítúnó búzát termő magyar Alföld és az olcsó víziút, a Duna. Európa szeme a Duna nagy

kikötője felé fog fordulni s meg fogja látni azt az utánozhatatlan szépet, ami itt a Duna két partján sorakozik. Akkor már a két új híddal nyolc híd fogja összekötni Budapest kiépült partjait. Városépítésünk minden nagy akarását addig a Duna felé kell terelgetni.

A Duna élete az utóbbi években tízszeresére emelkedett. Az intenzíven dolgozó ember pihenésében keresi a levegőt, a napot és a vizet. Az egész társadalom elfulladt a szakadatlan és felaprózott munkában, mint egy légszegény tüdő. Ez a túlterhelt, betegesen dolgozó társadalom lassan megtanul mély lélekzetet venni. Heti pihenéseim a szabadba megy, s főleg a Dunára, hogy a napfény, víz, levegő és szépség kétszeres erőt adjon arra, hogy időben megrövidített munkájával többet tudjon végezni mint annakelőtte.

A felüdítő, tiszta levegőt, a természet gyógyító és felfrissítő erejét a Duna viszi végig a városon. A közért épített nagy alkotásokat ki kell tenni a Duna partjaira, úgy az egészséges élet miatt az egészséges élet otthonát a stadiont, mint munkás életünk kirakatát, a kiállítási vásár területét. Egyiket északra, ahonnét a víz, a levegő hozza a tisztító természetet, a másikat délre, ahol gyárövezetünk fejlődik és a nagy kikötő épül.

A stadiont és a nagy vásárok területét a Dunán is meg kell tudni közelíteni. A Duna, ez az országokat összekapcsoló víz, tükrözze vissza sokszor fuldoklásig elszorított, de mindannyiszor feltámadt kultúránkat partmenti épületekben, mint ahogy ugyancsak ezt tükrözi a vizet átívelő hídjaink képében is. Ha pedig Európának ezt a főütőerét át-hidaljuk, nemcsak a híd íveit kell igazi nemes formában építenünk, hanem életgyökereket, a parti hídfőket is intelligens, felszabadult lélekkel, a múlt tapasztalataink okulva, okosan kell megoldani.

KAFFKA PÉTER

A FŐVÁROS ES A VIDÉK NÉPESEDÉSI MOZGALMA

A TÁRSADALMI élet törvényszerűségeit kutató munkának régtől fogva egyik legérdekesebb célpontja a népesedés szabályainak kinyomozása. A nagy angol író, Malthus, előtt is sokan feszegették már ezt a kérdést, és érlelték addig, hogy Malthus három törvényt lefektethette. S azóta, immár öt emberöltő óta, szakadatlanul türemlik a vita: újra meg újra visszatér az irodalomban azoknak az elveknek a kapcsolása, melyek szerint — állítólag — igazodik a népesedés.

Hazai irodalmunkban a népesedés törvényének a kérdése aránylag csak kisebb hullámokat vert fel. Láng Lajos, Balás Károly, Kovács Gábor és a némileg másirányú Kenéz Béla személyén kívül alig akadt speciális művelője Magyarországon a népesedési problémának. Pedig a magyar népességi statisztika, — úgy a népszámlálások, mint a népmozgalmi statisztikai felvételek — mintaszerűek. Az álló és mozgó népesség statisztikájáról évtizedek óta nagybecsű kommentárok jelentek meg. Pontosan megmutatják ezek a fejlődés irányait. Beszámolnak a népességnek vallás, kor, foglalkozás stb. szerint való tagozódásáról. A születési, halandósági, szaporodási népmozgalom számos vonatkozása külön is szemle tárgya volt ezekben a kiadványokban.

De valahogy mégis csak félmunka volt az, amit egyébként kitűnő statisztikusaink végeztek. Félmunka annyiban, hogy alig kísérelték meg a népesség fejlődésére ható dinamikai erők hatását feltárni. Alig törődtek azzal, hogy a népesség fejlődését szoros összefüggésbe hozzák azokkal a gazdaságtársadalmi erőkkel, melyek végeredményben szintén mozgatják, erősebb vagy lassúbb tempóra szorítják, esetleg éppenséggel csökkentik a népességet.

Régóta éreztem a magyar népesedési viszonyok kutatásának ezt a hiányát. Igaz, hogy a külföldi irodalomban sem igen történt átfogó kísérlet arra, hogy a népesség fejlődésének gazdaság-statisztikai háttere megvilágíttassék. A kérdés az volt: megvan-e a mód a magyar népességi kutatást elszigetelt rendszeréből kiemelni, az élethez közelebb hozni?

Két korábban megjelent munkámban a népességünk számbeli és minőségbeli evolúcióját akadályozó két jelenséggel, a kivándorlással

és a tuberkulózissal foglalkoztam.¹ önként kelt fel előttem az aggály, vajjon a háború után összezúzott» megcsönkített Magyarországnak van-e reménye arra, hogy szűk határai között erősebben szaporodjék.

Mikor ez a téma (1926-ban) megfogott, Csonka-Magyarország viszonyairól — a háborút követő években észlelt fejlődésről — még nem állott elegendő anyag rendelkezésre. Különösen nem abban az irányban, hogy a vizsgálatok körét a gazdasági élet jelenségeire is kiterjeszthessem, keresendő a kapcsolatokat a népesség és a gazdasági élet alakulása között. Megvolt azonban az a lehetőség, hogy mintegy lezárt korszakot tárgyalandó, a háború előtt való boldog Nagy-Magyarország népességének fejlődését tegyem kutatásaim középpontjába.

Nem mondom, hogy minden irányban tökéletes munkát végeztem abban a művemben, melynek gondolatmenetét alábbiakban kifejtem. Egy ember erejét és munkaképességét messze meghaladja azoknak a lehetőségeknek szinte zuhataga, mely itt eléje vetődik. Mégis, túlszerűen volnék, ha azt mondanám, hogy a fáradtság, melyet arra fordítottam, hogy (magyarországi viszonylatban bár) párhuzamba vonjam a népesség fejlődését a gazdasági élet alakulásával, egészen hiábavaló volt. Nagy és frappáns igazságokra bukkantam, melyek megszívlelésre méltók.

A háború előtti Magyarország népesedésének két tipikus vonása volt. Az egyik: Budapest lakosságának szinte tüneményes gyarapodása. A másik: a kivándorlás. A főváros népessége 1880-ban még csak 370.767 fő volt. 1910-ben már 880.371. A székesfőváros rendkívüli vonzóereje-e az a bűvös hatalom, mely ide hömpölyögtette régi országhatáraink mindegyik zugából a népfelesleget? Se vonzóerő erősebb vagy gyengébb volta szabályozta-e évtizedeken át a főváros népessége szaporodásának gyorsulását vagy lassúbbodását?

Budapest népszaporodása 1880-tól 1890-ig 36,6%, 1890-től 1900-ig éppenséggel 44,8%, 1900-tól 1910-ig azonban már csak 20,0% volt. Kielegítő-e az a magyarázat, hogy az amerikai kivándorlásnak az 1903 évben kiobbant nagy fellángolása volt az, ami ennyire mérsékelte Budapest népességének fejlődését?

Valóban a kivándorlás borzasztó hullámverése magával ragadott olyan elemeket is, melyek mozgolódásának végső célja előbb talán a székesfőváros volt. De a magyarázat mégis meddő. Az ország egyéb részeinek fejlődésében korántsem támadt olyan szakadék, mintsem Budapesten észlelhettük.

¹ a) A gümőkórhalandóság Magyarországon a XX. század elején. (A Magyar Statisztikai Közlemények 62. kötete szövegének különnyomata. Budapest, 1925. XIII. 144 l.)

E mű folytatása „Csonka-Magyarország tuberkulózishalandósága az 1920—25. években“ c. munkám. Budapest, 1927. 113 l.

b) Laky D. „Tizenöt év Magyarország kivándorlásának történetéből“. (A Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 67. kötete szövegének különnyomata. Budapest, 1918 138 lap.)

Mi volt az oka a nem várt csillaghullásnak?

A népességi tömegek vonzódásában még forradalmibb változás történt a háború után. Az 1920. évi népszámlálás időpontjában csupán 55%-kal volt nagyobb a főváros lakossága, mint 1910-ben. A vidék szaporodásának ereje csaknem akkora (4,8 %) volt, mint a fővárosban. Pár évtizeddel előbb a fővárosé volt négyszer-öttször nagyobb. A magyar statisztika dsiklott e mély jelentőségű eredmény mellett. Igaz, az 1910-ben jelentkezett tanulsággal sem sokat törődött.

Engem éppen a nagy ellentét, mely a múlttal szemben életre kelt, késztetett arra, hogy gondosan megvizsgáljam azokat az okokat, melyek 1900-tól 1920-ig egyrészt a székesfőváros s másrészt a vidék népesedését irányították. Kutatásom anyaga két részre szakad. Előbb az 1900-tól 1910-ig terjedő adatokat dolgoztam fel.¹ A második részben pedig az u. n. háborús évtizedét.²

Kutatási módszerem munkám mindkét részében azonos volt. A népesség számbeli fejlődésével csak röviden foglalkoztam. Főképp azonban a népességi fejlődés gazdasági háttérét törekedtem megrajzolni s módszeremnek ez a sajátossága az, ami — úgy hiszem — lehetővé tette népességünk szaporodásának újszerű magyarázatát.

A gazdasági háttér kiépítésében kisebb figyelmet fordítottam a foglalkozási viszonyok változására, noha természetszerűleg a lakosság foglalkozási viszonyai is elég hű tükkrét adják (ha a lakosságot álló, megrögzített tömegnek vesszük) a gazdasági élet kibontakozásának vagy ellanyhulásának. Inkább a szorosabban vett gazdasági vonatkozások kiderítésére törekedtem. A mezőgazdasági termelés helyzetének, valamint az ipar fejlődésének kérdésein túl behatóan tárgyaltam a hitelügyet, az államháztartás alakulását, a külkereskedelmi forgalom adatait, a közlekedési viszonyok evolúcióját, az építkezési költségek kérdését, stb.

A magyar gazdasági statisztika egész fegyverzetét annak a két jelentős tanulságnak a megmagyarázására vettem igénybe: mi okozta azt, hogy Budapest népességének szaporodása 1900 után oly erősen csökkent? S mi okozta azt, hogy a háború évtizedében ez a szaporodás csaknem elenyészett?

Budapestnek a lakosság számában jelentkező telítettsége 1900 után már közeledett a maximum felé. Az a kivételes (szinte egyeduralmat jelentő) helyzet, melyet a székesfőváros előbb foglalt el Magyarországon a közgazdasági életében, 1900 után megrendült. Megrendült legalább viszonylagos értelemben: már nem tudott többé zökkenő

¹ Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig. Különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira. Írta dr. Laky Dezső, műegyetemi tanár. Első rész. Statisztikai Közlemények 55. kötet, 2. szám 191 1. Szerkeszti dr. Illyefalvi I. Lajos. Kiadja Budapest székesfőváros statisztikai hivatala.

² II. rész. Statisztikai Közlemények, 57. kötet. 1. szám. 487 1.

nélkül rendelkezésére állni a vidék népfeleslegének, úgy, mint a századfordulóig láthattuk. Az a körülmény, hogy 1900 után a magyarországi kivándorlás vonala hirtelen feltornyosult, azt mutatta, hogy Magyarország népességének fejlődése és a magyarországi munkapiac alakulása között az egyensúlyt ekkor végzetes veszély fenyegette. Meg lett volna a mód most — jobban mint valaha — arra, hogy Budapest magába szívja a vidéki nagy reservoir-ból kicsordult cseppeket. De az előbb munkát adó kar hirtelen elsatnyult. A vidéken, ahonnan a kivándorlók százezrei kerültek a határon túlra, mégis csak kellett ekkor olyan erőnek kisarjadniok, melyek megakadályozták azt, hogy a Budapest felé irányuló elvándorlás a régi nagy tömegeket mozgassa meg.

Kutatási módszerem céltudatos alkalmazása igazolta azt, hogy a vidék közgazdasági helyzetének erős javulása volt az az erő, mely útját állotta annak, hogy a vidék elnéptelenedjék, — sőt reményt nyújtott arra, hogy a vidék a jövőben még erősebb ellenállást fejt ki az elvándorlással szemben. Módszeremnek éppen ebben rejtett új, szokatlan vonása. Be kell most bizonyítanom elméletem helyes voltát.

Vizsgálataim során foglalkoztam azzal, hogy a magyar mezőgazdaság éppen a XX. század első évtizedében nagy lendülettel igyekezett legalább a termelőterület fokozásával a maga helyzetén könnyíteni. A földművelés és az állattenyésztés egészséges kombinációja is mindinkább kiépült. A főbb mezőgazdasági terményeknek azonban sem összes mennyisége, sem átlagos eredménye nem mutatott olyan fejlődést, melyet joggal várhattunk volna az agrár Magyarországon. De mivel a 80-as évek óta jobbra alacsony gabonaárak is századunk első évtizedének közepéig alig emelkedtek, nagyon meg kellett becsülnünk azt a jelentős ármozgalmat, amely éppen az 1910-et megelőző esztendőekben jelentkezett: a magyar mezőgazdaság egyenlő terméseredmények mellett is másfélszer akkora értéket termelt. A mezőgazdasági termelés sokkal jobban kifizetődött. Valóban 1906 óta a gazdaközönség ismét nagyobb összegű beruházási hiteleket tudott igénybe venni. A mezőgazdaságnak ez a népesség-ellátó (visszatartó) ereje egyebüttl is jelentkezett, nemcsak a földművelésben. Logikus következménye volt ennek az, hogy a mezőgazdaság körébe tartozó önállók száma szembeötlően megnőtt 1900-tól 1910-ig. A mezőgazdasági munkások száma ugyanekkor erősen megfogyott. Az amerikai kivándorlás főképp ezeket sodorta el. De meg a mély színvonalról lassan-lassan emelkedő mezőgazdasági munkabérek sok gazdaságot készítettek arra, hogy a szükséges munkáskezet a családtagok foglalkoztatásával szerezze meg.

Hűbb tükre volt a vidék kibontakozó gazdasági erejének az ipari élet fejlődése. Akármelyik részét vontam szemle alá, előttem viliódzott az igazság, hogy a vidék gazdasági élete (legalább Budapestéhez képest) 1900 után megerősödött.

A bizonyosságok egész sorozata állott rendelkezésemre. A fővárosi

ipar éppen a kisipari vállalatok tömegében izmosodott leginkább; a vidéki ipar a középipari vállalatok sorában megerősítette Budapesttel szemben pozícióját. A vidéken 1900-tól 1910-ig az ipari vállalatok munkáslétszáma kétszer olyan gyorsan szaporodott, mint a vállalatoké. A vidéki nagyipar munkáslétszáma 120.986 fővel növekedett: majdnem kétszer annyival tehát, mint a mekkora a vidéken 1890-ben egyáltalán volt a nagyipari munkásság. Egész horderejében kibontakozik előttünk így az a nagy belső gazdasági átalakulás, amelynek hatása folytán változás történt Magyarország népességének eloszlásában is.¹

Csak egy fontos mozzanatot említek fel még az ipart illetőleg gondolatmenetemből. Budapest ipari részvény társulatainak 1905. évi részvénytőkéi csak kb. 40%-kal gyarapodtak 1910-ig. A vidéken 140 Jókaii 1905-ben a vidéki ipari vállalatok részvénytőkéi az ország összes ipari vállalatai részvénytőkéinek negyedrésze sem voltak; 1910-ben meghaladták azok harmadrészét. A vidéki ipari részvénytársulatokba fektetett tőkéknek e mellett magasabb volt a kamatozása. Csodálkozható azonban, hogy 1910 felé Budapest tőkefeleslege is valószínűleg erős sugárban áramlott bele a vidéki ipari vállalkozásokba, végső eredményben ott a népesedés erőit is szabályozva.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a század első évtizedében a vidék gazdasági élete önállósult.

Mivel azonban a munkaalkalmakat a tőke teremti meg s annak is a kapitalisztikus korban legfőbb szolgáltatója: a hitel, tanulmányomnak fontos része volt annak vizsgálata, hogy a hitelélet milyen változásokon ment át a vizsgált évtizedben. A gazdasági háttér kutatása itt is értékes adalékokkal gazdagította a népességi probléma ismeretkörét. A vidéki pénzüzetek alaptőkéjüket nagyobb arányban emelték 1900-tól 1910-ig, mint a fővárosiak. Átlagos alaptőkéjük is jóval inkább megduzzadt. A budapesti pénzüzetek számának emelkedése szinte csak külterjes volt a vidékiekével szemben. A vidéki pénzüzetek saját és idegen tőkéinek az aránya is megjavult. Számos adat szól amellett is, hogy a vidék hitelélete alkalmasabbá vált arra, hogy a rövid lejáratú hitelek alakjában jelentkező hiteligényeket kielégítse. Másrészt azonban a jelzálogos kölcsönzésekbe is sokkal inkább kapcsolódott. Igaz, hogy a vidéki eredetű jelzálogos kölcsönök drágábbak voltak, de erős olcsóbbodást folyamat mutatkozott náluk az évtized folyamán. Ha a vidéki gazdasági élet egésze számára ugyanolyan föltételekkel állott volna rendelkezésre a vidéken is a jelzálogos hitel, mint Budapesten, a vidék és főváros népesedésének viszonylata talán még erősebb eltolódást mutatott volna a vidék javára, semmint 1910-ben láttuk.

¹ A vidéki iparnak 1910. felé észlelt konjunktúráját nyilván az is támogatta, hogy vidéken a munkabérek sokkal alacsonyabb színvonalon mozogtak, mint Budapesten. Az olcsóbb termelés bizonyos feltétele tehát inkább megvolt a vidéken, mint a fővárosban.

Az egy főre eső állami egyenes adóteher összege azt igazolta, hogy Budapest gazdasági életének emelkedő vonala a 90-es évek közepén kulminált. Budapest gazdasági életében éppenséggel nem volt konjunkturális korszak a megvizsgált évtized. Legalább az első nagyobbik fele nem. Csak az évtized vége felé emelkedett újból az egy főre eső adók átlaga, jelezve a Budapesten kibontakozott konjunktúrát. Ahol azonban konjunktúra nincs, ott új vállalatok is ritkábban alakulnak; a munkaalkalom is kevesebb, vagy legalább nem annyi, mint amennyi akkor van, mikor a vállalkozó szellemet gyors sikerek reménye biztatja.

A külkereskedelmi forgalom alakulása is azt bizonyította, hogy Magyarország népesedésének strukturális megváltozásában milyen nagy része volt a vidéki gazdasági élet megélénkülésének. Ezt nemcsak a mezőgazdasági termények kivitelének fellendülésével magyaráztam meg, hanem (különösen) a vas- és fémipar érdekszférájába tartozó nyersanyagok importjának gyors fejlődésével s másfelől a vas- és fémipari gyártmányok szépen szaporodó kivételével. A vas- és fémipar erős fellegvára azonban a vidéki ipari telepek voltak.

Az állami utak építésében is nevezetes korszak volt a XX. század első évtizede. A helyiérdekű vasutak pedig hova-tovább (rendeltetésük-höz híven) egy-egy vidék s összességükben az egész vidék gazdasági előrehaladásának eszközeivé váltak.

Persze a kérdés vizsgálatának egyéb útjai is vannak, mint a gazdasági jelenségek mérlegelése. De ha egyéb eredményt sem értem el munkám első részének megírásával, mint annak megállapítását, hogy a vidéken eleven gazdasági erők vannak: csak le kell nyúlni értük, s ezek az erők végső eredményben a népesség eloszlásában egyensúlyozó erőként lépnek fel, — már nem végeztem felesleges munkát.

MUNKÁM ELSŐ KÖTETÉBEN kutatási módszeremnek alig volt zökkenője. A második részben látszólag már annál több akadály meredt elém. Az 1910—1920. évek statisztikai anyagát a háború uralta. De a konjunktúrának a háború után tagadhatatlanul a mezőgazdaság felé forduló irányzata jó eszköz volt arra, hogy mezőgazdasági népünk egészét megtartsa foglalkozása mellett. A világháborúnak egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a mezőgazdaság, különösen a földművelés a régi megbecsülését visszanyerte s az okoknak csodálatos szövődménye azt eredményezte, hogy a világháború után, megroppant gazdasági életünk mellett, szinte kizárólag a mezőgazdaságban számíthatott elhelyezkedésre a munkapiacra tóduló vagy a már ott levő nép.

Vizsgálataimnak nehézsége volt, hogy Csonka-Magyarországnak nem csupán a területe lett más, mint Nagy-Magyarországé, hanem egész gazdasági felépítése is. Úgy hiszem, a legtöbb nehézséget mégis ki tudtam küszöbölni a népesedés mélyebb értelmének megállapítására törekvő munkám második kötetében is.

A főváros és a vidék népességének fejlődésében 1920-ban nagyjában egyensúly mutatkozott. Pedig 1917-ben Budapest népessége a hadbavonultak nélkül is oly nagy volt, mint amekkora son azelőtt, sem azóta. S viszont a háborús évtized végén Budapest népessége csak az elszakított részekről Budapest felé hullámzó menekültek száma révén volt valamivel több, mint 1910-ben. Az egykori idők fejlődésével szemben ez szinte katasztrófát jelentett Budapest népességének alakulásában. Persze a háború vérhullása a fővárosi lakosságot sem kímélte. De hiszen a háborút megelőző esztendőkből Budapest népességébe ismét figyelemreméltó számban szívódtak fel vidéki elemek. A háború alatt meg éppenséggel óriási tömegeknek adott munkát a budapesti ipar.

Ám mindezeket a pozitív hatásokat szappanbuborékokként pattantotta szét az a szerencsétlenség, mely ránk szakadt a világháború után.

Különösen az ipar került 1919-el a válság országújára. Évtizedeken át az őstermelő keresők számának szaporodása (hajolt), nyomába sem ért az ipar-forgalmi foglalkozásokénak, de már 1920-ban a bányászat, az ipar és a forgalom keresőinek száma Csonka-Magyarország területén csak 57%-kal nőtt meg 1910-től 1920-ig, — az őstermelőké pedig 26 2%-kal. Sőt a jelzett szaporulat is egészében a vidéken jelentkezett, — Budapesten az ipari keresők száma megfogyott.

S ha ezzel szemben azt látjuk, hogy az őstermelési foglalkozások 1920-ban 442.287 emberrel többnek adtak kereső munkát, mint 1910-ben, iziben feltolakszik a kérdés: meg tudjuk-e a gazdasági statisztika adataival közelebről is magyarázni ezt a feltűnő jelenséget, mely igazában kulcsa a háborús évtized népesedése megértésének. E sorok írójának erős meggyőződése az, hogy az 1920. évi népszámlálás valójában kényszerfejlődések visszatükrözése volt. Mégis kétségtelen, hogy alapos okok is közrejátszottak abban, hogy a mezőgazdaság a világháború után hivatásszerű szerepet betölté.

A világháború a mezőgazdaság férfi népességének óriási tömegeit szólitotta ei foglalkozása mellől. A dolgozók közé kerültek már ekkor (sokkal inkább, mint valaha) a nők és a gyermekek. A mezőgazdasági munkakonjunktúra azonban fokozódott a világháború után. A termelés normális rendjéhez elsősorban több munkaerő kellett. A mezőgazdasági munka az lett most a munkát kereső számára, mint valaha az ipari munka. Hiányoztak a háborúban elesett katonák. A hadifoglyok közül sokan nem tértek haza. A mezőgazdaságban 1920. végén akkora volt a munkaerő-hiány, hogy a gyermeksorba tartozó elemek sűrűbben sorozódtak a munkások közé, mintsem bármikor előbb. 1920 körül az egész mezőgazdasági népesség mozgósított. Az ipar nem tudta munkaerőinek számát emelni, — minő nagy változás — s túrnie kellett, hogy a maga népességének rendje is megritkittassék. Budapesten ez történt s 1920 körül a vidék gazdasági erői nyújtottak igazán alkal-

mat arra, hogy a lakosság gazdaságtársadalmi elhelyezkedésében végzetes torlódás ne támadjon. Bizonyos, hogy Budapestnek a háború alatt felszaporodott iparos népességéből is tekintélyes csoportokat a vidék, a mezőgazdasági termelés szívott ekkor fel.

A mezőgazdasági termelés körébe tartozó elemek átmenetileg jobb helyzete veres fonalként húzódott át gazdasági életünknek a háború után következő korszakán. Ez a jobb helyzet éleződött ki abban, hogy a kisebb birtok-típus tulajdonos-cseréje nagyon megélénkült a birtokforgalomban. A földművelő népesség kevésbé tehetőselemeire is jobb napok virradtak. Több kisember is lépett a birtokosok sorába, vagy nagyobbította meg birtokát.

A gazdaságtársadalmi fejlődésnek a népesség számának eloszlására vonatkozó hatását kutatva, nem lehet mellőzni a háború és háború után következő idők agrárpolitikájának méltatását. Ez az agrárpolitika a kötött gazdálkodás rendszerét építette ki, a közzelemezés biztosítása érdekében. A gazdálkodás rendszere azonban minden hibája ellenére sem rongálhatta meg veszedelmesen a mezőgazdaságot, mert nem volt általános. Az a fénysugár pedig, mely 1917 óta a földreform eszméiből áradt a vidéken széjjel, tengelyévé lett a földművelő népet konzerváló erőnek. Ha volt valami, ami az 1920. év folyamán a falusi porták, az urasági cselédházak és a szegényes munkásházak lakóit foglalkoztatta, — öregét, fiatalját, férfiakat, nőket egyaránt — úgy a földreform gondolata volt az, amely legelső sorban volt alkalmas arra, hogy a nép érdeklődését ébrentartsa.

A szántóföldi művelésnek fontosabb mozzanatai egyenként igazolják, mennyire szükség volt arra, hogy a mezőgazdasági munkaerők tömege a háború után növeltesse. Csonka-Magyarországon 1920-ban n millió kát. holddal kevesebb területen vetettek magot, semmint a háború előtti időben. Gondoskodni kellett a meg nem művelt földeknek a termelésbe való fokozatos bevonásáról. A világháború után szinte máról-holnapra kellett újból a termelőmunka számára megszerezni csaknem ugyanakkora darab szántóföldet, mint amekkorát 1910 előtt Nagy-Magyarországon is csak 5 év alatt törtek fel a mezőgazdaság számára. A föld munkaerők után sóvárgott s ez a szükséglet történetesen összeesett azzal a fejlődéssel, mely mellett az ipar-forgalmi foglalkozásokban általában nehezebbé vált az elhelyezkedés. Egyébként a magyar mezőgazdaságnak már 1910 körül is elég kedvező volt a helyzete s ez is elősegítette a mezőgazdasági népesség szaporodását. A háborús évtized elején a megújult termelési viszonyok járultak hozzá a mezőgazdasági népesség sorainak erősebb kitöltődéséhez. A háború folyamán és a háború után, a rossz termések idején a kevesebb, de biztos» kenyér gondolata volt az, amely őrt állott a falú határán. Az ország vidéki lakossága — s különösen annak is szegényebb eleme — látta,

hogy a föld az ember szempontjából mekkora érték, milyen biztos alap és mennyire érdemes érte küzdeni.

A gabonaárak alakulása is jelezte, hogy a világháborút megelőző esztendőekben engedett az a kínos feszültség, mely a korábbi évtizedekben csaknem a csőd felé vezette mezőgazdaságunkat. A háború alatt sem voltak eleinte a maximális gabonaárak olyan alacsonyak, hogy a gazdaközönség végzetes kárát jelentették volna. Az állatárak éppen-séggel azt igazolták, hogy a mezőgazdaság bizonyos frontokon sikerrel tud megküzdeni a háború romboló hatásával.

A mezőgazdasági termelő-osztály nagy tömegeinek — a gazdaközönségnek, de a munkásságnak is (a termény-munkabérek révén) — anyagi viszonyai így a háború évtizedében más társadalmi osztályokéval szemben kedvező irányban tolódtak el. A mezőgazdasági termelésből olyan erőforrások fakadtak, melyek előbb félig-meddig ismeretlenek voltak azoknak az erőknek komplexumában, amelyek — jelentős részük-ből — az egységes gazdasági területek népességének ide-oda hullámozását szabályozzák. Ezt a hullámozást a mezőgazdaságtól való elszakadás formájában (ha nem csap át a határokon) városba tódulásnak szokták nevezni. Ennek a hullámozásnak a háború végén szinte kétséget kizárólag sokféle ellenkezőjét észlelhettük: a városokban dolgozott elemek tértek vissza a falusi foglalkozásukba. Olyan elemek, melyek a régi szabályok szerint a mezőgazdasági termelés köréből kiváltak volna, most megmaradtak abban!

A háborús évek folyamán az adóteher mérsékelt nyomása is olyan tényező lehetett, amely a vidéki és elsősorban a mezőgazdasági népesség fejlődése szempontjából le nem becslhető hatást fejtett ki. S ha másrészt különösen a közéleti politikában, bizonyos értelemben quasi áUamszocialisztikus irány volt kialakulóban: az állami gondoskodásnak bár szükséges, de a vidéki ember mentalitásától mégis távolabb álló rendszere szintén alkalmas eszköz volt arra, hogy jó időre elvegye a kedvét a vidéki népességnek attól, hogy bevonuljon a főváros falai közé.

A világháború átalakító ereje a hitelviszonyok táján is élesen jelentkezett. Számos gyengébben fundált vállalatnak szegte a nyakát. Előzőleg azonban a vidéki pénzüzetek részvénytőkéi a budapesti méretekhez képest rendkívüli módon izmosodtak meg; a vidék függetlenebbé vált a budapesti piactól. A vidéki termelő munka a pénzüzetek részéről inkább megkaphatta a szükséges segítséget. Ez okozta azt, hogy a vidéki pénzüzetek a háború alatt sem inogtak meg. Szerényebb keretek között bár, de sikerrel folytatták tevékenységüket. Nagyon jellemző mozzanata volt a vidéki hitelviszonyoknak egyrészt, hogy a vidéki pénzüzetek vagyonában a váltótárca a háború éveiben numerikusan is egyre kisebb határok közé esett vissza s másrészt az, hogy a jelzálogos kölcsönök összege is sülyedt, 1921-re már szinte szétporladt egykori összegével szemben. 1913-ban Magyarországon

a jelzálogos kölcsönök összege 2 47 milliárd korona volt. 1921-ban pedig a pénzüzetek jelzálogos kölcsönök címén már csak 1.55 milliárd koronát követeltek ügyfeleiktől, 1921. év végéig értékelt koronákban.

Csonka-Magyarország földműves lakosságának jelzálogos terhe 1921. végén nem volt több 8—9 millió aranykoronánál. Hol volt ez az összeg az egykori teherrel szemben? A jelzálogos kölcsönök terheinek elsovadása kiválóan alkalmas volt arra, hogy földműves osztályunk gazdaságát mintegy új földtehermentesítés formájában alapjaiban megerősítse. Kiderült kutatásaim során az is, hogy a jelzálogos adósságokkal terhelt földbirtokosok közül legalább kétannyian kifizették adósságaikat a háború kitörése óta, semmint amennyien még tartoztak 1921-ben. Elsősorban a szerényebb vagyonú, a kisebb birtokosság. Így mezőgazdasági népességünk túlnyomó részének helyzete megkönnyebbült. Más szempont: a vidéki népességnek már a világháborút megelőző esztendőkből észrevehetően szaporodtak a takarékbetétei. Újabb adalék és bizonyosság arra nézve, hogy Magyarországon a világháború után a magyar mezőgazdaságot nem érthette olyan meg-rázkódtatás, mint gazdasági életünk egyéb ágait.

A háborús évtized népesedését kutató munkának az ipar kérdéseit is behatóan kellett tárgyalnia, annál inkább, mert az ipar munkáját számos olyan erő korlátozta a háború után, melyek bármelyike egymagában hosszú időre visszavethette volna az ipart fejlődésében, így a forradalmak, az ország megcsonkítása, az idegen megszállások zsák-mányolásai, a fogyasztónépesség megcsökkenése, stb.

Az iparos-népesség száma (Csonka-Magyarország területén) szinte változatlan maradt tíz év után is. De miképpen? A Budapesten észlelt nagy csökkenést a vidék iparos népességének emelkedése tette jóvá. A vidék ipara olyan erőpróbát állott ki, sikerrel, melynek terhe alatt a budapesti ipar többé-kevésbé megroppant. Igaz, hogy jórésben az önálló iparosok tömegének gyarapodása támogatta ezt a fejlődést. A segédszemélyzet száma a vidéki iparban is a régi maradt 1920-ban, azaz a vidék ipara kisiparibb jellegűvé vált, — csak úgy, mint Budapesté. Ámde Budapest ipari munkásságát valójában még nagyobb hanyatlás érte, mint egész ipari népességünket: csaknem egyötödresze eltűnt. A kihűlt kazánok mellett nem termett a munkásság számára kenyér. A gyárak és egyéb ipartelemek munkástörzse sokféle elszéledt, tömegesen ment haza szülőfalujába. A kenyér, a megélhetés, a mezőgazdaság fölénye jelentkezett ebben a folyamatban az ipari munkával szemben.

Az átalakulásnak nagyon sok jelét fel lehet sorakoztatni. Az ipari élet egész struktúrája megrendült. Budapesten a segéd nélkül dolgozó törpe vállalatok száma felével lett több a háborús évtized végére; a vidéken csak negyedrésznivel. Viszont a húsnál több segéddel dolgozó, nagyipari vállalatok 1910. évi számából a fővárosban csaknem

kétötödörösnyi tömeg kitörlődött; a vidéken sokkal kevesebb. A vidéken inkább épségben maradtak a nagyobb vállalkozások s kevésbé szaporodtak a kisemberek üzemei.

Az ipari segédszemélyzet adatainak egybevetése még erőteljesebben domborítja ki a budapesti és a vidéki fejlődés ellentétes képét. A nagyipari vállalatok munkásságának egyharmadát 1920-ban hiába kerestük volna; az ipari munkásságnak ez a csoportja a vidéken fele olyan arányban sem fogyott meg.

A vidéki ipar tehát sokkal ellenállóképesebbnek bizonyult, mint a fővárosi. Még szembeötlőbb ez akkor, ha tudjuk, hogy az ezernél több segéddel dolgozó vállalatok munkásságának száma kétszer oly erősen szaporodott a vidéken, mint Budapesten. A legnagyobb ipar népességkonzerváló hatását tehát a háború után következett események sem tudták megtömi. E tanulság jelentősége kétségtelen: ha szüksége volt a régi idők Magyarországnak oly vezető csatornára, melyen át a mezőgazdasági népesség feleslege ipari munkához juthatott, erre Csonka-Magyarországnak még inkább szüksége van.

A gyári és üzemi statisztika gazdag anyaga azt igazolta, hogy gyár-
iparunk már 1910 után is szép fejlődésen ment keresztül; nyilván még kedvezőbbet ért volna el az 1912. évi emlékezetes (s a Balkán-háborúkkal összefüggő) gazdasági depresszió nélkül. E depresszió okozta azt; hogy 1914. elején az Amerikába irányuló kivándorlás ismét megélénkült, de persze a világháború miatt csak átmenetileg. A gyár-
ipar 1913. és 1921. évi adatainak vizsgálata is feltárta azt az őserőt, amely a vidék gazdasági életében rejlik. Nyolc év alatt a budapesti gyártelepek száma csaknem egytizedrésszel fogyatkozott; a vidékieké ugyanannyival emelkedett. A budapesti gyárak termelésének értéke háromszor akkora arányban csökkent, mint a vidéki gyáraké. A vidéki gyár-
ipar a Budapesten megtelepült iparral szemben általánosságban inkább meg tudta őrizni termelésének azt a részét és munkásságának azt a tömegét, amely alkalmassá tette a népesség kereső elemeinek foglalkoztatására. Századunk harmadik évtizedének elején Magyarországon elsősorban a vidéki ipar volt az a pillér, melyre iparos népességünk támaszkodhatott.

Az ipari részvénytársaságok statisztikájának számos adaléka szintén azt a felfogásomat igazolta, hogy a vidéki ipari vállalatok kevésbé megtéptetten kerültek ki abból a kataklizmából, amely szinte mindent összerombolt, tízze perzselt Magyarországon az 1919—20. években. A budapesti iparnak sokkal inkább volt szüksége a gyógyító írta 1920-ban, mint a vidékinek.

A dekadenciát, mely Budapest székesfőváros gazdasági életében mutatkozott a háborús évtized végén, az építkezési költségek alakulása is jellemezte. Az évtized legelején az építkezési költségek soha elő nem fordult nivóra szöktek fel, s utóbb is elég magas szinten mozogtak.

A háborús években (és még inkább a háború után) azonban aranykoronákban kifejezve oly alacsonyra zuhantak, hogy az építkezési költségeknek a 0-érték felé való közlekedése híven jellemezte Budapest gazdasági életének válságát.

A kereskedelemmel foglalkozó népesség viszonyainak pontos tükre két szám: Budapesten a kereskedelmi segédszemélyzet kisebb lett 1920-ra, a vidéken közel 10%-kal emelkedett. Pedig Budapesten az önálló kereskedők száma erősebben szaporodott, mint a vidéken! Egy tanulással több igazolja így a vidék egészségesebb fejlődését.

A háborús évtized külkereskedelmi adatainak vizsgálata azzal az eredménnyel jár, hogy külfölddel lebonyolított árúkereskedelmünk azokban az árakban mutatkozott mozgékonyabbnak, melyek a vidék gazdasági életének érdekköre felé hajlanak.

S nem más a tanulság akkor sem, ha a közlekedési viszonyokat kutatjuk. A vasúti forgalom megélnkülése csak kiélezte a vidék javára azokat a kedvező jelenségeket, melyeket a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem adatainak feltárásával felszínre hoztam.

Ezzel munkám rövidre szabott gondolatmenetének végére is jutottam. A célt, melyet magam elé tűztem, elértem: az egész ország gazdasági viszonyaira vonatkozó statisztikai adatok fegyvertárát sikerrel hívtam segítségül annak megvilágítására, hogy Budapest népessége miért fejlődött a háborús évtized során oly lassan. Bebizonyítottam, hogy a székesfővárosi népesség szaporodása a háborús években, — akár csak az előző évtizedben, — alapjában nem volt más, mint függvénye az egész ország gazdasági viszonyainak. A vidék ereje és különösképpen az újjáépítésre váró mezőgazdasági termelés volt viszont az a támaszpont, melyre 1920-ban helyezkedett Magyarország népességének eloszlása. Ha a mezőgazdasági életben nem támad konjunktúra a háború után, — a legnagyobb katasztrófa elé nézhettünk volna viszonylagos túlnépességünk folytán. A kenyér szüksége azonban munkaalkalmat teremtett. Nagy, jól ismert tanulság az, melyet munkám fejtegetéseinek összegezése eredményez; hiszen a mezőgazdasági termelés erőteljes támogatásának szüksége az a konklúzió, melyre jutottam egy küzdelmes korszak gazdaságstatisztikai adatainak összefoglalása után. De általában az egész vidéki gazdasági élet, a mezőgazdaságon kívül az ipar és kereskedelem megerősítése azok az utak, melyeken át haladhatunk a jövődő boldogabb Magyarország felé. Budapest fejlődése is csak úgy lesz a múlthoz méltó, ha gazdaságilag erősebb, kulturáltabb vidék szaporítja majd úgy népességünket, hogy erőfeleslegéből a vidék a legkiválóbbakat engedi át a fővárosnak.

LAKY DEZSŐ